tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

KARTPOSTALLARLA GEÇMİŞTE KUDÜS

BEYOĞLU PASAJLARI

İLETİŞİM YAYINLARI
KASIM 1995 • CİLT 24 • SAYI 143
KDV DAHİL 150.000.- TL

ESKİ LAZİSTAN

HALİKARNAS BALIKÇISI'NIN MAHKUMİYET KARARI

EK / Kadınlar Saltanatı • SEDAT SİMAVİ

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

KASIM 1995 • CİLT 24 • SAYI 143

5 Osman Çetin
Bursa'da Tıp Medresesi Var mıydı?

9 *Mehmet Uzun*
Unutulan *Türk Yurdu* Dergileri

14 *Eser Tutel*
Beyoğlu Pasajları

23 *Kevork Pamukciyan*
Camcioğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi

28 *Emre Dölen*
Kartpostallarla Geçmişte Kudüs

36 *Ayten Altıntaş*
Mekteb-i Tıbbiye'nin Kuruculuğu Meselesi

46 BİR BELGE
Halikarnas Balıkçısı'nın Mahkûmiyeti

48 *W.E.D.Allen*
Eski Lazistan

52 *Can Etili*
Hocam
Nida Tüfekçi

58 *Hans-Peter Laqueur*
İstanbul'da İki "İmparatoriçe" Mezarı

60 EMEK TARİHİDEN SAYFALAR
Yavuz Selim Karakışla

64 KİTAP DAĞARCIĞI

ÖN KAPAK: Bir Kartpostalda Lazlar
ARKA KAPAK: Batılı gözüyle Osmanlı Sarayı tasviri (Georg Baltafar)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Tarih ve Toplum, bu sayıdan itibaren yıllardır okurlarımızın haklı olarak yakındığı bir önemli soruna çözüm getiriyor. Birkaç yıldır, büyük dağıtım kuruluşlarının çeşitli nedenlerden dolayı dağıtamadığı dergimiz bu sayıdan itibaren en büyük dağıtım şirketi Birleşik Basın Dağıtım kanalıyla bütün gazete bayilerinde bulunacak.

Türkiye'nin bir seçim sath-ı mâiline girdiği, her zamanki gibi "memleketin âli menfaatleri"ni önde tutan büyüklerimizin boy gösterdiği şu günlerde, canınızı sıkmadan güzel bir dergi okumanızı istiyoruz.

Bu sayıda tıp tarihi ile ilgili iki yazı biraz da tesadüf eseri biraraya geldi. Yazıların ilki Uludağ Üniversitesi'nden Osman Çetin'in. Çetin, yazısında Bursa'da Yıldırım Bayezid Dârüşşifası dışında tıp eğitimi yapan bir kurumun olup, olmadığını tartışıyor. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden Ayten Altıntaş ise tıp tarihçileri arasındaki önemli bir tartışmaya ışık tutuyor. Altıntaş, Bursa kaplıcaları üzerine bir kitabı da olan Viyanalı Dr. Bernard'ın mekteb-i tıbbiyenin kurucusu olup olmadığını ve bu konudaki yanlışları belgelere dayanarak düzeltiyor. Kısaca Bernard'ı kendi deyimiyle "doğru yerine" koyuyor.

Yakın tarihimize ışık tutacak bir çalışma da Mehmet Uzun'un. Uzun kendi koleksiyonlarına dayanarak, bir dönemin önemli dergilerinden olan *Türk Yurdu*'nun koleksiyonlarda ve bibliyografyalarda rastlanmayan sayılarını günışığına çıkarıyor. Ancak bu sayıdaki en önemli belgemiz, arşivcimiz Feza Kürkçüoğlu'nun kağıt hurdacılarının nemli, tozlu ve mikrop dolu depolarını eşelerken bulduğu, yayın kurulu üyeliğinin yanısıra *Tarih ve Toplum*'un görünmeyen emekçisi Yücel Demirel'in transkripsiyonunu yaptığı Halikarnas Balıkcısı'na ait mahkûmiyet kararı. Yine bu sayıda Kevork Pamukciyan dostumuz 18. yüzyılda İstanbul'un İsveç elçiliğinde tercüman olarak görev yapan Camcizade ailesini tanıtıyor.

Güzel sesiyle, biraz da bizim kuşağın "radyo günleri" içinde özel bir yere sahip olan Can Etili, halk müziğine emek vermiş usta sanatçı, Nida Tüfekçi'yi "Hocam Nida Tüfekçi" yazısıyla anıyor.

Bir başka yazımız da Türkiye'yi seven Hans-Peter Laqueur'in. Laqueur yazısında kendi deyimiyle iki "imparatoriçe" mezarının hâl-i pür melâlini dile getiriyor. Ama bizde böyle şeyler olur... Çok değil, bir kaç yıl önce muhafazakârlığı ile övünen bir belediye başkanı da Bakırköy'ün orta yerindeki tarihi mezarlığı kaldırıp, otopark yapmak istemişti.

Emre Dölen dostumuz ise kartpostallarla geçmişteki şehirler dizisini bu sayıda Kudüs ile sürdürüyor.

Bu sayıda İngiliz parlamenter W.E.D. Allen'in bir makalesinden Ali İhsan Aksamaz'ın özetleyerek çevirdiği "Eski Lazistan" yazısının da bir hayli ilgi toplayacağını sanıyoruz.

Eser Tutel dostumuz ise bu kez Beyoğlu pasajlarını yazdı.Tabii en başta herkesin bildiği Çiçek Pasajı yeralıyor. Unutmadan haber verelim: Uzun süredir yayına hazırladığımız Sermet Muhtar Alus külliyatının ilk kitabı olan "İstanbul Kazan, Ben Kepçe" çıktı. Kitabı yayına yayın kurulu üyemiz Necdet Sakaoğlu hazırladı.

Bu sayıda bir de ekimiz var. Gerçi herkese "bedava" ama kupon karşılığı değil... *Diken* dergisinin eki olarak yayımlanan "Kadınlar Saltanatı" albümünün çizeri Sedat Simavi. Yıllar önce bir kadının başvekil olabileceğini bile düşünmüş Simavi. Ama doğrusu basın tarihimizin önemli isimlerinden olan Simavi'den bir kadın başbakanın yönetiminde yaşadığımız bu günleri tasvir etmesini bekleyemezdik...

Önümüzdeki sayıda buluşmak umuduyla.

OKURLARDAN MEKTUP

Yine Dağıtım Sorunu

Tarih ve Toplum'un sürekli okuyucusu değilim. Zaman, zaman vermiş olduğunuz ilânlarda ilgi çekici yazıları gördüğümde alırım. Ama dağıtımınız çok kötü. son olarak, hemen hemen bütün köşe yazarlarının sözettiği, alıntılar yaptığı Eylül sayısını, Cumhuriyet Halk Partisi özel sayısını bulamadım. Birçok bayii 'bize gelmiyor' dedi, bazıları da 'bitti' dediler. Sonuç olarak o sayıyı okumak henüz nasip olmadı. Yayınevinden istemeğe karar verdim. Ama bu böyle mi sürecek, doğrusu yazık oluyor. Bunca emek, bunca güzel ürün, okurlar tarafından izlenmeden arşivcilerin elinde mi kalacak?

Şeyda TEKİN / ANTALYA

Tarih ve Toplum'un notu: Antalya'da ve diğer illerde dergimizi bulamayan okurlarımız için güzel bir haber veriyoruz. Elinizde tuttuğunuz bu sayıdan itibaren *Tarih ve Toplum* tüm Türkiye'de gazete bayilerinde bulunacak.

Düzeltme

Dergimizin Ekim 1995 tarihli 142. sayısında, Sn. Abdullah Uçman'ın "Rıza Tevfik'e Fuad Köseraif, Midhat Cemal ve O. Seyfi Orhon'dan Mektuplar" başlıklı makalesinin 12-14. sayfalarında teknik bir aksaklık sonucu Fuad Köseraif'in mektubu Orhan Seyfi Orhon'un, O. Seyfi Orhon'un mektubu ise Midhat Cemal'in sütunlarında çıkmıştır. 13. sayfadaki metin Fuad Köseraif'in, 14. sayfada 3. sütundaki metin de Orhan Seyfi Orhon'un mektup metinleridir. Düzeltir, özür dileriz...

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
KASIM 1995
CİLT 24 • SAYI 143
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58
ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71
İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 1.600.000.- TL
6 aylık: 800.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 150.000.- TL

İzmir Saat Kulesinin Mimarı Kimdir?

OKURLARDAN MEKTUP

Derginizin 1995 Şubat sayısında (s. 32/96-38/102), Sayın Emre Dölen'in "*Kartpostallarla geçmişte İzmit*" başlıklı yazısı yayınlanmıştı.

Makalenin 36/100. sayfasında, 1902'de inşa edilmiş görkemli Saat Kulesi hakkında verilen bilgiler beni yakından ilgilendirdi. Zira, kulenin mimarının Vedat Bey olduğu kaydedilmişti ki, şüphesiz Vedat Tek (1873-1942) olacaktır.

Fakat, gerek *Ana-Britannica Ansiklopedisi*'nde (cilt 20, s. 484-485), gerekse *D. B. İstanbul Ansiklopedisi*'nde (cilt 7, s. 232) dercedilen biyografisinde, eserleri arasında İzmit Saat Kulesi'nin kaydı yoktur. Keza, "*Arkitekt*" dergisinin 1993 Mayıs sayısında, İzmit hakkında çıkan bir makalede dahi (s. 91), mimarının adına tesadüf edilmemektedir. Ancak, *Yurd Ansiklopedisi*'ndeki "*Kocaeli*" maddesinde Vedat Bey'in ismi zikredilmiştir. Binaenaleyh, yazarım bu bilgiyi işbu kaynakdan aldığı anlaşılmaktadır.

Hakikatte ise, adı geçen kulenin mimarı Mihran Azaryan'dır. Bu husus, bizzat mimarın oğlu, müteveffa dostumuz, yazar Nubar Azaryan (1913, İzmit-1991, İstanbul) tarafından açıklanmıştır. Binaenaleyh, bir yanlışlık mevzubahis olamaz.

Azaryan, 1914-1915 yıllarında inşa edilen, Büyükada vapur iskelesinin de mimarıdır (*D. B. İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 353).

Şişli Ermeni Mezarlığı'ndaki kaydına göre, Mihran Azaryan 1876'da İzmit'te doğmuş ve 28 Mayıs 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir. İstanbul'dan mezun olan, Bahçecik'de ve şehrimizde birçok binalar inşa eden ve yaklaşık 1905'de ölmüş olan, Bedros Kalfa Azaryan'ın oğludur. Kızkardeşi Eğisapet (1867-1947)'de, rahmetli değerli araştırmacı ve mütercim Hrand Der,Andreasyan'ın (1892-1978) pederi, Mihran Der-Andreasyan'la (1860-1902) evlenmiştir.

Mihran Azaryan'ın kızı Zaruhi, eğitimci, riyaziyeci ve şair Hampartzum Harutyunyan'la (1893, Harput - 29 Ocak 1962, İstanbul) evlenmiştir. Şiirlerinde "*Zohakan*" mahlâsını kullanan şair, 1953'den ölümüne kadar, Galata'daki Getronakan Lisesi'nin müdürlüğünde bulunmuştur.

Büyük oğlu Bedros Azaryan ise hayatta olup halen ABD'de yaşamaktadır.

Kevork PAMUKCIYAN / İSTANBUL

Kevork Pamukciyan Mihran Azaryan'ın oğlu Nubar Azaryanla birlikte. (1979)

Bursa'da Tıp Medresesi Var mıydı?

OSMAN ÇETİN

Pek çok âyet ve hadiste ilmin veciz bir şekilde övülmesi, çok erken bir dönemde, Müslümanların ilme yönelmeleri ve bilgi üretmeye başlamalarına sebeb olmuştu. Bu gelişmeden, en önemli bilim dallarından biri olan tıp da nasibini aldı.

Müslümanlar dünya sahnesinde göründüklerinde tıp, Hippocrates, Galen, Diyoscarides ve İskenderiye okulu doktorları ile bir hayli yol katetmişti. VI. yüzyıl boyunca da Cündişapur bu gelişmeye mekân oldu.

Kuzeybatı İran'da bulunan Cündişapur, bir Arap Şehri olan Hire'ye yakın bir yerde kurulmuştu. 489'da okulları kapanan Urfa (Edessa) Nastûrîleri, 529'da Justinian tarafından kapatılan Atina Yeni-Platoncu okulu filozofları Cündişapur'a gelmişlerdi. Bu iltica hareketlerine başkaları da katıldı. VI. yüzyılda İran Kisrası Anûşirvan zamanında bu şehir, Yunan, Yahudi, Hıristiyan, Süryanî, Hindû ve İranlı bilim adamlarının yoğun faaliyetlerine sahne oldu. Bir süre sonra Cündişapur en önemli tıp merkezi haline geldi. Hastahanelerin kurulduğu bu şehirde, tedavi yanında uygulamalı ve kuramsal tıp öğretimi için de kolaylıklar sağlandı.[1]

Cündişapur erken bir devirde, 638'de Müslümanların eline geçmişti.[2] Böylece Cündişapur tıp geleneği ile Müslümanlar doğrudan temas kurma şansına sahip oldular. Aslında Araplar, daha VI. yüzyıl ortalarında bu teması sağlamışlardı. Meşhur Arap tabibi Haris b. Kelede tıp tahsil etmek maksadı ile Cündişapur'a gelmişti. Kaynaklar, onun Kisra ile görüşmesini ve İran hükümdarına yaptığı tıbbî tavsiyeleri naklederler. Bununla birlikte tıp, VIII. yüzyılda Bağdat'ta Müslümanların elinde hızlı bir gelişme kaydetti. Halife Mansur'un hastalığını tedavi ettirmek için Cündişapur'un en ünlü hekimi Circis b. Cibraîl'i Bağdat'a getirtmesi; arkasında Halife Harunu'r-Reşîd ve oğulları Emin ve Me'mûn'un Cibraîl b. Buhtişû (öl. 830 dolayları)'yu saray doktoru olarak istihdam etmeleri Cündişapur tabiblerinin Bağdat'a yerleşmelerini ve temsil ettikleri tıp geleneğinin buraya taşınmasını sağladı. Bu devirde Bağdat'ta ilk eczaneler açılmış, eczacılık, tıp ve özellikle göz hastalıkları ile ilgili kitaplar yazılmıştı. Eczacılar ve tabibler Halife Muktedir'in 931'de çıkardığı bir emirnâme ile mütehassıs hekimlerin önünde imtihandan geçiriliyor ve başarılı olanlara diploma veriliyordu. Halifenin bu emirnâmesinden sonra Bağdat'ta 860 doktor imtihan edilmiş; cahil ve şarlatanların halkın sağlığı ile oynamaları önlenmişti. Aynı dönemde Muktedir'in veziri Ali b. İsa'nın emri ile tıp mesleğinin bilimsel seviye ve standardını yükseltmek için büyük çaba gösteren ve Bağdat Hastahanesi'ni yönetmede çok başarılı olan ünlü hekim Sinan, doktorlardan oluşan bir sağlık ekibi kurdu. Bu ekip, yanlarında bulunan ilaçlarla köy-köy, şehir-şehir dolaşarak sağlık taraması yapmıştı. Ayrıca hapishanelere de doktorlar gönderiliyordu.

"Bimâristan" adını taşıyan Bağdat Hastanesi, H. Reşîd'in emri ile IX. yüzyılın başlarında kurulmuştu. Bîmâristan'ın Farsça "bîmâr" (=hasta) ve "istan" (=yer) kelimelerinden meydana gelmesi ve hastahane anlamını taşıması bu sağlık müessesesinin Cündişapur örneğine uygun bir biçimde kurulduğunu göstermektedir. Kahire'de de ilk hastahane İbn Tûlun zamanında 872'de yapılmıştı.

Doç. Dr. Osman Çetin **Uludağ** Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesidir.

Bu devir hastahanelerinde erkek ve kadınlar için ayrı koğuşlar bulunuyordu. Bazı hastahaneler "tıp kütüphanelerine" sahipti ve buralarda tıp dersleri verilmekteydi.[3] Böylece bîmâristan [=dârüşşifâ) çatısı altında hem poliklinik hizmetleri yürütülüyor hem de tıp öğretimi sürdürülüyordu. Bu, Cündişapur tıp geleneğinin İslâm dünyasında devam etmesi anlamına geliyordu. Abbasilerle başlayan bu uygulama daha sonra Selçuklu[4] ve Osmanlı[5] hastahanelerinde de aynen sürdürülürdü.[6] İlk Osmanlı hastahanesi Bursa Yıldırım Bâyezid Dârüşşifâsı idi.

Ancak, Bursa Dârüşşifâsı'ndan önce veya sonra inşâ edilen bazı hastahanelerin yanında, bir de, tıp medresesinin yeraldığı görülmektedir. Tarihimizde bu uygulamanın ilk güzel örneği, Selçuklular devrinde yapılan Kayseri Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi ile Kânûnî'nin yaptırdığı Süleymâniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi'dir.

Acaba Bursa'daki durum ne idi? Yıldırım Dârüşşifâsı dışında tıp eğitim ve öğretiminin sürdürüldüğü ayrı bir tıp medresesi yapılmış mıydı?

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, genelde Osmanlı tabâbeti, özel olarak da Bursa Yıldırım Dârüşşifâsı hakkında, Hüdâvendigâr Vilâyeti Evkaf Müdiri Sâbıkı Cemâli Bey'den naklen bazı bilgiler vermektedir.[7] Cemâli Bey bu cümleden olmak üzere, Bursa'da dârüşşifa ile birlikte bir de "dâru't-tıp" (tıp medresesi) bulunduğunu şu cümlelerle dile getirmektedir. "... O tarihlerde bilâd-ı garbiyenin en mühimlerinde bile bu derece muntazam ve şumüllü bir müessese bulunmamış olması cây-i nazar olmağla beraber, işbu te'sis-i nâfi' için Bursa'da bir de dâru't-tıp ihdas olunmuş bulunduğunu bize tetkîkât-ı vâkıa gösteriyor. Etibbaya mahsus olan bu medrese hocay-ı tabibden muharref olarak Hoca Tayyib namiyle yâd edilmekte bulunan mahallede mebnâ idüği ve kebîr hareket-i arzdan sonra şekli büsbütün değişerek elyevm mescid halinde olduğu isbat olunabilir. Bursa ihtiyarlarından bazıları rivayet-i müteselsileden bu tahkikte hiçbir isabetsizlik olmadığını tasdik edeceklerinden şüphe olmadığına göre, gerçi vakfiyede yalnız bu medrese hakkında bir kayd ve işaret görülmemiş ise de herhalde tabâbet-i Osmaniyenin binâsı o tarihte Bursa'da vaz' edilmiş ve fakat işbu müessese-i mühimme kim bilir ne kadar müddet evlâd-ı vatana hizmet itdikten sonra hangi tarihten berû maalesef metrûk kalmıştır."[8]

Mehmed Tahir'in bu alıntısından hareketle, Mefail Hızlı, tezinde: "Açıkça anlaşılacağı üzere kaynak, tıp medresesinin dârüşşifâdan ayrı olarak Hoca Tayyib Mahallesi'nde ve yine Yıldırım Bayezid tarafından inşa edildiğini haber veriyor. Konunun kesinlik kazanması için Bursa Mahkeme Sicillerinin yanısıra Osmanlı arşivlerinin tetkik edilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Ancak her halükârda, dârüşşifâ ile birlikte tıp medresesinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz"[9] demek suretiyle bu iddiayı benimsemiş görünmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Hızlı, Osman Şevki Uludağ'ın: "Yıldırım, Bursa'nın doğusunda Uludağ etekleri üzerinde bir Dâru't-Tıb yaptırarak başhekimliğine Hoca Tabib ismiyle şöhret bulan Hoca Hüsnü Efendi'yi atamıştı"[10] cümlesinde geçen "Dâru't-Tıb" ifadesini de, Mehmed Tahir Bey'in görüşünü destekleyen bir delil olarak değerlendirmeyi uygun bulmuştur.[11] Şüphesiz Dâru't-Tıb ifadesini tıp medresesi anlamında değerlendirmek mümkündür. Ancak, aynı yazar eserinin üçüncü bölümünde, ki "medreseler ve tıp teşkilâtı" başlığını taşımaktadır, Osmanlı dârüşşifâlarını anlatırken Bursa Dârüşşifâsı'ndan "Bursa Darü't-tıbbı" diye söz eder ve "Dâru't-Tıb, Bursa'nın batısında Uludağ'ın ovaya inen zümrüt renkli eteklerinde havadar ve geniş bir arazide bina olunmuştur (15 Ramazan 802/12 Mayıs 1400). Türk mimarlığının eski üslûbu üzere burası o vakitler Türkiye'de yapılan hanlar tarzında ve iki kattan ibaret olup ortada geniş bir bahçeyi kapsıyordu..."[12] cümleleri ile başladığı paragrafta,

Bursa Yıldırım Bayezid Dârüşşifası'nın son yıllardaki durumu (1986)

Yıldırım Bayezid Dârüşşifası'nın rahmetli Süheyl Ünver tarafından çizilmiş tasvirî resmi.

açıkça, günümüzde halen varlığını devam ettiren dârüşşifâyı tarif ve tasvir etmeye çalışmaktadır. Bütün bunlar birlikte değerlendirilirse, Uludağ'ın "Dâru't-Tıb" tabiri ile doğrudan doğruya dârüşşifâyı kastettiği anlaşılır. Ayrıca o, bu binanın eski geleneğe uyularak hem hastahane hem tıp medresesi olarak kullanıldığını da ifade etmektedir.

Kanaatimizce, hiçbir kaynakta yeralmayan, sadece yaşlı Bursalıların sözlü rivâyetine dayanan bu görüş esaslı bir biçimde araştırılmaya muhtaç görünüyor. Her şeyden önce, eğer Yıldırım, Hoca Tayyib Mahallesi'nde böyle bir tıp medresesi yaptırdıysa bunun neden vakfiyede yeralmadığı sorusunun cevabını aramak gerekecektir. Çünkü tıp medresesi gibi, öğrencisi, hocası, hizmet personeli, müstakil binası bulunan bir müessesenin vakfiyede yeralmamasını, daha önemlisi, böyle bir kuruluş hakkında hiçbir belgenin elde bulunmamasını kabul etmek bizi oldukça zorlamaktadır. Öte yandan, Yıldırım'ın bu medreseyi darüşşifânın yanında değil de, ona çok uzak bir yerde yaptırmış olmasını izah da mümkün görünmemektedir. Gevher Nesîbe ve Süleymâniye Dârüşşifâsı örneklerine bakıldığında, tıp medreselerinin hastahanelerin bitişiğinde inşa edildikleri görülür. Bursa Dârüşşifâsı ikinci tabibliğine, yaklaşık dört ay ara ile yapılan iki tayin ile diğer bazı belgeler bu konuya açıklık getirebilecek durumdadır.

13 Ocak 1630 tarihinde, dârüşşifâ ikinci tabibi Mehmed, görevinden ayrıldığı için, "... hazzâk-ı etibbâdan medrese-i tıbbiyede yevmî sekiz akçe ile müstaid olan..." başka bir Mehmed, hekimbaşı Mevlâna Seyyid Mehmed Efendi, arzı ile ikinci tabib tayin edilmişti.[13]

Bu tarihten tam dört ay sonra 14 Mayıs 1630'da, ikinci tabib olan Mehmed, başka bir yere gittiğinden, boş kalan kadrosuna yine hekimbaşı Mevlâna Seyyid Mehmed Efendi arzı ile, "... yevmî beş akçe vazife ile şakird olan Abdullah..."[14] tayin edildi.

23 Mayıs 1674 tarihinde ise, Bursa kadısının, dârüşşifâ tabib-i evveli olan Salih'in, görevini gereği gibi yapmaması sebebiyle hastaların hizmetlerinin aksadığını bildirmesinden sonra, hekimbaşı Mevlâna Mustafa Feyzî Efendi arzı ile "... medrese-i tıbbiyede şakird olan..."[15] adı verilmeyen bir kişi ehil görülerek dârüşşifâya tabib olarak atanmıştır.

Mayıs 1644 tarihli başka bir tevcih beratında ise, hekimbaşı Mevlâna Mehmed Efendi arzı ile, birinci tabib iken ölen Sadi yerine İstanbul Süleymaniye Dârüşşifâsı ikinci tabibi olan Mehmed bu kadroya getirilmiştir.[16]

İlk üç belgeden anlaşıldığı kadarıyla, medrese-i tıbbiyede şakird olanlar Bursa Dârüşşifâsı'na tabib olarak atanmışlardır. Pakalın, "şakirdin", resmî dairelerde şimdiki "stajyer" yerine kullanılan bir tabir olduğunu, mektep talebesi ile sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çıraklara da bu adın verildiğini belirtir.[17] Süheyl Ünver, İstanbul'da Fatih Dârüşşifâsı'nda "tabib şakirdi"nin sakin olduğunu ve danişmendler gibi birer aş verildiğini naklederek bu dârüşşifâda tıp talebesinin öğretim gördüğüne işaret eder.[18]

Dârüşşifâ vakfiyeleri gözden geçirildiğinde, genellikle tabib, cerrah, kehhal ve eczacı kadrolarına yer verildiği görülür. Tabibler, baştabib (=tabib-i evvel), ikinci tabib (=tabib-i sânî) ve öğrenci tabib (=tabib şakirdi=intern doktor) diye sıralanır. Bu durumda, ilk üç belgede sözü edilen şakirdlerin Yıldırım Dârüşşifâsı'nda görev yapan öğrenci tabibler olması akla gelmektedir. Ancak birinci ve üçüncü belgede, bunlardan açıkça "medrese-i tıbbiye" müstaid ve şakirdi olarak söz edilmesi ve dârüşşifâ şakirdi denilmemesi dikkat çekmektedir. Dördüncü belgede, Yıldırım Dârüşşifâsı birinci tabibi iken ölen Sadi yerine Süleymaniye ikinci tabibi Mehmed'in atandığının bildirilmesi ve İstanbul'da Süleymaniye Dârüşşifâsı yanında bir de "Tıp medresesi"nin bulunması, Süleymaniye Tıp Medresesi şakird ve Süleymaniye Dârüşşifâsı hekimlerinin terfi ettirilerek Yıldırım Dârüşşifâsı kadrolarına atandığı ka-

naatini uyandırmaktadır.

Bu belgelerde dârüşşifâlardan söz edilirken Yıldırım yahut Süleymaniye Dârüşşifâsı diye açıkça hangi dârüşşifâ olduğu belirtildiği halde, "medrese-i tıbbiye" denilirken bunun hangi tıp medresesi olduğunun belirtilmemesi de dikkat çekmektedir.[19] Belki de o devirde (XVII yüzyıl) "medrese-i tıbbıye" sözünden doğrudan Süleymaniye Tıp Medresesi anlaşıldığı için ayrıca bu durumun belirtilmesine ihtiyaç görülmemiştir. Eğer Süleymaniye Tıp Medresesi gibi Bursa'da da bir tıp medresesi bulunsaydı herhalde bir karışıklığa meydan vermemek için bunun açıkça belirtilmesine ihtiyaç duyulurdu.

Burada unutulmaması gereken bir başka husus da şudur. Süleymaniye Dârüşşifâsı ve tıp medresesi Yıldırım Dârüşşifâsı'ndan yüz elli yıl sonra yapılmıştır. Dolayısı ile, XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bu iki sağlık kuruluşu arasında böyle bir personel alış-verişi olsa bile daha önce Yıldırım Dârüşşifâsı'nın tabib kadrolarının nasıl doldurulduğunu düşünmek gerekir. Başlangıçta Yıldırım Dârüşşifâsı'na dışarda yetişen tabiblerin atandığı kabul edilse bile, ki bu doğrudur, bir süre sonra eski geleneğe bağlı kalınarak, dârüşşifânın kendi kadrolarını yetiştirdiğini düşünmek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Böylece, dârüşşifâ içinde, hazık tabiblerin yanında yetişen tıp öğrencileri bir süre "şakird" olarak hizmet görüyor, daha sonra boşalan uygun kadrolara atamaları yapılıyordu. Yalnız, 23 Mayıs 1674 tarihinde, görevini ihmal ettiği için azledilen Salih'in yerine tıp medresesi şakirdlerinden birinin, Yıldırım Dârüşşifâsı tabib-i evvelliğine (=birinci tabibliği) atanması oldukça dikkat çekicidir. Zira, her ne kadar bu intern doktorun "ehil" olduğu tevcih beratında belirtiliyorsa da, yine de alt kadrolar dururken hastahane başhekimliğine atanmış olmasını açıklamak kolay değildir. Bu atama bize, şakirdlerin gerektiği zaman birinci tabiblik yapacak kadar iyi yetiştirildiklerini gösterebileceği gibi, hastahanenin bütün hekimlik kadrolarının boş olması ve mevcut kadrolarda istihdam edecek hekim adayları bulunmaması durumunda böyle bir yola başvurulduğunu da düşündürebilir.[20] Nitekim 1525'de Kehhâl (=göz hekimi) Bedreddin'in maaşının azlığını ileri sürerek görevden çekilmek istemesi ve başka bir kehhâl bulunamadığı için maaşı artırılarak tekrar görevde ibka edilmesi ikinci ihtimalin daha doğru olabileceğini teyid etmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Mehmed Tahir'in "tıp medresesi" ile ilgili görüşünü büsbütün değerlendirme dışı tutmak da doğru olmaz. Hoca Tayyib'in Yıldırım Dârüşşifâsı'ndaki görevi dışında, yaptırdığı camiin bir bölümünde veya bitişiğinde inşa ettirdiği bir bina ya da bir hekim dükkânında[21] - ki o devirde Bursa'da hekim dükkânları (=muayenehâne) bulunduğunu biliyoruz.[22] -Özel olarak tıp eğitimi ile meşgul olduğu, ölümünden sonra da yetiştirdiği öğrencilerinin hocalarının bu uygulamasını bir gelenek halinde sürdürdükleri, böylece, Bursalılar nezdinde bu yerin "tıp medresesi" olarak şöhret yaptığı düşünülebilir. Yine de kesin bir sonuca varabilmek için bu konuda ciddî araştırmalar yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

NOTLAR

1 Anawati, G. **İslâm Tarihi**. cev. T. Koç, İstanbul 1989, IV, s. 339

2 Taberî, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Mısır, ts., IV, 218; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1385 (1965), II, 553

3 Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, II, 557-558; S. Hüseyin Nasr, **İslâm ve İlim**, çev. İ. Kutluer, İstanbul, 1989, 154 vd.

4 Geniş bilgi için bkz. Süheyl Ünver, **Selçuklu Tabâbeti**, TTK, Ankara 1940

5 Geniş bilgi için bkz. B. N. Şehsuvaroğlu - A. D. Erdemir - G. C. Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984; Süheyl Ünver, **Fatih Dârüşşifâsı**, İstanbul, 1932; O. Şevki Uludağ, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, sad. İ. Uzel. Ankara, 1991.

6 Uludağ, O. Şevki, **age**, s. 86

7 Mehmed Tahir, bilgiyi, Hüdâvendigâr Vilâyeti eski Evkaf müdürü Cemâli Bey'in kaleme aldığı bir yazıdan elde etmiştir. **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1915, III, 202.

8 Mehmed Tahir, **age**, III, 201-202

9 Hızlı, Mefail, **Bursa Mahkeme Sicillerine göre XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri** (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1991, s. 54-55

10 Uludağ, **age**, s. 161

11 Hızlı, a. yer

12 Uludağ, **age**, s. 87-88

13 BŞS, B 110/324, 1b

14 BŞS, B 250/478, 1b

15 BŞS, C 3/265, 145a

16 BŞS, b 103/316, 134a

17 Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. İstanbul 1978, III, 305

18 Ünver, Süheyl, "Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", VD, Sayı: I, 43

19 Yıldırım Dârüşşifâsı'yla ilgili daha önce yazmış olduğumuz bir makalede sözkonusu belgelerde geçen "medrese-i tıbbıye" ifadesinden kasdın Yıldırım Dârüşşifâsı olduğunu ve buranın hem hastahane hem de tıp fakültesi olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştük (Çetin, Osman, Osmanlılarda İlk Tıp Fakültesi Bursa Dârüşşifâsı ve Tıbbî Faaliyetler, Ankara 1994, Sy. 4, s.129). Ancak Bursa Şer'iye Sicilleri'nde B 103/316 nolu 134a varakında karşılaştığımız bir belgeyi görünce bu görüşün doğru olmadığı ve tashih edilmesi gerektiği kanaatine ulaştık.

20 BŞS, A 35/35, 410a

21 Arslan Terzioğlu tarafından TDV İslâm Ansiklopedisi'ne yazılan "Bîmâristan" maddesinde (VI, 173), herhangi bir yorum yapılmaksızın, bir süre Yıldırım Bayezid'in hizmetinde bulunan Alman Johannes Schiltberger'den naklen, o devirde Bursa'da sekiz hastahane bulunduğu bildirilmekte ve bunlardan sadece birinin yani Yıldırım Dârüşşifâsı kalıntılarının günümüze eriştiği, diğerlerinin tamamen yok olduğu ifade edilmektedir. Kanaatimizce, Shiltberger'in gördükleri, hastahane değil "hekim dükkânları" olmalıdır. Çünkü, ne kaynaklarda ne de arşiv belgelerinde Yıldırım Dârüşşifâsı dışında bir başka hastahaneden söz edilmemektedir. Bu kadar çok hastahane bulunsaydı bunlardan hiç olmazsa bir kısmı hakkında elimizde bilgi ve belge bulunması gerekirdi.

22 Bir örnek için bkz. BŞS, A 2/2, 41ab; B 26/217, 136b

"Türk Yurdu" ve Türk Ocakları Literatüründe

Unutulan *Türk Yurdu* Dergileri

MEHMET UZUN

Türk Yurdu dergisinin II/I. Tertibi meydana getiren sayılarına şimdiye kadar ne *Türk Yurdu* koleksiyonlarında rastlanmış,[1] ne *Türk Yurdu* bibliyografılarına dahil edilmiş[2] ne de *Türk Yurdu* dergisi ile ilgili verilen teknik ve genel bilgilerde bu sayılardan bahsedilmemiştir.[3]

Kitaplığımızda mevcut ve *Türk Yurdu* II/I. Tertip olarak *Türk Yurdu* koleksiyonuna dahil ettiğimiz 4 sayısından başka sayılarının yayınlanıp yayınlanmadığını araştırma ihtiyacı duyduk. Bu sayıların daha fazla olabileceği düşüncesinden hareketle yaptığımız araştırmalarda daha fazla sayıya rastlayamadık. Ancak, içimizdeki şüpheler bitmedi. Nitekim 23 Nisan 1340 (23 Nisan 1924) tarihinde toplanan II. Dönem "Birinci Türk Ocakları Kongresi Zabıtları"nda, Garbıkaraağaç (Acıbayam) delegesi, Ahmet Hidayet Bey "*Türk Yurdu* birbuçuk sene evvel neşrine teşebbüs edilerek *İKİ-ÜÇ numaradan sonra akim (neticesiz) kalmıştır*." Eskişehir delegesi Yusuf Akçura Bey: "*Türk Yurdu* denilince benim de mes'uliyetim var. *Türk Yurdu*'nu, uzun zaman ben çıkarmışdım..." "... *Türk Yurdu* Harb-i umumi esnasında kapandı. Esbabını; o zaman İstanbul'da olmadığımdan bilemiyorum. Yalnız fazla masrafdan olduğu zannındayım. Ben kapanmış buldum. Bil'âhire burada bi'l-hâssa Hamdullah Suphi Bey'in himmetiyle *Ocağın nâşir-i efkârı olmak üzere çıkarmaya başladık. İKİ-ÜÇ nüsha sonra yürümedi...*"

"... Evvelki nüshaları takip etmek suretiyle ve vezaif-i neşriyesinin daha müfit olacağı mülahazasıyle *Türk Yurdu*'nun, Türk Ocağı'nın nâşir-i efkârı olarak çıkarılması muvafıktır" demektedirler.

Biz, Ahmet Hidayet Bey'in *Türk Yurdu* dergisinin II/I. Tertip sayılarıyla ilgili: "İki, üç nüshadan sonra akim kalmıştır" ifadesiyle Yusuf Akçura Bey'in "Ocağın nâşir-i efkârı olmak üzere çıkarmaya başladık. İki-üç nüsha sonra yürümedi"[4] ifadelerinden şu sonuca varıyoruz:

Kongre tarihi 23 Nisan 1924, kitaplığımızda mevcut 4 sayı *Türk Yurdu*'larının tarihi: 15 Mart 1923 - Haziran 1923'dür. Aradan bir yıla yakın geçen zaman içinde *Türk Yurdu* çıkmıyor. 23 Nisan 1924 tarihli II. Dönem Türk Ocakları Birinci Kongresi Zabıtları'na göre, en yetkili zevat: *Türk Yurdu*'nun iki-üç sayı çıktığını beyan ediyorlar. Halbuki bizim kitaplığımızda 4 sayısı mevcuttur.

Yukarıdaki izahat doğrultusunda daha fazla çıkmadığı sonucuna varılarak şüphelerimiz sona eriyor. Buna rağmen bu köşeden gözümüzü ayıramıyorum.

Türk Ocakları II. Dönem, Birinci Kongresi'nde yapılan müzakereler sırasında: Kongre başkanı ve Antalya Türk Ocağı delegesi Ahmet Ağaoğlu:

- "Türk Yurdu benim evimde teessüs etmiştir ve Harb-ı Umumi'den evvel, Ocaklardan evvel teessüs etmiştir..."[5]

İzmir delegesi Vasıf Bey: "... Efendim bizde iki müessese var. Biri *Türk Yurdu*, diğeri 'Türk Ocağı'dır. İlim nokta-i nazarından da bize fikir veren *Türk Yurdu*'dur. Bu mecmua milliyetçilik nokta-i nazarından hepimizin hocasıdır. Cihan şumûl bir şöhreti de vardır. En büyük faydası, gençliğe müessir olmasıdır. İsmini ortadan kaldırmak doğru değildir. Şimdiye kadar hususi bir mecmua olarak çıkıyordu. Şimdi doğrudan doğruya Ocağın resmî mecmuası olacaktır."[6]

Kongrede devam eden müzakerelerde: Çıkarılacak mecmua, *Türk*

Yurdu'nun devamı olsun, yoksa yeni bir adla "Türk Ocağı Mecmuası" mı olsun? Bu husus oya sunulur: *Türk Yurdu* mecmuası olmasına çoğunlukla karar verilir. Bu karardan 6 ay sonra II/II. Tertibin ilk sayısı Ekim 1924 tarihinde: "Türk Ocakları Merkezi Heyeti Tarafından Neşr olunur" meşruatıyla yeniden yayın hayatına başlar. Bu izahattan da anlaşılacağı üzere: *Türk Yurdu* yayınına başladığı tarihden beri Türk Ocağı'nın yayın organı değildir.

Türk Yurdu dergisi Türk Ocağı kurulmadan önce yayın hayatına başlamış I. Tertip, 161 sayısı "Türk Yurdu Cemiyeti" tarafından çıkarılmıştır.

Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda delegeler Mustafa kemal ile birlikte. Atatürk'ün yanında Hamdullah Suphi.

Türk Yurdu dergilerinin kapaklarında da görüldüğü üzere 15 Mart 1923 tarihli II/I. Tertip, birinci sayısından itibaren Türk Ocağı'nca çıkarılmıştır.

Türk Yurdu'nun daha önce, 15 Ağustos 1918 tarihinde çıkan 1. Tertip 161. sayıdan 4 yıl, 7 ay sonra, bu defa Türk Ocağı tarafından Ankara'da çıkmaya başlamıştır. Nitekim daha önce yayınlanan *Türk Yurdu*'larının üzerlerinde: "Nâşiri: *Türk Yurdu*" yerine II/I. Tertibin ilk sayısından itibaren "Nâşiri: Türk Ocağı" ifadesinin konulması da yukarıdaki açıklamamızı doğrulamaktadır.

Türk Yurdu II/I. Tertip, 15 Mart 1339 - Haziran 1339 (15 Mart 1923-Haziran 1923) tarihlerinde 4 sayı yayınlanmıştır.

Bu tertibi meydana getiren sayıların boyutları: 1. Tertipde olduğu gibi (18x25)'dir. Kapaklarındaki yazılardan edindiğimiz bilgilere göre:

"*TÜRK YURDU*. Nâşiri: Türk Ocağı, Yıl: 10, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923) Sayı: 1."

"Ankara-Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1339 (1923)."

"Ankara'da satıldığı yer: Edib Bey'in 'Maarif' kütüphanesidir."

"Fiyatı her yerde '10' kuruşdur."

Bu bilgiler birinci sayının dış kapağından aktarılmıştır.

İç kapağındaki bilgilerde:

"*TÜRK YURDU*, Türklerin Faydasına Çalışır. Onbeş günde bir çıkar."

Bu dört sayının kapaklarında yayınlandıkları tarihler hariç diğer bilgiler aynıdır.

Türk Yurdu dergisinin II/I. tertip sayıları üzerinde bu bilgilerden başka İdarehane adresine, sahibi veya müdürünün kim olduğuna dair kayda rastlamadık. Ancak birinci sayının ilk sayfasında, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "BAŞLANGIÇ" başlıklı yazısında: "Türk Ocağı'nın Ankara'da tesisine karar veren Ocaklılar, *Türk Yurdu*'nun neşrini derhal karar altına aldılar. '*Türk Yurdu*' bu kararın ifade ettiği umumi bir ihtiyaç neticesi olarak tekrar intişara başlıyor" ifadesinden: Daha önce "Türk Yurdu Cemiyeti"nce çıkarılan dergi; Türk Yurdu Cemiyeti'nin kapanması ile bu defa Türk Ocağı tarafından çıkarılmaya başlandığını öğreniyoruz.

Yusuf Akçura'nın Türk Ocakları Birinci Kurultayı'nda yaptığı konuşmada: "*Türk Yurdu*'nu uzun zaman ben çıkardım" sözlerine karşılık; Ahmet Ağaoğlu'nun *Türk Yurdu* dergisi-

II/I. TERTİP TÜRK YURDU KÜNYELERİ

YIL	CİLT	SAYI	TARİH	SAYFA
10	[15] 1	[162] 1	15 Mart 1339 (15 Mart 1923)	32
		[163] 2	1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923)	33-64
		[164] 3	15 Mayıs 1339 (15 Mayıs 1923)	65-96
		[165] 4	[Haziran 1339-Haziran 1923][9]	97-128

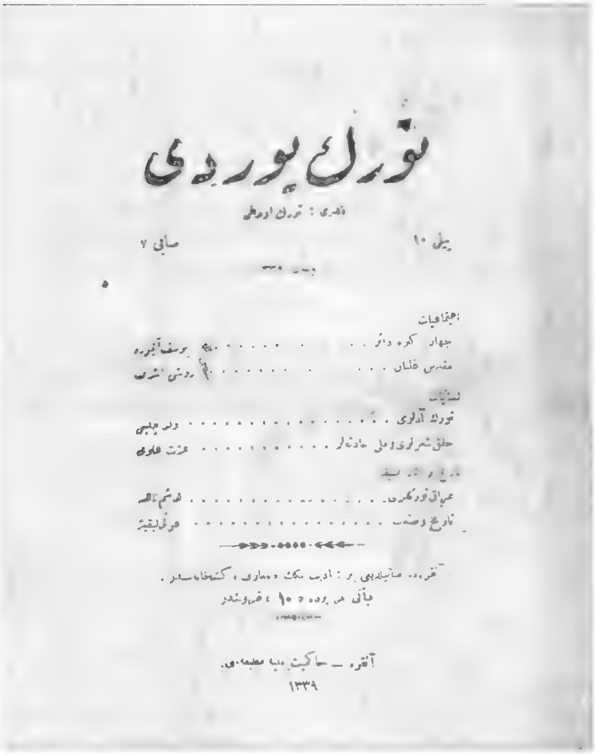

(Üstte) Türk Yurdu dergisinin II/I. Tertibine ait 2. sayısının ön kapağı görülmektedir. (Sağ üstte) "Aylık Mecmua Türk Ocakları'nın Nâşîr-i Efkârı Türk Yurdu'nun antetli kâğıdı. (Mehmet Uzun Arşivi)

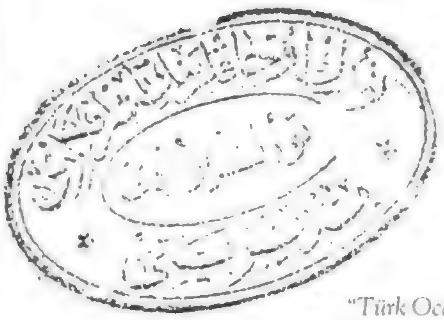

"Türk Ocakları Nâşir-i Efkârı Türk Yurdu Müdiriyeti" Yazılı Mühür

ni kastederek "Sahibi benim, ben" şeklinde karşılık vermesi, Yusuf Akçura'nın Kurultay müzakerelerinde yaptığı konuşmada: "Hamdullah Suphi Bey'in himayesiyle Ocağın Nâşir-i Efkâri olmak üzere çıkarmaya başladık, iki-üç nüshadan sonra yürümedi"[7] ifadelerinden bu dört sayının sahibinin Ahmet Ağaoğlu, müdürü'nün Yusuf Akçura olduğu kanaatine varıyoruz.

II/I. Tertipde çıkan *Türk Yurdu* dergisi sayılarının *Türk Yurdu* dizilerinde kullanılmak üzere yeterli bilgileri kapsayan ve *Türk Yurdu* sayılarının genel sıralamasındaki yerlerini gösterir künye cetveli çıkarılmıştır.

II/I. Tertibi teşkil eden 4 sayı *Türk Yurdu'nun*, ne yazık ki koleksiyonu hakkında bilgi sahibi olduğumuz kitaplıkların hiçbirinde tamamı yokdur. Mevcut Eski Harfli Süreli Yayınlar kataloglarının dışında kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda: İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda (İstanbul Belediyesi Kütüphanesi) ilk üç sayısı mevcuttur.[8] Bu nedenlerle de II/I. Tertibe ait sayıların bibliyografyasını da çıkarmayı uygun bulduk.

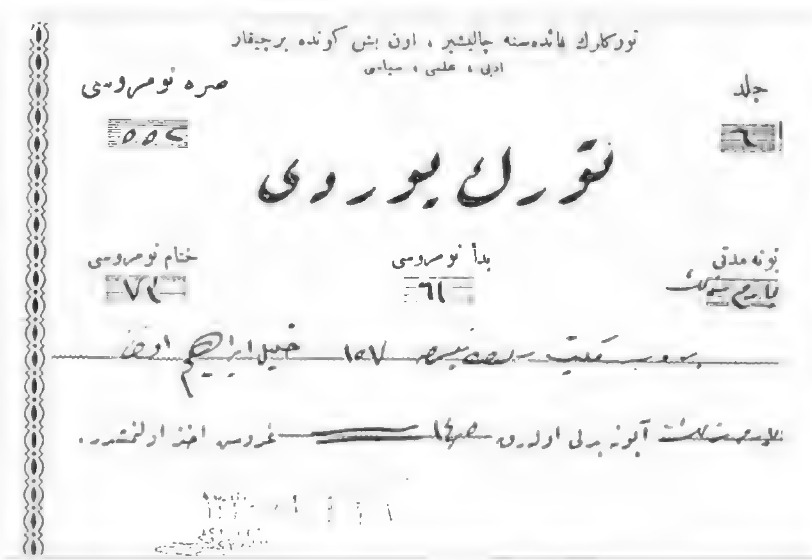

Türk Yurdu Dergisine abone olan Halil İbrahim Efendi'ye verilen Makbuz 19 Nisan 1330 (2 Mayıs 1914) "Yarım senelik 61-73. sayıları için 14,5 kuruş alız olunmuştur." (Mehmet Uzun arşivi)

Türk Yurdu II/I. Tertip, İzahlı Bibliyografyası

1- Ağaoğlu, Ahmed, "Üç Medeniyet - I-" cilt: [15] 1, sayı [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 14-22.

2- Akçuraoğlu, Yusuf (Yusuf Akçura), "Cihad-i Ekbere Dair" ['Nutuklarımdan: 1' Yan başlığı ile verilen nutuk; 5 Aralık 1921'de Bursa Türk Ocağı'nda verilmiştir.], cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 33-40.

3- Aykurt, İzzet Ulvi, "Halk Şairleri ve Millî Hadiseler", cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 57-61.

4- [Balaban] Mustafa Rahmi, "Rumlar", cilt: [15] 1, sayı: [165] 4. [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 106-111.

5- [Balaban] Mustafa Rahmi, "Türk Moğol Tarihi Kitabiyatı", cilt: [15] 1, sayı: [164] 3, 15 Mayıs 1339 (15 Mayıs 1923), s. 74-80.

6- [Erbil] Haşım Nahit, "Irak Türkleri" [1], cilt: [15] 1, sayı: [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 31-32.

7- [Erbil] Haşım Nahit, "Irak Türkleri" [II], cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 49-56.

8- [Erbil] Haşim Nahit, "Irak Türkleri" [III], cilt: [15] 1, sayı: [164] 3, 15 Mayıs 1339 (15 Mayıs 1923), s. 84-96.

9- [Erbil] Haşım Nahit, "Kahramanlarını Bekleyen Meydan", cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 102-108.

10- Gorki Maksim, Çeviren: Ruşen Eşref [Ünaydın], "İki Ruh" [İhtilâl yazılarından yan başlığı ile verilmiştir.], cilt: [15] 1, sayı: [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 23-30.

11- [İzbudak], Veled Çelebi, "Türk Adları", [I], cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 41-46

12- [İzbudak], Veled Çelebi "Türk Adları" [II], cilt: [15] 1, sayı: [164] 3, 15 Mayıs 1339 (15 Mayıs 1923), s. 69-73.

13- [Lifij], M. [Hüseyin] Avni, Ressam, "Tarih ve Sanat", cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 63, 64.

14- Memdüh Necdet, "Tıbbiye Gençliğinin Ulvî Bir Yemini", cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 112-114.

15- Naci "Yeni Turan", ['Büyük Kurtarıcımıza' ithafı ile verilmiştir.] cilt: [15] 1, sayı: [164] 3, 15 Mayıs 1339 (15 Mayıs 1923), s. 81-83.

16- [Tanrıöver] Hamdullah Suphi, "Başlangıç", cilt: [15] 1, sayı: [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 1-2.

17- Türk Yurdu -"Türklük Şuunu"- [Kayseri'de Kurulan "Ziya Gökalp Tiyatrosu" ve tiyatroda oynanan oyun anlatılmakta...]

- [Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal'in Konya Türk Ocağı Fahri Başkanlığını kabulü...].

- [Gülnar Türk Ocağı'nın Açılışı... konu edilerek anlatılmakta.] cilt: [15] 1, sayı: [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 30.

18- Türk Yurdu, "Teşekkür", cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 33.

19- T. Y. [Türk Yurdu] "Türklük Şuunu".

- [Hamdullah Suphi Tanrıöver] "Hamdullah Suphi Bey'in Hitabesi", cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 117-123.

20- T. Y. [Türk Yurdu] "Türklük Şuunu".

- [Ahmet Ağaoğlu] - "Ağaoğlu Ahmed Bey'in Nutku", cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 124-127.

21- T. Y. [Türk Yurdu] "Türklük Şuunu".

- [Yusuf Akçura], Akçuraoğlu Yusuf Bey'in [Konuşması], cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 127-128.

22- T. Y. [Türk Yurdu], "TÜRKLÜK ŞUUNU - Ankara Türk Ocağı'nın Açılışı" [23 Nisan 1923][10]

Not: Kütüphanelerimizde ve Türk Yurdu literatüründe rastlanmayan bu tertibe ait özellikle 4. sayısında: Türk Ocakları ile ilgili çok nadir görülen bazı bilgileri aktarmayı uygun bulduk.

Dergide Türk Ocakları'nın kuruluşu kısaca anlatılırken: "Türk Yurdu İdarehanesi'nde, Millî Şair Mehmed Emin Bey'in, Ağaoğlu Ahmed Bey'in, Ahmed Ferid Bey'in evlerinde birkaç ictima' yapılarak, nihayet taarruz vucuda geldi. Henüz doktorluk şehadetnamesini almış Fuat Sabit Bey yeni doğmuş bu Cemiyete bir isim buldu: 'Türk Ocağı'." Her yeni mevcudiyet gibi "Türk Ocağı da ilk adımlarını müşkülâtla atıyordu. Fakat çok geçmeden serpilip, büyüdü. Divan yolunda bir konak tutarak" çalışmalarını burada sürdürdü...

"Türkçülük fikrinin ömrü (Yaşamı), Hamdullah Suphi Bey olmuşdur. Hamdullah Suphi Bey, Ocağa girip riyaseti alıncaya kadar, Türk Ocağı'nın hayatı sönükçe, kapalıca gidiyordu. Hamdullah Suphi Bey, Ocağın faaliyetini genişletdi ve parlatdı.

Divan yolundaki konak artık dar gelmeye başladı. Ocak, Bayazıd'da geniş bir mesken sahibi oldu. Burası genç ve ihtiyar Türk münewerlerinin kaynaştığı bir mahal haline geldi; burada Sadrazam İbrahim Hakkı Paşalar, Müverrih Abdurrahman Şeref Efendiler; İsmail Gaspıralı, Halid Ziya Beyler, konferanslar verdiler. Tanburî Cemil Beyler, Osman Pehlivanlar, ebda'larını [en hârikulâde, maharet] dinlettiler. Burada Ressam ve Sanatkârlarımız eserlerini teşhir ettiler. Ocağın büyük bir edası yüz cilt kitapla zenginçe bir kütüphane ve mütenevvi' [çeşitli] millî eserlerimizle şöyle-böyle bir müze haline gelmekte idi. Muntazam dersler veriliyor ve ihtimal bu muntazam derslerden daha nafi' [faydalı] olarak serbest musahabeler yapılıyordu...

İstanbul'da Ocak böyle gürleyip yanarken, Rumeli ve Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde peyderpey Ocaklar açılıyordu.

Lâkin itilaf kuvvetleri İstanbul'u işgal edince, resmî müesseselerden sonra ilk evvel husumet nazarlarına 'Türk Ocağı' çarptı. İngiliz kumandanı, askerlerine ikametgâh lüzumu behanesiyle Ocak binasının bir saat zarfında tahliyesini, tahliye olunamadığı taktirde eşyası ile beraber işgal olunacağını emir ve beyan etti. Bütün Ocaklılar, yangın esnasında eşya taşır gibi çalışarak mühlet hitam bulmadan binayı tahliye ettiler. Senelerce Türk millî fikrine mahetlik etmiş bu binaya İngiliz, Hindli gavr neferler yerleştirildi. Üç gün sonra, Ocağın taşındığı binanın da tahliyesini yine İngiliz kumandanlığı tarafından talep edildi. Maksat Britanya İmparatorluğu'nun askerlerine konak bulmak değil, Türk millî fikrinin inkişaf ocağını söndürmekti..."

II/I. Tertip, cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s. 115-117.

23- [Ünaydın], Ruşen Eşref, "Mukaddes Galeyan", cilt: [15] 1, sayı: [163] 2, 1 Nisan 1339 (1 Nisan 1923), s. 46-48.

24- [Yurdakul], Mehmed Emin "Mu'cize-l-Günah Gecesi", ['Edebiyat' yan başlığı ile "26 Ağustos Gecesi Kahramanlarını" ithaf edilmiştir.], cilt: [15] 1, sayı: [162] 1, 15 Mart 1339 (15 Mart 1923), s. 3-13.

25- [Yurdakul], Mehmed Emin, "Ilgaz Dağları", [Akçuraoğlu Yusuf Bey'e ithafı ile verilmiştir.], cilt: [15] 1, sayı: [164] 3, Mayıs 1339 (Mayıs 1923), s. 65-68.

26- [Yurdakul, Mehmet Emin], "Antalya" [Antalya Gençlerine: ithaf edilmiştir.], cilt: [15] 1, sayı: [165] 4, [Haziran 1339-Haziran 1923], s.97-99.

27- [Yurdakul, Mehmet Emin], "Seyyahla Şair", cilt: [15] 4, [Haziran 133%-Haziran 1923], s. 100-101.

NOTLAR

1 **Türk Yurdu** III. Tertıbın ılk sayısı, 195-1 numarası ile başlarken I. Tertip: 161 sayı; II/II. Tertip: 33 sayı. Toplam, 194 sayısına bır sayı ılâvesiyle 195-1 sayısı ile başlamıştır. Yapılan bu hesabın doğruluğuna ınanılarak, **Türk Yurdu**'nun: II/I. Tertıbine aıt 4 sayı günümüze kadar **Türk Yurdu** koleksıyonlarında dıkkate alınmamıştır.

2 Hüseyın Tuncer, **TÜRK YURDU BİBLİYOGRAFYASI**, İzmır Beta Basım Yayım A.Ş. 1993, 2+4+12+336 s. Akademi Kıtabevi Yayını

Türk Yurdu: II/I. Tertıp'e aıt 4 sayının varlığında bahsedılmemış ve bıblıyografyaya alınmamıştır.

Mehmet Bılgin, **TÜRK YURDU DİZİNİ (1911-1931)**, Lısans Tezı, basılmamıştır. A.U. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kütüphanecilik Kürsüsü, Ankara. 1978; 1+4+200 s. (Daktilo sayfası).

3 **1**- Kenan Akyüz, "Türk Ocakları" **BELLETEN**, Nısan 1986, sayı: 196, s. 201-228

Yazar;a) II/I. Tertıbe aıt sayıları görmemıştır.
b) III. Tertıp; Haziran 1930-Mart 1931 tarihleri arasında yayınlanan: 30/224-39/233 sayılarının (10 sayı) teşkıl ettığı 24. cıltın son sayısı ile 25-26. cıltlerini de görmemıştır. 5Yazı dıpnotu: 8/b, s. 225).
Temmuz 1954 tarihınde yayınlanan 1 (234) sayısı ile başlayan 5. Tertıbe aıt 1 (234) sayı numarasının yanlış olduğunu, bu serının ılk sayısının 235 olması gerektığını ileri sürmektedır. (Aynı yazı, dipnotu: 8/c, s. 225)
Yazar boylece: III. Tertıp'den gormedığı, 10 sayı ile 5. Tertip'den yok saydığı (1/234) sayı toplam 11 sayının yerine: 1 Eylül 1942 - Ocak 1943 tarıhlerinde yayınlanan 10 sayı ile III. Tertibi 233 sayıya tamamlamış, kalan bır sayıyı da Mart 1959 tarıhınde yayın hayatına başlayan 6. serının **Türk Yurdu** genel sayı sıralamasında 270 olması gerekırken yanlışlıkla 271'den başlamış olduğunu. Atlanılan bu sayı yerine de olmaması gereken (1/234) sayısının numarası sayılarak **Türk Yurdu** dergısının 271. sayısı denkleştirilmıştır. (!) (Aynı yazının dıpnotu: 8/b-c; d s. 225-226). Yazarın görmedığı sayılar, kıtaplığımızda ve kütüphanelerimizde vardır.

5. Tertıb'ın ilk sayısı, Temmuz 1954 tarih, 1 (234) sayı ile başlar, ıkıncı sayısı ise derginin dış kapağına göre: Ağustos 1954 tarih, 2 (234) olarak gösterılmesine karşın ıç kapağında; 2 (235) olarak doğrusu yazılmıştır. Bu tertıbın de sayı numaraları birbırını takip ederek 269 numaraya kadar 36 sayı ve üç cılt yayınlanmıştır. Ayrıca cıltler de ayrı ayrı sahife numarası takip etmektedır.

1. cılt 966 s.

2. cılt 960 s.

3. cılt 960 s. toplam 2886 sayfadır.
Türk Yurdu 6. Tertibi'ne başlarken bir hata sonucu, 270. sayı numarası atlanılarak 1/271 sayı numarasından başlanmıştır.
Yukarıdakı açıklamaya göre **Türk Yurdu** dergisi: III. Tertıp, Mart 1928 tarihi ile başlayan ilk

Hamdullah Suphi Tanrıöver

sayısına: 22-1 cilt yerine 21-1, 199-, sayı yerine 195-1 sayı kaydı konulmuştur.

6. Tertıbın ılk sayısına: 1942-1943 yıllarında yayınlanan 4. tertibe aıt 10 sayı ılâve edılır ve atlanılan 270 sayı numarası düşüldükden sonra:

I.	Tertip,	161	Sayı	14cılt
II/I.	Tertıp	4	Sayı	1cilt
II/II.	Tertip	33	Sayı	6cılt
III.	Tertıp	39	Sayı	6cilt
IV.	Tertip	10	Sayı	2cılt
V.	Tertip	36	Sayı	3cılt
Toplam		283	Sayı	32cılt

6. Tertıp, 1/33 cılt, 1/284 sayı yerine, 13 sayı noksan olarak 1/271 genel sayı numarası ile başlamıştır. Bu hesaba göre halen yayınlanmakta olan **Türk Yurdu**'nun cılt ve sayı numaralarının tesbıtı:
Yukarıda 6. Tertıbe kadar çıkan sayı ve cıltlerını tesbit etmıştık. 6. Tertıp; 271-346 sayıları arası 76 sayı,

7. Tertıbın elımızde mevcut Temmuz 1995 tarıh, 15. cılt, 95/441 sayıları ve bu tertibe aıt 47 sıra numaralı sayı, ayrıca açıklama yapıldığı üzere iki ayrı sayı olarak yayınlandığı dıkkate alınarak toplandığında:
283+76+95+1=459 sayı, 32+15=47 cılt olacağı tabiidir.
7. Tertıbın cılt sayısı; 4. Tertıbın cılt sayısının devamı olduğundan, 6. Tertıbe aıt cilt sayısı verilmemıştır.

2- Fethi Tevetoğlu, "Türkçü Dergiler - **Türk Yurdu**: I II-III-IV V-VI"
Türk Kültürü, yıl: 25. Aralık 1987, sayı: 296, sayfa: 725-731,

Türk Kültürü, yıl: 26, Şubat 1988, sayı: 298, sayfa: 84-91, II

Türk Kültürü, yıl: 26, Mart 1988, sayı: 299, sayfa: 146,155, III

Türk Kültürü, yıl: 26, Nısan 1988, sayı: 300, sayfa: 233-239, IV

Türk Kültürü, yıl: 26, Mayıs 1988, sayı: 301, sayfa: 291-297, V

Türk Kültürü, yıl: 26, Temmuz 1988, sayı: 303, sayfa: 436-439, VI

II/I. Tertıp'e yer verılmemıştir.

3- Hüseyın Tuncer, **Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1990, 11+547 s. Kültür Bakanlığı Yayını: 1214
Hüseyın Tuncer, **"Türk Yurdu 7. Defa Çıkarken"**, Türk Yurdu, 7. Tertıp, Şubat 1987, cilt: 8, sayı: 1 (1347), s. 46-47
Türk Yurdu devrelerıyle ılgılı verılen teknık bılgılerde hatalı tesbıtler yapıldığı ve II/I. Tertıbe aıt sayıların görülmediği müşahede edılmıştir.

4- Türk Yurdu, **"Türk Yurdu'nun Neşir Tekniğine Dair"**, Türk Yurdu, 4 Tertip, cilt: 26, 1 Eylül 1942, sayı: 1'in sayı kapaklarının iç kısımlarında "Türk Yurdu" ımzasıyla verılen bılgilerde yine: II/I. Tertıbe yer verilmemıştir.

4 Ankara'da 1341 Senesi Nısanı'nda Toplanan BİRİNCİ TURK OCAKLARI UMUMÎ KONGRESİ ZABITLARI, Ankara, Yenigün Matbaası, 1341 (1925), s. 84-85-86

5 a.g.e., s. 84

6 a.g.e., s. 86

7 a.g.e., s. 84

8 Atatürk Kıtaplığı (İstanbul Belediyesi Kütüphanesi) 0410 sayılı kaydıyla ılk üç sayısı mevcuttur.

9 Bu tertıbe aıt yalnız 4. sayının kapağı olmadığı için derginin yayın tarihi yokdur. Ancak daha önceki (3) sayı, birer ay ara ile yayınlandığı nazara alınarak 4. sayıya bir sonraki ayın tarihi köşeli parantez içinde tarafımızdan verilmiştir. Böylece yazı inkılabından önce yayınlanan **Türk Yurdu**'larının mükerrer baskıları dahil hepsının yayın tarihleri belirtilerek künyeleri verılmış olacaktır.

10 Ankara Türk Ocağı'nın açılış tarihi: Hamdullah Suphi Tanrıover'ın "Dağ Yolu" 1. kıtabının birinci baskısı, 169. sayfasında: "Ankara Türk Ocağı Açılırken, Ankara, 23 Nısan 339 (23 Nisan 1923)" olarak verilmıştır. Kıtabın ıkıncı baskısının 159. sayfasında: "Ankara Türk Ocağı Aşılırken, Ankara, 25 Nisan 339 (25 Nisan 1923)" tarihi hatalı olarak aktarıldığı sonucuna varılmıştır. Şöyle kı: Yazı metnında: "Arkadaşlar... Bugün bız Ocaklılar, ıkı bayramı beraber ıdrak edıyoruz... Bu 23 Nısan günü..." sözleriyle tarih belirtilmiştir.

Buna göre: Büyük zaferden sonra Ankara Türk Ocağı'nın açılış tarihi; 23 Nısan 1923'dür.

Beyoğlu Pasajları

ESER TUTEL

Pasaj denince aklıma ilk gelen, Beyoğlu'ndaki Çiçek Pasajı olur. "Var mısınız, bu akşam Pasaj'a gidelim?"

Ya da,

"Pasajda bir yedik, bir içtik ki, çoktandır böyle eğlenmemiştik!" dendiğini duyarsanız, bilin ki sözü edilen yer, Çiçek Pasajı'dır. Hani şu, Beyoğlu'nda, Galatasaray ile Balıkpazarı arasında, iki sıra karşılıklı birahanelerin dizildiği meşhur geçit var ya, orası işte... En eski adıyla, "Cité de Péra"; daha sonraki adıyla da Hristaki geçidi...

İstanbul'un başka semtlerinde de pasaj adı verilen geçitler yok muydu? Vardı elbette, ama 1940'lı yıllarda, benim çocukluğumda en bilinen pasajlar hep Beyoğlu'ndakilerdi.

Taksim'den Tünel'e kadar hemen hepsi de sağ tarafta, 20'ye yakın pasaj olduğunu hatırlıyorum. Her birinin kendine göre özellikleri olan, kâh eski Pera, kâh Ceneviz kokan; ama hepsi de kozmopolit; üçü, beşi kalabalık, bir o kadarı ise tenha mı tenha geçitlerdi bunlar. Adı pasaj, yâni geçitti ama, aralarında, başka bir sokağa açılmayan, çıkmaz sokak benzeri, çıkmaz geçitler de vardı.

Beyoğlu'nda bu pasajlar bugün de var: Aradan geçen bunca zamana rağmen işlevlerini günümüzde de iyi-kötü sürdürüyorlar. Ama eskiler iyi bilir, bu pasajların hepsi de havalarından, özelliklerinden çok şey kaybettiler... Hâni âdettir ya, belli bir yaşın üstündeki eskiler hep söylerler, "Ner'de o eski evler, o eski insanlar!" diye... Söz buraya gelince, insanın, "Ner'de o eski pasajlar!" diyeceği geliyor.

40'lı Yılların Çiçek Pasajı

40'lı yılların başlarında, 172 numaralı hanın altındaki Çiçek Pasajı bugünkü gibi baştan sona birahanelerin sıralandığı bir pasaj değildi. Burada berber de vardı, ekmek satıcısı da; birahane de vardı, cenaze levazımatçısı da...

Her sınıftan, her meslekten insan geçerdi Çiçek Pasajı'ndan... Gençler, öğrenciler, iş-güç sahibi kimseler, aylâk aylâk dolaşan hazır yiyenler... Ya da her yaştan çocuklar, sıkma başlı kadınlar, şapkalı madamlar, karalara bürünmüş kokonalar...

Pasajdaki birahanelerin müştereleri arasında ise kimler, kimler yoktu ki! Sararan sonbahar yapraklarının şairi Ahmet Haşim zaman zaman Çiçek Pasajı'na gelir, dostlarıyla yer içer, sohbet edermiş. Sonraları, Burgazlı hikâyeci Sait Faik ile edebiyatçı arkadaşları... Mermer masaların ya da masa niyetine çevresine oturulan fıçıların ağzı dili olsa da konuşulanları bir bir bize nakletse...

Derken, Kalamış'ta bulduğu huzuru, arada bir Çiçek Pasajı'nda da aramaya kalkan Münir Nurettin, Bâbıâli'deki köşesine sığamayan Doğan Nadi, Türk tiyatro ve sinemasının ilk vamp kadın oyuncusu Cahide ve de eski İstanbul efendisi tipinin sonuncularından, yazar, hikâyeci, örnek insan Haldun Taner... Hepsi iyi, hoş da, Maria Callas ile Yehudi Menuhin'i burada görüp de tanıyanlar, herhalde gözlerine inanamamışlardır.

Girişin bitişiğindeki Degüstasyon adlı İtalyan lokantasında yine şairler, edipler, yazarlar, ressamlar... Bir bakardınız ki Yahya Kemal Bey dostlarıyla birlikte Degüstasyon'u şereflendirmiş... Bir başka sefer, camın arkasından ressam Çallı ile Elif Naci koyu bir sohbete dalmışlar... Derler ki, bir gün Çallı, Elif Naci'ye, bir ikramından ötürü, teşekkür etmek için,

Çiçek Pasajı'nın giriş kapısının üstündeki heykellerden biri (Foto: Arzu Karamani, M. Cezar'ın *XIX. yüzyıl Beyoğlusu* kitabından)

"... Makbule geçti!" demiş de, eşinin kendisini burada biçimsiz bir saatte görmesinden endişe eden Elif Naci hemen yüzünü saklayarak masanın altına gizlenirken, panik içinde soruvermiş: "Aman İbrahim'ciğim, yoksa Makbule beni gördü mü?" diye!

İsterseniz, Pasaja Birlikte Girelim

1914'ten önce, henüz elektrikli tramvayın olmadığı yıllarda, Şişli-Pera hattında çalışan atlı tramvaylar, volcularını Tokatlıyan'ın önünde indirir, sonra biraz aşağıya, bugünkü Çiçek Pasajı'na yakın gelir, buradan ters yüzü geri dönerlermiş. Ama atlı tramvayların yerine elektriklikler çalışmaya başladığı zaman, tramvay hattı Galatasaray'dan geçip, Tepebaşı üzerinden daha ileriye uzatılmış.

Benim hatırladığım 1940'lı yılların başlarında Çiçek Pasajı, Beyoğlu'ndaki pasajların en kalabalık, en işlek, en çok geleni geçeni olanıydı. Tramvay Caddesi'nden Pasaj'a girildiği zaman sağ köşe, ünlü İtalyan lokantası Degüstasyon'un yan duvarıydı. Birkaç adım ötesinde de bir erkek berberi vardı.

Özellikle cumartesi akşamları, burası traş olmaya gelenlerle dolar, taşardı. Bir ara, daha çok cumartesi akşamları, babam da beni alır, saç traşına bu berbere götürürdü. Çoğu zaman sıra gelmesi için yarım saat, hattâ kırk beş dakikadan da fazla beklerdik. Gelenler, hep kerli, ferli, beyefendi insanlardı. Herkes birbirini tanır, karşılıklı sohbet eder, aralarında şakalaşırdı. Hele bir bey vardı ki, konuşurken, anlatırken, herkesi ağzına baktırırdı. Fıkralar anlatır, devrin büyüklerine taş atar, dinleyenleri gülmekten kırıp geçirirdi. Bir seferinde babam, kulağıma eğilerek, çenesiyle karşıdaki koltukta traş olmakta olan uzun yüzlü, zarif tavırlı bu zâtı işaret ederek adını fısıldayıvermişti: "Hani Burhan Felek var ya, o işte!" diye...

Saçların arasında makaslar şak-şak açılır kapanır, usturalar sabunlu yanakların üzerine haşur-huşur gider gelirken de sohbetler sürdürülürdü. Sanırdınız ki, elinde ustura, sakal traşı yapmakta olan kalfa, gülmekten iki büklüm olan müşterisinin yanağını kesiverecek! Hayır, kesmezdi. Çünkü, fıkranın sonu gelmeden, müşterisini ustura kesiğinden korumak amacıyla traşa kısa bir ara verirdi de ondan. Traşı bitenler, anlatılmakta olan fıkranın sonunu bulmadan dışarı çıkamazlardı. Bu arada kolonyayla friksiyonlar, sıcak kompresler yapılır, gerekirse baş da yıkanırdı. Tabiî, çıkarken de berbere bolca bahşiş bırakılırdı.

Burada çıraklık yapan, benden biraz kabaca genç bir Rum çocuğu vardı ki, ateş gibiydi: İçeri girenin derhal paltosunu, şapkasını, şemsiyesini alır, asar; bu arada acele seğirterek kalfalardan birine tas içinde sıcak su yetiştirirdi. Hemen sonra bir kenara bırakılan gazeteyi katlayarak yerine koyar, koşar gider, traş fırçasını yıkar, sonra koltuktan kalkıp aynada kendini seyreden bir başka müşterisinin üstünü fırçalar, paltosunu tutar, şapkasını uzatırdı. Derken yerde toplanan saçları uzun saplı geniş bir fırçayla toparlayıp göz önünden kaldırır, hemen arkasından da ustasının verdiği bütün parayı bozdurmak için dükkândan dışarı fırlardı. Herkes onu sever, çalışkanlığını takdir ederdi. Kalfalar yalnız traş ettikleri müşteriden bahşiş alırken, o dükkâna giren her müşteriden bahşiş alırdı. Demek istediğim, hele cumartesileri, o ateş gibi çocuk, kalfalardan daha çok bahşiş toplardı.

Tuhafiyeci Dükkânında Neler Satılır?

Sağ koldan biraz yürüdükten sonra ortadaki meydana geldiğimizde sağ yanımızdaki loş dükkân Kirkor Efendi'nin tuhafiyeci dükkânıydı. Çocukken sandığım gibi burada "tuhaflık" satılmaz, tuhafiyye malzemeleri satılırdı: Yâni çorap, mendil ve her türden terzi malzemesi... Bazı günler, annemle buraya gelerek iğne, iplik, düğme, çıtçıt, fermuar, astarlık sof ve buna benzer şeyler alırdık. Kirkor Efendi'nin Ermeni şivesiyle konuşmasını izlerken gülmemek için kendimi zor tutardım. Sanırdım ki sine-

1930'lu yıllarda Tiring mağazası'nda bayram tenzilâtı

mada Ferdi Tayfur'un dublajıyla Üç Ahbap Çavuş üçlüsünden Arşak Palabıyıkyan'ı izliyorum!

Meydanı dönüp Sahne Sokağı'na çıkarken, açıkta, bir tezgâhın arkasında fütursuzca francala satan bir adam vardı. Ekmeğin karneye bağlandığı o günlerde, pasajdan gelip geçen kodamanlar, bu tezgâhtan el altından, sözde kimseciklere belli etmeden gizlice mis gibi francala alırlardı. Hem de fırınların önünde kalabalıkların yığıldığı, izdihamdan camların kırılıp kepenklerin kapatıldığı o buhranlı savaş günlerinde! Francalaları açıkta olmadığı için göremezdiniz ama, o sıcacık maya kokusu tâ burnunuza kadar gelirdi. Biri yer, tüm millet bakardı. Bereket, yine de kıyamet kopmazdı.

Bu saydığım işyerleri, Çiçek Pasajı'nın sağında sıralanan dükkânlar... İsterseniz, Çiçek Pasajı'na, şimdi de sol taraftakileri anlatmak üzere, yine az önceki gibi tramvay caddesinden girelim.

Sol tarafta, girişte, sanıyorum, yine açıkta bir kuru yemişçi dükkânı vardı. Vitrininde: Fındıklar, fıstıklar, bademler, leblebiler, çekirdekler... Dahası: İğdeler, hünnaplar, cevizli sucuklar ve marka marka çikolatalar: Lion, Melba, Nestle, Mabel, Elit, Royal... Beğen, beğendiğini al!

Onun yanıbaşında bir çiçekçi dükkânı vardı, burada genellikle cenazeler için çelenkler hazırlanırdı: Mor kasımpatıların çoğunlukta olduğu koyu renk, hüzün veren çelenkler... Sanmıyorum ki bu dükkânla ünlü Sabuncakis'te olduğu gibi zarif glayöller, narin karanfiller, egzotik sterliçyalar ya da her biri başka güzel benjaminler, yukkalar, difenbahyalar bulunsun... Hele burada saksı çiçeği gördüğümü hiç mi hiç hatırlamıyorum. Dediğim gibi, hep mor çiçeklerden çelenkler yapardı bu çiçekçi...

Bu dükkânın kapısının önünde daima, duvara dayalı, çabucak hazırlanabilecek birkaç çelenk iskeleti durardu. Bu gibi çiçekçilerde çelenkler genellikle sipariş üzerine yapılırdı. Karkasın üstü hemen çiçeklerle donatılırken, bir yandan da çiçekçi, siyah bir bant üzerine, elindeki geniş fırçayı yaldızlı boyaya batıra batıra büyük harflerle çelengi yollayanın adını yazıverirdi. Kurdeleye yapıştırılan karton harfler, çok daha sonraları çıktı. Sonra çelenk bir çocuğun eline verilir, doğru gideceği yere koşturulurdu. Bir saate kalmadan o çelenk ya Taksim Anıtı'nda boy gösterir, ya da bir zenginin henüz toprağı kurumamış mezarının yanıbaşında arz-ı endam ederdi.

Bir gün anlatmışlardı da çok şaşmıştık: Bu çelenklerden birini hazırlamakta olan Rum delikanlısını bir böcek sokmuştu da, çocuk yarım saate varmadan komaya girmiş, kaskatı kesilmiş, yazık ki kurtarılamamıştı! Gepegenç çocuğun bir böcek sokmasıyla ölüvermesine herkes üzülmüş, kimsecikler inanmak istememişti.

... Ve de, Cenaze Levazımatçısı

Pasajın ilgi çekici dükkânlarından biri, bitişikteki cenaze levazımatçısıydı. Onun da önünde, siyaha boyalı yan yana birkaç tabut dayalı dururdu. İçerde bir masa, bir telefon ve bakardınız siyahlar giymiş, yaşlı, mezar taşı suratlı, kara gözlüklü bir adam, oturduğu yerde sipariş bekliyor. Biri dünyasını değiştirse de, siftah etsek, der gibi...

Biz Türkler'in cenazeleri nasıl camilerden kaldırılıyorsa, Hıristiyanlarınki de kiliselerden kaldırılırdı. Parası olanlara hizmet veren özel cenaze levazımatçıları da vardı Beyoğlu'nda... Cenaze levazımatçısının adamları, siyah, üzerinde beyaz kordonları olan, göze soğuk gelen üniformalar giyerlerdi. Omuzlarında, buzdolabı ya da piyano hammallarının kullandıklarına benzeyen geniş kayışlar... Bu kayışların yardımıyla koskoca tabutu kuş gibi kaldırırlardı...

Tepesinde haç bulunan kapkara bir cenaze arabası ölü evinin önüne park edince, içinden fırlayan bu siyah kıyafetli tabut taşıyıcıları telâşla kapıdan içeriye dalıverirlerdi.

Bir süre sonra bakardınız ki, ikisi tabutun başında, öteki ikisi ayakucunda, apartmanın kapısından dışarı çıkıyorlar! Hem de, biz Müslümanlar'daki gibi tabutu başucundan değil de, ayak ucundan yürüterek! Tabut da tabuttu hani: Bütünüyle siyah, pırıl pırıl cilâlı; dört tarafında dökme demirden dört tane de ayağı olan, kapağının üstünde de, yaldızla boyanmış kocaman bir haç çakılı tabutlardı bunlar.

Babamın anlattığına göre, eskiden Ortodoks cenazeleri kapağı açık tabutlarda taşınırmış. Ölen kişiye en temiz elbisesi giydirilir, yüzüne iyi-kötü bir de makyaj yapılırmış. Ölü, kiliseye, hattâ mezara kadar tepesinde haç dikili bir cenaze arabasıyla taşınırmış. Sonradan Belediye, Hıristiyan ölülerinin, tabutlarının üstü açık nakledilmesini yasaklamış, kapağın kapatılmasını şart koşmuş.

Sanırım, bu çiçekçi ile cenaze levazımatçısı ortak çalışırlardı. Eğer değilse, doğrusu yazık etmişlerdir. Tıpkı, birçok yerde, gelinlik kiralayan dükkânların yanıbaşındaki kadın berberi, hattâ fotoğrafhane ile ortak çalışmaları gibi... Duymuşunuzdur: Gelin hanıma gelinlik kiralanırken, saçı da hemen bitişikteki berberde yaptırılır... Oradan da doğruca az ötedeki fotoğrafçıya... Tıpkı onun gibi: Cenazen mi var? Aç telefonu, çağır adamları... Ver çiçek siparişini... Yeter ki paran bol, itibarın yerinde olsun...

Neyse, bu tatsız konuyu burada keselim... Gelelim, asıl konumuz olan biracılara...

Varolan Tek Bira, İnhisarların Birası

Çiçek Pasajı'nda berber vardı, tuhafiyeci vardı, çiçekçi vardı da, hiç mi birahane yoktu?

Vardı elbette... Hem de bir değil, birkaç tane birden vardı. Üstelik de, o günleri görenlere, "Neydi o eski birahaneler!" dedirtecek kadar renkli, değişik özellikleri olan yerlerdi bunlar. Tıpkı vapura girmek üzere Karaköy'e inen akşamcıların uğramadan edemedikleri, birkaç kadeh atmadan da vapura gidemedikleri Tokatlı birahanesi gibi, Çiçek Pasajı da Beyoğlu'na çıkanların, önünden geçerken içeriye girmeden edemedikleri birahaneleriyle nam salmıştı...

Hatırladığım kadarıyla o yıllarda yalnız Tekel, o zamanki adıyla İnhisarlar Idaresi'nin birası vardı: Şişede, ya da fıçıda... Fıçı birası daha taze, daha güzel olurdu; ya Bomonti bahçesinde bulunurdu, ya da birahanelerde... Malûm, şarabın eskisi, biranın tazesi makbul sayılır. Evlerde, lokantalarda hep şişe birası içilirdi. Arada bir, şişeden sıvah bira çıkarsa, kendinizi şanslı sayabilirdiniz.

Döneminin en tanınmış röportajcılarından rahmetli gazeteci Hikmet Feridun Es anlatmıştı: Eskiden, Çiçek Pasajı'ndaki birahanelerde, bir küçük şişe rakı söylendi mi, garsonun küçük küçük tabaklarda altı çeşit mezeyi birden kendiliğinden getirdiğini ondan dinlemiştim.

Tabağın birinde bir kibrit kutusu kadar beyaz peynir, ötekinde iki kaşık ılık Ermeni plâkisi, bir başkasında iki tane kızarmış minicik börek, bir başkasında iki ince dilim sucuk, hemen yanında da kıpkırmızı pancar turşusu... Sonuncusunda da, ne bileyim herhalde mevsimine göre bir tutam salata... Yanlış anlaşılmasın: Hepsi bedava! Hepsi de, 35'lik bir küçük şişe rakı söylediğiniz için, siz saygıdeğer beyefendiye müessesenin ikramı! Oh, ne âlâ!

Pasaj'da Yaprak Dökümü

Pasaj'da, önce Rum berber kapısına kilit vurdu, oldu yeri çok geçmeden birahane... Arkasından Ermeni tuhafiyeci kepenklerini indirdi... Düğmeler, çıtçıtlar, çoraplar, mendiller, ara ki nerede... Yerinde, tabiî ki yine birahane... Çiçekçi ile cenaze levazımatçısı bir süre daha dayandılarsa da, onlar da sonunda pes edip birahanelerin istilasına boyun eğmek zorunda kaldılar.

Mor çiçeklerle süslü çelenklerin yerinde sıra sıra fıçılar; masalarda kocaman, kulplu bardaklarda, üstü köpüklü sapsarı biralar... Kara kara tabutların olduğu köşede de midyeler, karidesler, plâkiler, et soteler... Bir de bakıverdik ki, pasajda her yer, birahane olup çıkmış!

Bir süre daha geçti, birahaneler Pasaj'a sığamadılar, Balıkpazarı'na, civar dükkânlara taştılar... Pasajda bir kalabalık, bir itiş-kakış ki, deme gitsin... Bir uğultu, bir gürültü, durulur gibi değil: Öğrenciler, tornacılar,

işçiler, frezeciler, geçerken uğrayanlar, uğrayıp da demir atanlar. İçerde, mermer masaların arasından geçecek yer bile kalmamış.

Garsonlar, ellerinde bardaklar, tabaklar, masalara taze bira ve soğuk meze koşturuyorlar. Ama biracıların istekleri biter mi hiç:

"Ömer, bize birer Arjantin daha!"

"Mehmet, köfteler nerde kaldı? Söylemedin mi hâlâ?"

"Evlât, tatlısını getir be şu kavunun?"

"Komi, şu ekmeği değiştir: Tazesi yok mu bunun?"

Orta meydanda karidesçi, kapı arasında midyeci, ara yerde de tepsisiyle buzlu bademci... Ve de omuzları çökmüş seyyar akordeoncu; iki, fıs fıs, bir tık tık seyyar tansiyoncu... Ayakta çalan kemancı... Elinde yelpaze gibi açılmış biletleri, gezgin piyangocu...

Biracılara Yer Açmak Gerek

Bir gün geldi ki, Pasaj'da bunca kalabalığa yeterince yer açmak sorunuyla karşılaşıldı. Ön kapı çok mu sıkışık? Geçin arka kapıdan... İçerde yer mi kalmamış? Buyurun aşağıdaki salona... Salon dedikleri, düpedüz küf kokan, rutubet içinde bir mahzen!

Ama biralar soğuk, mezeler de sıcacıksa, dert etmeye değer mi? Hoşgörü sahibiyseniz, gürültü patırtı size vız geliyorsa, tabağınızdakini de tuzlayıp şöyle bir hardala buladıktan sonra ağzınıza atabiliyorsanız, mesele yok demekti.

"Şimdilik şöyle sıkışın ağbiler... Şu masa birazdan kalkıyor..."

"Oğlum, beyleri aşağıya alsana..."

"Yan tarafta yer aç gençlere, duvar dibine..."

"Biraz beklettim sizi; buyurun buz gibi arjantinlerinizi!"

Bodrumdaki sütunları kestiler, ara duvarları yıktılar... İçersini boyadılar, çamurla sıvadılar, biracılara yeni yeni yerler açtılar. Yer açmak ne demek? Aşağıda pavyon bile açtılar.

İyi de, Pasaj'ın üst katlarında kimler vardı? Başlarını çevirip bile bakmadılar. Sahiden, o kocaman binanın üst katlarında kimler vardı? Belki evler, kalabalık aileler... Belki de terziler, atölyeler, işçiler... Ama kimin umurundaydı üst katlarda oturanlar, atölyelerde çalışanlar...

Aşağıda ise,

"Şerefe Necati!"

"Şerefe İlhami'cim!"

"Yarasın arkadaşım... Vatandaş içsin!"

"İçsin dostum. Haydi, çin çin!"

Pasaj'ın Renkli Kişileri

Bir çingene kemancı, yanında yağlı kara darbukacı... Çalıp söyledikleri, ya davul tozu, ya da gazoz ağacı... Koşuşup duran komiler ve yorgun garsonlar... Muztarip ifadeli bir kadının akordeonundan Paris havaları... Sanırsınız, çalınan, söylenen Jacqueline François ya da Edith Piaf şansonları... Eğreti raftan düşecekmişçesine eğik duran 5 lambalı, ceviz mobilyalı radyodan, ya modası geçmiş melodiler ya da en son havadisler...

Tabiî, daha sonraki yıllarda radyonun yerini, hantal siyah-beyaz bir televizyon aldı. Seyyar bir satıcının kadife kaplı kutusunda, sıra sıra ister fakülte, ister kulüp rozetleri... Çakmak üzerine isim kazıyanlar... Elinde eski bir çift terlikle masalar arasında dolaşan boyacılar, pejmürde kıyafetli çaresiz kızlar, ekmek dilenen sefil çocuklar...

Seyyar kokoreç ocağının başındaki, meraklı kokoreççi beyaz gömleğinin sırtına herkes görsün, bilsin diye yeşil iplikle Behçet diye adını işletmişti... Midyeci Haydar da enteresan bir tipti. Evinde pişirip gaz tenekesinin içinde Pasaj'a getirdiği o nefis midye dolmalarına nasıl da bol karabiber serperdi! Ve herkes onun gecenin geç saatlerine kadar, midyelerini satıp bitirmedikçe ağzına rakının katresini koymadığını bilirdi.

Bir keresinde Haydar vaktinden önce, biraz erkence saatte içmeye başlamıştı da, çakırkeyifliğin verdiği bonkörlükle, bütün midyelerini birahane müşterilerine para almadan ikram ettiği, o gece Pasaj'da olanlar tarafından ertesi akşam nasıl da bire bin katılarak anlatılmıştı!

Garson Mehmet... Adı, nedendir bilinmez, "Avrupalı"ya çıkmıştı. Bir de "Köylü" vardı, yaşı ilerlemiş bir komi... "Fırlama", "Andavallı" ve de "Yenişehirli"... Herkese "Ekselâns!" diye hitap eden garson Cahit de Pasaj'ın ilgi çekici tiplerindendi. 1943'te komilikle başladığı mesleğinde patronluğa kadar yükselecekti. Yıllar önce servis yaptığı öğrencileri yıllar sonra adıyla, lâkabıyla hatırlaması herkesi şaşırtırdı. Boşuna ona "Entellektüel" lâkabını takmamışlardı: Her konuda konuşur, fikir yürütür, üstelik size de kabul ettirirdi.

11 Mayıs 1978 Sabahı, Birden...

Ne var ki, tarihî "Cité de Pera", nâm-ı diğer "Hristaki Pasajı", hele temelinden yediği ağır darbelerden sonra artık iyice yorulmuştu. Taşları kırılmış, demirleri çürümüş, harcı ufalanmış bu 102 yıllık koca bina, yılların yorgunluğuyla kocamış, içi boşalmış bir çınara dönmüştü.

1978 yılının 10 Mayıs'ını 11 Mayıs'a bağlayan gecesiydi. Günün ışımasına yakın, saat 04:00'e doğru birden bir sarsıntı, bir gürültü, bir toz, bir duman... Koca fıçılar, mermer masalar, rakılar, votkalar, patatesler, tavalar, doğranmış salatalar, hepsi hepsi kendiliğinden çöken koca hanın enkazı altında kaldı.

Gazetede okuyup erkenden faciânın meydana geldiği yere vardığım zaman, ilk gözüme çarpan şeyin, enkaz arasında kalmış bir reklâm takvimi olduğunu hatırlıyorum: Bu bir

Amerikan araba lastiği firmasının takvimiydi, üzerinde de yarı çıplak, sarışın bir Amerikalı reklâm kızı, bembeyaz dişlerini göstererek çapkınca gülümsüyordu.

Sonuç: Biri, ikisi komi, ya da gece bekçisi tam 12 kişi enkaz altında kalarak hayatını kaybetti! Bunların ikisi, Küçük Sait Paşa'nın hayli yaşlı iki kızıydı... Bir o kadar da, ölmediğine şükreden ağır yaralı vardı... Koca bina sabaha karşı değil de, ya birahaneler, salonlar, pavyonlar tıklım tıklım doluyken çökseydi, ne olacaktı?

Yıkılan katlar yıkıldı, kalan duvarlar bizimdir hesabı, "Cité de Péra"nın önce enkazı temizlendi, arkasından da 1986'da binanın ayakta kalan kısmının onarımına geçildi. Iki yıl sonra da Çiçek Pasajı'nın birahaneleri yeniden biracılara açıldı. Açılmasına açıldı da, masa niyetine kullanılan fıçılar, yerlerini tek tip, üstü fayans kaplı masalara; tabureler de çam kütüğünden kaba-saba sıralara bıraktı. Bugün burada "Huzur" (Entellektüel Cahit'in), "Stop", "Seviç", "Palmiye", "Kime Ne?", "Pavyon", "Erciyes", "Ankara", "Lüks", "Karadağ", "Aile", "Pasaj", "Çınar", "Pera", "Tempo", "Mahzen" adlarında hep bir örnek birahaneler var. Ama hepsi de birbirinin eşi, birbirinin benzeri... Sanırsınız ki, taşrada bir astsubay orduevi mahfeli...

Beyoğlu'nun Başkenti: Çiçek Pasajı

Nasıl İstanbul'un merkezi Beyoğlu ise, pek çok kişinin gözünde Beyoğlu'nun da ortası, sanki bu tarihî Çiçek Pasajı idi. Eskiden Pera'nın bu kesimi bağlık, bahçelik, kırlık, bostanlık yerlermiş. Hemen karşısında Galata Sarayı, yâni eski Enderun, yeni Tıp Mektebi... Yanıbaşında da, yüksek duvarlarla çevrili İngiliz elçiliği... Biraz aşağısı ise, Tarlabaşı... Adı üstünde, tarlaların başlayıp, tâ Kasımpaşa'ya kadar indiği geniş arazi...

Bugünkü İstiklâl Caddesi'nin, yâni Cadde-i Kebir'in yavaş yavaş oluştuğu daha sonraki yıllarda, tam bu noktada Opera Naum adlı büyük bir tiyatro binası inşa edilmiş. Ama ahşap olan bina 1853'te yanmış. Sonra, yerine yeniden daha büyük, daha görkemlisi yapılmış. Bu cadde baştan sona ilk kez Dolmabahçe Gazhanesi tarafından gaz lambalarıyla aydınlatıldığı zaman, takvimler 1856'yı gösteriyormuş. (1940'lı yıllarda, Kuledibi taraflarında hâlâ bu sokak fenerlerinden birkaçının durmakta olduğunu görmüştüm.)

Bu muhteşem tiyatro binasında opera izleyeceği akşamlar atına Dolmabahçe Sarayı'ndan binen Sultan Mecid, hep yerlere serilen halıların üzerine basa basa geçerek bugünkü Galatasaray'a gelirmiş. Bir ihtişam, bir debdebe! Sanırsınız ki Pera, operası, restoranları, gösteri yerleri ve malûm evleriyle o günlerin ikinci Paris'i...

Ama bu görkemli Naum Tiyatrosu da 1870 yılının 5 Haziran günü çıkan büyük Beyoğlu yangınında bir kez daha alevler arasında kalarak kül olunca, sahibi, böylesine büyük bir inşaatın altından kalkamayacağından, yerine bir daha yenisini yaptıramamış.

Bu geniş arsada, 1874-76 yıllarında, Sultan Hamid zamanında, sarayın sütçübaşılığından bankerliğe terfi eden Hristaki Efendi tarafından bugünkü bina inşa ettirilmiş. Ama bu seferki ahşap olmayıp, baştan sona kârgirmiş. Binanın altında, iki sıra dükkânların dizildiği L şeklinde bir de pasaj varmış. "Cité de Péra" adı verilen bu bina, daha sonra 1908'de, dokuz kez sadrazamlık yapan Küçük Sait Paşa tarafından satın alındıktan sonra buraya, önceleri Hristaki Pasajı denirken, Sait Paşa geçidi de denmeye başlanmış...

Pasaja "Çiçek Pasajı" adının verilmesi ise, Mütareke günlerine rastlıyor. Dendiğine göre, İstanbul'u işgal eden İngiliz ve Fransız askerleri, Beyoğlu'nda çiçekçilik yapan Beyaz Rus kızlarına sırnaşıp sataştıkça, kızlar da bu pasaja dalarak gözden kayboluyorlarmış. Kısacası, pasajın çiçekle ilgisi, bu çiçekçi Beyaz Rus kızlarıyla başlamış.

Gelelim Şimdi de Hacopulo Pasajı'na

İstiklâl Caddesi'ni, Meşrutiyet Caddesi'ne bağlayan Hacopulo Hanı da Beyoğlu'nun hayli ilgi çekici alışveriş merkezlerindendi. Hana ve pasaja adı verilen Hacopulo, hem hekimmiş, hem de İstanbul meb'usu. 1850'li yıllarda yapılan bina da, altındaki geçit de bugün yerli yerinde duruyor. Şu farkla ki, adı son yıllarda "Danışman Geçidi" olmuş. Ama, gelin, görün ki, eski havasından pek çok şey kaybetmiş.

Benim hatırladığım yıllarda Hacopulo Pasajı'nın İstiklâl Caddesi'ndeki girişinde karşılıklı iki sıra halinde tuhafiyeciler, modelciler, iplikçiler, düğmeciler uzanırdı. En başta sağda, biçki-dikişle uğraşan hanımlara, genç kızlara istedikleri malzemenin her çeşidini, üstelik en iyisini ve de en ucuzunu bulundurmakla tanınan İstemat Efendi'nin dükkânı vardı. Toplu iğneden, renk renk pullara; fermuardan, boy boy kopçalara kadar yok yoktu küçücük dükkânında...

Birkaç dükkân daha içerde modelciler vardı. Hanımlar kendilerine bir tayyör ya da rob mu diktirmek istiyor? Buradaki, yalnız kendisinin sığabileceği kadar küçücük dükkânının içindeki sıkışıp kalmış modelcilerden birinin tezgâhının önünde durur, onun açtığı Avrupa dergilerini sabırla karıştırarak yüzlerce modelden birini beğenir, sonra adamcağızdan bunu kendisine kopya etmesini isterlerdi. İki dakika geçmeden bir de bakardınız ki, modelin tıpatıp aynısı yarı şeffaf bir kâğıdın üzerine aynen geçiril-

miş! Modelci bu kadarla da kalmaz, kumaş ve aksesuarlar hakkında onlara yol gösterir, biçki ve dikiş sırasında karşılaşılacak zorlukları gidermeleri için fikir de verirdi.

Eski Bir Kulübe... Bir de Havagazı Lambası

Pasajın orta yeri genişçe bir meydanlıktı. Özelliği de zeminin baştan sona yumurta benzeri beyaz taşlarla kaplanmış olmasıydı. Ortada bir bekçi kulübesi, yanıbaşındaki direğin üzerinde eski günlerden kalma bir havgazı feneri vardı. Kimbilir kaç yıllık bir asma, çevresine dalları ve kurumuş yapraklarıyla iyi-kötü bir gölgelik yapardı. Tokacılar, şapkacılar, kemerciler, gömlekçiler ve pek tanınmış bir trençkot terzisi, pasajın önemli esnaflarının başında gelirdi.

Sol taraftaki merdivenler sizi Panayia Meryem Kilisesi'ne çıkartırdı. Burada bir piyano tamir ve akortçusu ile Amerikan bezi, patista, yatak yüzü ve çarşaf benzeri şeylerin satıldığı büyük bir mağaza vardı. Zaman zaman bizimkilerle buraya gidip alışveriş yaptığımızı hatırlıyorum.

Biraz yürüyünce, Tepebaşı'na doğru uzanan Meşrutiyet Caddesi'ne ulaşırdınız. Brada da simsiyah tabutlarını kapısına dayamış bir başka cenaze levazımatçısı karşınıza çıkardı... Ahmed Midhad Efendi'nin 1870'te matbaasını buradaki dükkânlardan birine taşıdığını biliyoruz. Namık Kemal'in Ahmed Midhad Efendi'yle birlikte çıkardığı *İbret* gazetesi de bir süre bu matbaada basılmış.

40'lı yılların sonlarına doğru buradaki handa bir yangın çıkmıştı da, su yokluğundan alevlerin göz açıp kapayıncaya kadar çevreyi sarması önlenememişti. Kıpkırmızı itfaiye arabalarının çanlarını çala çala geçtiğini duyunca hemen Balıkpazarı'ndaki evimizden fırlayıp, yangını seyretmeye koşmuştum. Yangın, ancak, İngiltere Konsolosluğu'nun, sarnıçlarını itfaiyeye açmasından sonra söndürülebilmişti. Ama bu arada da içerde kalan bir kişi kurtarılamamış, diri diri yanmıştı. Meğer, her konuda tedbirli olmalarıyla bilinen İngilizler, İstanbul'un su sıkıntısını bildikleri için, Başkonsolosluk bahçesinin altındaki derin ve geniş sarnıçları daima ağzına kadar suyla dolu bulundururlarmış!

Ve de Beyoğlu'nun Öteki Pasajları

Beyoğlu'nun bir başka ilgi çekici pasajı ise Avrupa Pasajı ya da halk arasında söylendiği gibi Aynalı Pasaj'dı. 1874 yapımı bu pasaj günümüzde de var: Esaslı bir şekilde onarılıp geçen yıl içinde açıldığı için bugün tertemiz, pırıl pırıl... Ama, nedendir bilinmez, biraz soğuk, biraz ruhsuz...

Bu pasajda karşılıklı iki sıra halinde yine kemerciler, tokacılar, düğmeciler, ibrişimciler vardı. Her bir dükkânın kapısının üstünde de eski Yunanlı kıyafetinde orta boy kadın heykelcikleri yeralırdı. Eskiden kadın çorapları pahalı olduğu için kaçınca bugünkü gibi hemen atılmaz, bu pasajda çorap çeken kızlara götürülerek kaçığı ördürülürdü. Günümüzde ise hâlâ şurada burada çorap çekenler var mı, bilemiyorum; daha doğrusu hiç sanmıyorum. Çünkü, çorabı çektirmek daha pahalıya maloluyor!

Bu pasajda, bir de müzik meraklılarının sık sık uğramadan edemedikleri bir dükkân vardı. Müziğe yeni başlayan heveslilerden tutun da profesyonel müzisyenlere kadar pek çok kişi, boş nota kâğıdından günün modası Türkçe tangolara, size tik-tak diye tempo saydıran metronomdan, lâ sesi veren akort düdüğüne kadar hemen her ihtiyaçlarını, camında "Rupenyan-Müzik Evi" yazan bu dükkândan karşılarlardı. Vitrinde bir ya da iki keman, camın arkasından müzikseverlere, âdeta beni alın, çenenize koyup çalın, gibilerden göz kırpardı. Bazen bir flüt ya da bir klarnet... Önde de sıra sıra notaların yanıbaşında ya Scandalli bir akordeon ya da Hohner marka, pompalı, pompasız, renkli kutuları içinde, boy boy ağız mızıkaları...

Bay Rupenyan öldükten sonra dükkânı bir süre oğlu işletmiş, ama sonunda müşterilerin giderek azalması karşısında o da mesleğini değiştirerek vitrininden notaları, kemanları kaldırmak, yerine düğmeleri, kemerleri dizmek zorunda kalmıştı:

- "Ah, sanki neden müzik malzemesi satmak için yıllarca direndim, durdum, bilemiyorum!" demişti bir keresinde. "Bakınız, şimdi hanımlara ne güzel düğme satıyorum, inanın, gün oluyor, isteklerini karşılamaya yetişemiyorum."

Kültür yozlaşmasının yeni yeni hızlandığı yıllardı... Kitapçılar kapanıyor, yerine konfeksiyoncular, papuççular açılıyordu. Müzik evleri iflâs ediyor, yerlerinde büfeler bitiveriyordu. Kaç kişi para verip de kemanına yay, gitarına tel alacaktı? Varsa kravat, gömlek; yoksa ayakkabı, pantalon, etek...

Arada bir bu pasajda, adamların birbirinden 10-15 metre mesafeyle yerleştirdikleri karşılıklı iki çarkı çevirerek ibrişimleri masuralara sardıklarına rastlardım. İncecik ibrişimleri koparmadan, dolaştırmadan çarkı çevire çevire sarmak gerçekten ustalık isteyen bir işti ve durup seyretmeye değerdi. Derken, bu çarkların da yerini mimik elektrik motorları aldı.

Bir de 11 numarada, toz bezinden muşamba cilasına, ayakkabı boyasından diş fırçasına; pilden, elbise askısına; musluk süzgecinden kravat kalıbına kadar, bir evin pek çok ihtiyacını karşılayan, Dolanoğlu'nun dükkânı vardı. Pasajın 1989'da tahliyesinden hemen sonra restorasyonu sırasında, efendiliğiyle sizi hemen etkileyen bu kişi, dükkânından çıkıp bugün adı Danışman Geçidi olan es-

Narmanlı Yurdu'nun giriş kapısı

ki Hacopulo Pasajı'na, Rum kilisesine çıkan merdivenlerin yanıbaşına taşınmak zorunda kaldı.

Ragıp Paşa'nın Üç Ünlü Pasajı

Beyoğlu'nun diğer önemli üç pasajı, üçü de Sultan Hamid'in sadık bendelerinden Ragıp Paşa'nın mülkü olan büyük binaların altında yeralıyordu: Bu üç han, imparatorluğun yayıldığı toprakların adlarını taşıması bakımından ilgi çekiciydi: Rumeli, Afrika ve Anadolu Hanları'ydı bunlar...

Altlarında pasaj bulunan bu büyük binalara Han demek, bilmem ki ne kadar doğru? Bu dev yapılar klasik anlamda han değil... Apartman deseniz, bildiğimiz anlamda apartman da değil. Frenkler bu büyük, gösterişli ve çoğunun altında bir de geçit bulunan binalara "cité" adını vermişler. Biz, çaresiz, yine de han diyeceğiz bunlara... İşte, Sultan Hamid ricâlinden, Galatasaray Sultanîsi ve Mülkiye Mektebi mezunu, Sarıca ya da Eğribozlu lâkaplarıyla anılan Ragıp Paşa, Karun kadar zenginliğiyle nâm yapmıştı. Ona hatırı sayılır bir gelir sağlayan bu hanlarından İstiklâl Caddesi 88 numaradaki, 1896 yapımı Rumeli Hanı, Ağa Camii'nin bitişiğindeydi, Ağa Camii ile Mahyacı Sokağı'na açılıyordu. Girişinde yaşlı bir Rum gazete satıcısı vardı. Baba kız, birlikte çalışırlardı. Gazeteleri her sabah üşenmeden cebe girecek boyutlarda katlayıp verirler ve hangi gazete ya da dergiyi sorarsanız sorun, eğer yoksa, hep "Kalmadı!" diye cevap verirlerdi. Bir gün, aslında olmayan bir dergiyi soracak oldumdu da, sarışın güzel kızı o tatlı Rum şivesiyle yine, "Kâlmadi!" diye cevap vermişti.

Afrika Pasajı'nın yeraldığı Afrika Hanı, Büyük Parmakkapı ile Küçük Parmakkapı sokaklarının arasındaydı. İstiklâl Caddesi'nde, 201 numaradaki Anadolu Han ise, bugünkü Atlas Sineması'nın yanıbaşındaydı, geçidin karşı ucu Aleon Sokağı'na, Yeni Melek Sineması'nın önüne açılıyordu. Bu pasajdaki en önemli işyerlerinden biri, hiç kuşkusuz Anadolu Birahanesi'ydi. Bugün burada Hacı Salih Efendi Lokantası var.

Hayli nüfuzlu ve çok da zengin bir kişi olan Ragıp Paşa, Meşrutiyet'ten sonra rütbeleri alınarak Midilli'ye sürülmüş, 1920 yılında da orada ölmüştü, ama hanları bugün de yerli yerinde durup duruyorlar.

Halep, Krepen, Aznavur ve Elhamra Pasajları

Eskiden Varyete Tiyatrosu'nun yeraldığı 140 numaradaki Halep Hanı, 1885'te "Cité d'Alep" adıyla inşa edilmişti. Daha sonraları yıllarca Ses Tiyatrosu ile Dormen Tiyatrosu'nun temsiller verdiği salona Halep Pasajı adı verilen geçitten girilirdi ve bu pasaj başka bir sokağa çıkmazdı. Bu geçit son yıllarda tadil edilerek yenilendi. Şimdi içinde şık dükkânlardan başka Ortaoyuncular Tiyatrosu ile iki de sinema var: Sinema Pera ile Beyoğlu Sineması.

Çiçek Pasajı ile Solakzade Sokağı arasında Beyoğlu'nun en önemli üç otelinden biri olan Tokatlıyan Oteli vardı. Yıllarca şöhretini sürdüren 1896 yapımı Tokatlıyan Oteli'nin altında, o zamanlar pasaj yoktu. Ama otel kapanıp yerine işhanı inşa edildiği zaman, altında alış-veriş merkezi olan bir pasaj açıldı. Bu geçit bugün sağdan Solakzade Sokağı'na geçit veriyor. Yeri gelmişken, 40'lı yıllarda, Beyoğlu'nun öteki iki büyük otelinin, Tepebaşı'ndaki Pera Palas ile, Gümüşsuyu'ndaki Park Otel olduğunu hatırlatalım.

Hazır Galatasaray'a gelmişken, Aynalı Pasaj'ın yanıbaşındaki 1870 yapımı Krepen Pasajı'na da iki üç satır ayırmamız gerekecek. Tramvay Caddesi'nden girilen bu pasajın bir adı da sanırım Krizantem'di ve ikiye ayrılarak ikisi de Balıkpazarı'na açılırdı: Biri Sahne, öteki de Dudu Odaları Sokağı'na...

Öteki pasajlara kıyasla hayli tenha olan bu pasajda önceleri kundura yapımcıları, terziler, dikiş malzemeleri satanlar ile kahvehaneler varmış. Benim hatırladığım yıllarda yine sayacılarla yalnız müdavimlerinin bilip devam ettiği meyhaneler vardı. Gali-

ba en ünlüleri, Triandafilo, İmrozlu, Neşe adlı meyhanelerdi. Öğleye doğru buraya demir atan içki meraklıları, önlerinde bir kadeh rakı, biraz da meyve ya da meze ile, masadan masaya sohbetlerini akşamın geç saatlerine kadar sürdürürlerdi.

1981'de tahliye edilen han sonra yıktırıldı, yerine Aslı Han adlı beton bir bina yapıldı. Buradaki geçitte bugün eski kitap satıcıları yeralıyordu. Okunmuş kitaplar, ikinci el mecmualar, sararmış fotoğraflar, çeşit çeşit kartpostallar ve daha bir sürü öte beri yer tezgâhlarında sergileniyor.

Mâdem Galatasaray'dan Tünel'e doğru yürüyoruz, 212 numaradaki Aznavur Pasajı'nı da anmadan geçmek olmaz. 1893'te inşa edilen hanın altındaki giriş, sizi karşıda, İngiliz Başkansolosluğu'na bakan bir başka hanın kapısına götürürdü. Bu kapının yanıbaşında, yine müzik malzemeleri satılan bir dükkân vardı: Vitrininde notalar, yaylar, teller, reçineler ve daha bilmem neler... Pasajın girişinde, binanın yapılışından tam 100 yıl sonra, 1993'te baştan sona onarıldığını okuyoruz.

Hazır Giyimin Her Çeşidi Karlman Pasajı'nda

Bugünkü Odakule ve yanıbaşındaki geçidin yerinde bir zamanların ünlü mağazası Karlman bulunuyordu. Hazır giyimden çoraba, şapkadan iç çamaşırına kadar her türden giyecek eşyasının satıldığı bu mağazaya girdiniz mi, hiçbir alış-veriş yapmasanız bile, karşı ucundan Tepebaşı'na, Dram Tiyatrosu'nun önüne çıkıverirdiniz de kimsecikler size bir şeycikler demezdi. Bırakın İstanbul tarafını, o yıllarda Şişli, Nişantaşı gibi kibar semtlerde bile bu tip bir mağaza bulamazdınız. Yine de, o umutsuz harp yılları, Beyoğlu'nun hâlâ Beyoğlu olduğu yıllardı.

Biraz daha yürürsek Deva çıkmazı, Korsan Çıkmazı, Terkos Çıkmazı'nın önünden geçeriz. Bunlardan Deva Çıkmazı'nı, adına bakıp da çıkmaz sokak sanmayın sakın. Korkmayın, yürüyün, Dandria Geçidi'nden geçerek (aslı d'Andria, inşa yılı 1882) merdivenlerden inip Tepebaşı'na Casa d'Italia'nın hemen yanıbaşına çıkardınız: Macar Lokantası ünlü Çardaş da buracıktaydı. 1955'te hanı satın alan İşçi Sigortaları Kurumu, binayı tâdil ederek katlara beton atmış ve pasaj boşluğunu ortadan kaldırmıştı.

Peki, ya Fresko Pasajı? Zengin bir Yahudi olan Bay Fresko'nun adını taşıyan bu pasaj, Pintolar'ın ahşap binasının altında yeralırdı. Bugün yerini bulup çıkartabilene, aşkolsun!

İstiklâl Caddesi, 348 numarada, 1908 yapımı "Cité de Syrie" diye anılan binanın altında Suriye Pasajı vardı. Eskiden bu pasajdan Santral Sineması'na girilirmiş. Ben girmedim ve hatırlamıyorum. Daha çok ikinci sınıf kovboy filmleri oynatılan bu salonu hatırlayanların yaşı bugün 70'i geçmiştir sanırım. Bu pasaj da soldan Gönül, sağdan Piremeci Sokağı'na açılırdı.

Beyoğlu'nun En Eski Pasajlarından Biri

360 numarada yeralan Şark Aynalı Pasajı, ya da eski adıyla "Passage Oriental", Beyoğlu'nun en eski pasajlarındandı. 1840'larda inşa edilmişti. Ne var ki, uzun süredir eski şöhretinden çok kaybetmiş bulunuyor. 1908'de neo-klasik tarzda yeniden yapılan bugünkü binanın altında ünlü Markiz Pastanesi vardı. Pasajda yabancı kitapların satıldığı bir kitabevi, kuaför, perukçu ve kürkçü dükkânları sıralanıyordu. Bugün ise kapısı kapalı... Ne giren var, ne de çıkan...

390 numaradaki Narmanlı Yurdu'nun ortasındaki avluyu ne kadar pasaj saymak gerekir, bilemem. Burası eskiden Rus Elçiliği'nin mahkemesi imiş; nezarethanesinin daracık, demir parmaklıklı pencereleri de, arka tarafa Sofyalı Sokağı'na bakarmış...

Tünelden çıkınca tam karşımıza gelen Tünel Pasajı da Beyoğlu'nun ilgi çekici pasajlarından biriydi. Girişinde solda Markeryan'ın fotoğrafçı dükkânı ile sağda bir muhallebici vardı. Bugün ikisi de yerli yerinde... Şu farkla ki, muhallebici, aşçı olmuş... İçerde de müzik mağazası, antikacı, kitapçı, sıhhî malzeme ve cerrah âletleri satan dükkânın sıralandığı bu pasaj, bütün adayı kaplayan üç binanın arasında bulunuyor ve tam karşıdan Kazevici, soldan da Ensiz sokağa açılıyor.

Bu arada Minareci Sokak ile Meşrutiyet Caddesi'ni birleştiren Frederici Pasajı'nı; az ilerde Asmalımescit ile Gönül Sokağı arasındaki Fransız ya da Nil Pasajı'nı, Galatasaray'da, meydanlıkta, bugün Yapı ve Kredi Bankası'nın bitişiğindeki o zamanlar var olan, sonra ortadan kalkan Kurtuluş Apartmanı'nın altındaki terlikçi dükkânlarının sıralandığı Galatasaray Pasajı'nı ve bugünkü Fitaş sinemalar grubunun binasında yeralan Fitaş Pasajı'nı da saymadan geçmeyelim.

Beyoğlu'ndaki bu pasajların hepsi de yalnız yolu kısaltmakla kalmazlar, bu sayfalarda belirttiğimiz gibi başlıbaşına bir çarşı hizmeti de görürlerdi. Kimi tuhafiye, kimi müzik malzemeleri satardı; kimi çiçekçileriyle, kimi birahaneleriyle ün yapmıştı... Hepsi de kendine mahsus özellikleri olan, renkli, çoğu canlı, hareketli pasajlardı...

Bugün de Beyoğlu'nda pasajlar var. Büyük bir bölümü, dün de var olan pasajlar bunlar... Yenileri de, şık butikleri, zarif lokalleri, çarpıcı mağazaları, ilgi çekici dükkânlarıyla hizmet veriyor. Vermekte de daha yıllarca devam edecekler... Kimbilir, yarım yüzyıl sonra da birileri çıkacak, onlar da bu pasajların geçmişini yazacak... Ne diyelim? Haydi, hayırlısı...

Camcioğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi

KEVORK PAMUKCİYAN

Doğu Dilleri Okulu'nun ikiyüzüncü yıldönümü münasebetiyle, Mayıs ayında, Beyoğlu'ndaki Fransız Sarayı'nda bir sergi açıldı. Bu münasebetle, Yapı ve Kredi Bankası'nın maddî desteği ile, Sayın Frédéric Hitzel tarafından hazırlanan, *Enfants de Langue et Drogmans - Dil Oğlanları ve Tercümanlar* adlı, Fransızca ve Türkçe nefis bir eser de neşredildi. Aziz dostumuz Sayın Thomas Çerme, tarafımıza bir adet hediye etmek lûtfunda bulunduğu için, onu etraflıca tetkik etmek imkânını elde ettik. Aynı vesile ile yayınlanan, Sayın Jean Michel Casa'nın telif ettiği, *İstanbul'da bir Fransız Sarayı* isimli kitabı ise maalesef göremedik.

Biz de bu fırsattan istifade ederek, onsekizinci yüzyılda İstanbul'daki İsveç Elçiliği'nde tercümanlık görevinde bulunan, Camcioğlu veya Camcizade Ailesi'ni tanıtmayı arzu ettik.

İstanbul elçiliklerinde tercümanlık yapan Ermeniler, ta onyedinci yüzyıldan beri bilinmektedir. En eskisi Fransız Sefarethanesi'nde görevli Tercüman Bağdasar'dır, ki, 29 Ağustos 1633 tarihinde, Roma'daki Propaganda Fidae teşkilâtına bir mektup göndererek, İstanbul Ermenileri'nin 40 Thalaris[1] rüşvet verip, Roma Kilisesi ile birleşmek temayülünde bulunduğu için, Patrik Zakarya'nın (? - 1640) görevine son verdiklerini yazmıştır.[2] Rahip Kemahlı Krikor (1576-1643) ise, onun Patrik Hovannes Khul'u (1554-1634) aldattığını, Katolik mezhebine mensup ve Frenklerin tercümanı olduğunu, keza asılarak idam edildiğini kaydetmiştir.[3]

Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695) da, 1656'da, Sarkis ve Yağup adında iki Ermeni tercüman zikretmiştir.[4] Bunlardan birincisi Bursa'dan İstanbul'a gelmiş, ikincisi ise, Kudüslü Hacı Sarkis'le beraber Bursa'ya gitmiştir.

Araştırmacı Hrand Asadur (1862-1928) ise, yaklaşık 1656'da, Roma'dan İstanbul'a gelmiş olan Halepli Rahip Tovmas'ın (? - 1658), elçiliklerdeki Ermeni tercümanların desteği ile, Patriklik makamını ele geçirmeğe teşebbüs ettiğini yazmıştır.[5]

Onsekizinci yüzyılın başlarında, Sarkis Sahatçi isminde bir tercümanın, Fransız Elçiliği'nde görevde bulunduğu da bilinmektedir.[6] Fransız Elçisi Marquis de Ferriol, bir iş için kendisini Tokatlı Avedik Episkopos'a (1657-1711) göndermiştir. Diğer taraftan, o yıllarda İstanbul'da bulunan Tokatlı Sarkis Episkopos Sahatçi'yi (1651-1731) bulmak için, düşmanları Tercüman Sarkis'in evine baskın düzenlemişlerdir. Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi'nin müdürü M. Raymond-Harutyun Kevorkyan, bu iki şahsı biribirine karıştırarak, Sarkis Episkopos'un tercüman olduğunu yazmıştır.[7]

Sahatçi Sarkis'den sonra, onseki-

1 Fransızca **"Thaler"**in eski şekli olmalıdır ki, değeri Fr. 3.75'dir.

2 Rh. Krikoris Kalemkâryan, **Gensakrutyunner** (Biyografiler), Viyana, 1915, s. 307

3 **Jamanagakrutyun** (Kronoloji), Kudüs, 1915, s. 384 ve 386

4 **Orakrutyun** (Ruzname), Kudüs, 1939, s. 172 ve 183

5 **Gosdantnubolso Hayeri yev irentz Badriarkneri**, İstanbul, 1901, s. 99

6 H. Asadur, a.g.e., s. 118; Rh. K. Kalemkâryan, a.g.e., s. 84 ve 85

7 **"Un témoignage arménien anonyme", "Bazmavep"** (dergi), Venedik, 1987, sayı: 1-4, s. 198

zinci yüzyılda, Ermeni tercümanlarının sayısı hissedilir derecede artmaktadır. Allah kısmet ederse, onları da ayrı bir makaleye bırakarak, asıl mevzumuza geçiyoruz.

Camcioğlu tercümanlar ailesi hakkında en etraflı araştırmayı rahmetli Bimen Zartaryan (1880-1956) yapmıştır. Makale halinde olan çalışma, rahmetli salnameci Pakarad Tevyan'ın (1893-1967) çıkardığı 1950 yılı *Yerçanik* (Mutlu) adlı yıllıkta dercedilmiştir (s. 115-119). İşbu ve sair kaynaklardan istifade ederek yazımıza başlıyoruz.

Camcioğlu Ailesi'nden bilinen en eski şahıslar, Papaz Karabet, Papaz Mıgırdiç ve Eğya kardeşlerdir. Adları, 4 Aralık 1706 tarihli elyazma bir mahzarda geçmektedir ki, 1863'de Tiflis'de yayınlanan *Grunk* (Turna) adlı dergide intişar etmiştir. Zartaryan işbu kaynaktan istifade ederek, bu bilgiyi vermiştir.

Mezkûr üç kardeşten birincisi, Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'nde görevde bulunan Karabet Camcioğlu, Hrand Asadur tarafından, İstanbul Patriği İzmirli Hovannes Episkopos'un gününde (1707-1708), ileri gelen Ermeni Katolik ruhaniler arasında zikredilmiştir.[8]

Patrik Mağakya Başepiskopos Ormanyan (1841-1918) ise, Patrik Avedik'in, Fransız Elçisi Marquis de Ferriol'un tertibi ile kaçırılmasından dolayı, suç ortağı olarak, 21 Ekim 1707'de, Papaz Komitas Kömürciyan'la (1656-1707) beraber, Karabet Camcıoğlu'nun da tevkif edilerek, hususî bir evde göz altına alındıklarını yazmıştır. Ancak, sair birkaç Ermeni katolikle birlikte, rüşvet veya para cezası sayesinde, o da serbest bırakılmıştır.[9]

Papaz Mıgırdiç Camcioğlu hakkında maalesef hiçbir bilgi yoktur. Üçüncüsü Eğya Camcioğlu'nun ise, ancak Tercüman Hagop'un babası olduğu bilinmektedir.

I. Hagop Camcioğlu

Tercüman Hagop Camcioğlu veya Camcizade, bu ailenin en tanınmış şahsiyetidir. Bilhassa Batı dillerinden Ermeniceye çevirdiği eserlerle bilinmektedir. Zartaryan makalesinde, kaynağını bildirmeden önce ilginç bir anekdot anlatmaktadır ki şudur:

İstanbul'da bir Doğu dilleri tercümanı

1699'da, Ondördüncü Kral Louis, elçi olarak İstanbul'a Marquis de Ferriol'u gönderir. Padişahın ve vezirlerin huzuruna çıkacağı sırada, elbisesinin içinde saklı bir kılıcın sapı müşahede edilir. Osmanlı Sarayı kanunlarına göre, kılıcın teslim edilmesi teklif olunur. Sefir ise kızarak, kılıcını teslim etmek yerine, huzura çıkmadan Elçiliğe geri dönmeyi tercih ettiğini beyan eder.

Kral Louis bu hâdiseyi işiterek canı sıkılır ve bu gibi nahoş olaylara ilerde meydan vermemek gayesiyle, tercüman yetiştirmek üzere, Paris'te bir okul açılmasını emreder. Mektep, Louis-le-Grand Koleji'nin içinde ve Cizvitler'in (Jésuites) himayesinde açılarak, "Genç Dil Oğlanları veya Ermeniler" adı verilir.[10] Okula niçin Ermeniler'in de ismi verildiği bilinmemekle beraber, sebebi kanaatımızca, talebelerin büyük kısmının Ermeni olmasıdır. Öğrencilerin ilk kafilesi 16 Haziran 1700'de, ikincisi ise 20 Aralık 1700'de Paris'e varır. Bunlar arasında dördünün Ermeni olduğu bilinmektedir. Diğer Ermeni talebeler ise tesbit edilememiştir.

Bunlardan ikincisi, Kevork Mıkhlayim (1681-1758), ilerde Katoliklere muhalif bir rahip olarak ve basılmış dinî eserleriyle tanınmıştır. Bunlardan biri Ermeni harfli Türkçedir ve 1730-1818 yılları arasında sekiz defa basılmıştır. Bir asır kadar önce, Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nda, araştırmacı Vahan Zartaryan (1872-1945) tarafından lâhdi bulunmuştur. Üçüncü olarak Hagop Camci[11] zik-

8 a.g.e., s. 125

9 **Azkabadum** (Millî Tarih), İstanbul, 1914, cilt II., sütun 2755 ve 2760

10 **Fransahay Darekirk** (Fransız Ermenileri Yıllığı), Paris, 1927, s. 34; Zartaryan, a.g.m., s. 115

11 **Fransız Yıllığı**'nda, soyadı muhtemelen yanlış okunduğundan, **"Javigy"** olarak kaydedilmiştir. Doğrusu **"Jamgy"** olmalıydı.

"Diloğlanları ve Tercümanlar" kitabında soyadı yanlış olarak Yamoğlu diye geçen Bedros Camcioğlu (Solda) aynı kitaptan bir Bâbıâli baştercümanı (üstte)

redilmiştir. Birincisi Zakarya Mısırlı ve dördüncüsü Kapriel meçhul kalmışlardır. Ancak birincisi, geçen yüzyılda, Boğos Bey Mısırlı (1812-1873) gibi önemli bir devlet adamı yetiştirmiş olan, tanınmış Katolik ailenin bilinen en eski şahsıdır.

Mektebe kaydedilen öğrencilerin yaşları 5 ile 19 arasında değişmiştir. Zartaryan buna istinaden, Hagop'un 1695'de doğduğunu kaydetmiştir. Ancak bunların bir yaş listesi bulunmadığından, bu tahminin ne kadar doğru olduğunu kestirmek güçtür. Tarihçi Arakel Saruhan (1863-1949) ise, onun İstanbul'daki Latin misyonerlerin okulunda tahsil gördüğünü yazmıştır.[12] Bu bilgi doğru ise, Paris'ten dönüşünden sonra olmalıdır. Fransız Ermenilerinin mezkûr yıllığı'nda, Ermeni öğrencilerin 20-26 yaşları arasında mezun oldukları da kayıtlıdır (s. 35).

Yine Zartaryan'a göre, Hagop Camcioğlu 1715'de okulu bitirerek İstanbul'a dönmüştür. 1721'de ise, İsveç Elçiliği'ne tercüman atanmış ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Zartaryan'ın tahminine nazaran, yaklaşık 1775'de vefat etmiştir.

Camcioğlu, dostu olan Patrik Hagop Başpiskopos Nalyan'ın (1706-1764) teklifi ile, beş veya altı eseri Fransızcadan, Latinceden ve Yunancadan Ermeniceye tercüme etmiştir ki şunlardır:

1. *Khrad Hokegan* (Ruhanî Tenbih) - 1723'de Fransızcadan çevirmiştir ve Patrik Hovannes Başpiskopos Golod'un (1678-1741) emriyle, 1736'da, Sivaslı Diratzu Parseh'in ve kardeşi Diratzu Hagop'un, yeni açılan matbaasında basılmıştır. Çift sütun 17 sayfadan ibarettir. Bazı araştırmacılar, kitabın isim sayfasında kaydedilen tercüme yılını, bir nokta noksanlığı yüzünden, birinci baskı tarihi olduğunu zannetmişlerdir. Tanınmış bibliyograf Rahip Arsen Ğazikyan'a (1870-1932) göre, aynı yıl onun Ermeni harfli Türkçe baskısı da yapılmıştır.[13]

2. *Kirk Usutzmantz vasn parvok gentzağavarelo, vor goçi Kadon* (Kadon tesmiye olunan, iyi ömür sürmek için Bilgiler Kitabı) - Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne ait 772 No.lu Elyazmanın ikinci kısmıdır (1771, s. 393a - 436b). İsim sayfasındaki bilgiye göre, 1723'de Latinceden Ermeniceye çevirmiştir.[14] Camcioğlu'nun "Vale-

12 **Harkank Hay Nahadagin** (Ermeni Şehide Hürmet), Viyana, 1930, s. 37

13 **Haykakan Nor Madenakidutyun** (Yeni Ermeni Bıblıyografyası), Venedık, 1912, s. 1181

14 Norayr Episkopos Boğaryan, **Kudus Ermeni Patrikhanesi Elyazmalar Kataloğu** (Ermenice), Kudüs, 1968, cılt III., s. 217

rius" soyadı ile tasrih ettiği üçüncü Katon veya Latince imlâ ile Cato, Milâddan önce birinci yüzyılda yaşamış Romalı bir şair ve dilcidir.[15] Aynı tercüme eserin, aynı tarihli ikinci bir kopyası, yine Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 1465 No.lu Elyazmasıdır. 1726 tarihli üçüncü bir sureti de, araştırmacı Tateos Mihrtadyantz'ın (1816-1873) nezdinde bulunmuştur.[16]

İşbu tercümesi, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin resmî organı olan, *Sion* dergisinin 1870 yılı, Eylûl-Aralık sayılarında neşredilmiştir.[17] Bu vesile ile, yazı heyeti tarafından mütercim hakkında verilen bilgilerde, ezcümle kendisinin Gregoryen Kilisesi'ne mensup ve Patrik Nalyan'ın dostu olduğu açıklanmıştır.

3. *Oroloğion* (Saat veya kilise ayinleri) - İşbu tercümesi, Ermeni Ortodoks cemaatı için 1741'de Yunancadan yapılmıştır. Muhteviyatı dinî mahiyette olup, günün 24 saatinde okunacak Ortodoks Kilisesi'nin dualarına hasredilmiştir. Şimdiye kadar tercümenin 1749'da yapıldığı bilinmekteydi. Ancak, birkaç yıl önce tespit ettiğimize göre, Eğinli araştırmacı Hovsep Canikyan (1830-1902), Eğin'in Ortodoks Ermenilerle meskûn Vank (Manastır) Köyü'ndeki Surp Kevork Kilisesi'nde, 1 Ocak 1741 tarihli elyazma bir suretinin mevcudiyetini kaydetmiştir.[18]

İkinci bir tercümeyi ise, 1757'de, Hacı Murad Lazaris'in teklifi ile yapmıştır. Böylece, Tercüman Hagop'un mezkûr tarihe kadar hayatta olduğu ispatlanmaktadır. Zartaryan, işbu Elyazmayı bir şahsın yanında görmüş ve muhtırasını da kopya etmiştir. Buna göre, 1762-1767 yılları arasında, Aynaroz Dağı'ndaki Ayios Ioannis Prodromos Manastırı'nda istinsah edilmiştir. İşbu kitap da, Ermeni Ortodoksları'ın kiliselerinde kullanılmak üzere, 1800'de, İstanbul'da, Matteos Tıbir'in (1741-1827) matbaasında basılmıştır.

4. İsaac Newton'un (1642-1727) *Felsefe*'si olan bu tercümesi, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 55 No.lu Elyazmasıdır (s. 818-949). Muhtıra kısmında, 1744'de Fransızcadan tercüme edildiği iş'ar olunmuş ve kendisi için de, "Camcontz Terciman Hagop" ismi kullanılmıştır. Soyadının "*ontz*" ekini taşıması, ailesinin muhtemelen aslen Eğinli olduğuna bir kanıt sayılabilir. Zira, ekseriyetle Eğinli eski ailelerin soyadlarının sonunda, "*yentz*", "*intz*", "*ontz*" ve "*untz*" gibi ekler mevcuttur. Eser 25 fasıldan mürekkeptir ve bir sunuşla Patrik Nalyan'a ithaf edilmiştir.

Newton'un işbu eseri, 1687'de, *Philosophiae natüralis principia mathematica* adı ile basılmıştır.

5. *Pmapanutyun* (Fizik) - Mezkûr 55 No.lu Elyazmanın birinci kısmıdır ve dört ciltten ibarettir (818 sayfa). Müellifi kaydedilmemişse de, Newton'un *Felsefe*'sinin ilk kısmı olabilir, zira mevzuu da uymaktadır. Patrik Nalyan'ın ricası ile tercüme edilen eserin, birinci cildinin sonunda (s. 209) bulunan kısa muhtırada, çevirinin, "Camcioğlu Eğya'nın mahdumu, İsveç tercümanı hakir ve değersiz Hagop tarafından, İstanbul Patriği Hagop Başpiskopos'un ricası üzerine, 1745'de İstanbul'da yapıldığı" beyan edilmiştir.[19]

6. Galata Ermeni Millî Kütüphanesi'nin 23 No.lu Elyazması olan, *Badmutyun yepesosi Surp Joğovuyn* (Kutsal Efes Konsili'nin Tarihi) adlı eserin de, Yunancadan ve Latinceden mütercimi, muhtırasına göre Hagop Tıbir isminde bir şahıstır.[20] Yazısının türüne göre, onsekizinci yüzyıla ait olduğundan, bunun da çevirmeni muhtemelen Camcioğlu'dur. Çünkü, onsekizinci yüzyılda İstanbul'da, Yunancadan ve Lâtinceden tercüme yapan ikinci bir Hagop Tıbir yoktur. Diğer taraftan, Camcioğlu da, tercüme ettiği eserlerde, "Tıbir" (kâtip)

115

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊՐՈՑՈՒՄՆԵՐ

250 ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂ ՄԸ ԲԱՐԻԶԻ ՄԷՋ

ՅԱԿՈԲ ՉԱՄՉԵԱՆ

1695-1775

ՊԻՄԷՆ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ

"Yerçamik" salnamesi, 1950

15 **Ana-Britannica**, cilt 5, s. 399b

16 Zartaryan, a.g.m., s. 117-118

17 Zartaryan, a.g.m., s. 117

18 **Hınutyunk Agna** (Eğin'in Eski Eserleri), Tiflis, 1895, s. 100-101.

19 Boğaryan, a.g.e., cilt I, Kudüs, 1966, s. 182-185

20 Papken Katoğikos, **Galata Millî Kütüphanesi Elyazmalar Kataloğu** (Ermenice), Antilyas, 1961, s. 74

Bir Tercüman

lâkabı ile de anılmıştır.

7. Arakel Saruhan'a göre, Papaz Komitas Kömürciyan'ın şahadeti hakkında, 1722 tarihli telif bir eseri de mevcuttur.[21]

II. Istepan Camcioğlu

Zartaryan, bu şahsı ve kardeşi Bedros veya Piyer Camcioğlu'nu, Tercüman Hagop'un kardeşleri zannetmiştir.[22] Halbuki hakikatte onun oğullarıdır. Zira, Simeon Katoğikos'un (1710-1780), İstanbul Patriği Zakarya Pokuzyan'a (1719-1799) 1777'de yazdığı bir mektupta, Istepan Camcioğlu'nun 18 Nisan 1777'de, Eçmiadzin'de vefat ettiğini bildirdikten sonra, Bedros'un kardeşi olduğunu kaydetmiştir.[23] Doğduğu tarih 1720-1730 yılları arasına tesadüf etmelidir. Çünkü az sonra göreceğimiz üzere, kardeşi Bedros 1727'de doğmuştur.

Istepan Camcioğlu, 2 Kasım 1772'de, Paris'ten İstanbul'a gelen Joseph ve Jean isminde iki Fransız kâğıt imalâtçısı ile beraber, tercümanları olarak Eçmiadzin'e gitmiştir.[24] Mezkûr iki Fransızın Eçmiadzin'e gitmeleri, aynı yılda Başpatriklik nezdinde kurulan matbaa ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Orada bulunduğu yıllarda, Sen-Sinod'da dahi tercümanlık yapmıştır. Ömrünün son aylarında meflûc olduğundan ve soğuklar sebebiyle, İstanbul'a avdet edememiştir. Muhtemelen pederinin vefatından sonra, kendisi de İsveç Elçiliği'ne tercüman atanmıştır.

III. Bedros veya Piyer Camcioğlu

Tercüman Hagop'un ikinci evlâdı Bedros veya Piyer Camcioğlu hakkında, elimizde biri eski, diğeri de yeni iki kaynak mevcuttur. Eskisi, yukarda adı geçen Ağanyantz'ın *Divan*'larıdır. Yenisi ise, makalemizin başında bahsettiğimiz, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar* adlı eserdir.

Birincisine göre, 1777 yılı son aylarında, Eçmiadzin Başpatriği Simeon Katoğikos kendisine bir mektup yazmıştır.[25] 1778'de ise, iki defa adı geçmektedir.[26]

İkinci kaynağa gelince, önce Kozmas Komitas Kömürciyan'dan bahsetmek istiyoruz. Sayın Prof. Erendiz Özbayoğlu tarafından çevrilen ve Eren Yayınları tarafından neşredilen *Descrizione Topographica di Constantinopoli* (İstanbul'un Topografik Tasviri) adlı önemli eserde intişar eden ve tarafımızdan hazırlanan biyografisinde, 1807'den sonra vefat ettiğini kaydetmiştik. Burada (s. 105) ise, kendisinin 1802-1813 yılları arasında, Beyoğlu'ndaki Dil Oğlanları Okulu'nda Türkçe ve İtalyanca lisan dersleri hocalığı yaptığını ve 1814'de vefat ettiğini öğrenerek çok sevindik.

Bedros veya Fransızca karşılığı olan Piyer Camcioğlu'na gelince, onun Jean François Duchâteau (1750-1796'dan sonra) tarafından çizilmiş, yağlı boya nefis bir portresinin renkli sureti, kitabın 75. sayfasında mevcuttur. Ancak, resmin sol üst köşesinde bulunan kitabedeki, hem kendisinin hem de babasının soyadı yanlış okunmuştur. Doğrusu, kendisininki "Pierre Jamjoglou", babasınınki ise "Jacque Jamjoglou" olacaktır. Bu hata, eskiden I ve J harflerinin biribirine çok benzemesinden ileri gelmiştir. Kitapta çıkan soyadları ise, Fransızca metinde "Iamoglu", Türkçe metinde de "Yamoğlu" şeklinde kaydedilmiştir. Kaynak olarak da, Paris'de mukim dostumuz Dr. Onnik Jamgoçyan'ın, *"Les Finances de l'Empire Ottoman et les Financiers de Constantinople (1732-1853)* isimli ve 1988 tarihli doktora tezi gösterilmiştir (s. 74-75).

Bedros Camcioğlu, tablodaki kitabeye göre 19 Mayıs 1727'de doğmuştur. İsveç Kralı'nın baştercümanı ve kâtibi Jak (Hagop) Camcioğlu'nun mahdumudur. Sol alt köşede yüzü görünen çocuk, muhtemelen torunudur. Resim Aralık 1787 tarihlidir.

Kitapta verilen diğer iki bilgiye göre de, 1790'da, İsveç Elçiliği'nin himaye ettiği beratlı tercümanlar arasında adı geçmektedir. 1802'de ise, İstanbul'un en ünlü Ermeni şahsiyetlerinden biri olarak zikredilmiştir.

Makalemiz burada sona ermektedir. Allah kısmet ederse, İstanbul'daki diğer elçiliklerde görevlendirilmiş Ermeni tercümanlar hakkında, kapsamlı bir çalışma hazırlamayı tasarlamaktayız. Zira uzun senelerden beri, bunların büyük kısmını tespit etmiş ve haklarında önemli miktarda bilgi toplamış bulunmaktayız.

21 a.g.e., s. 36

22 a.g.m., s. 117a

23 Papaz Küd Ağanyantz, **Tivan Hayotz Badmutyan** (Ermeni Tarih Divanı). Tiflis, 1913, cilt XI, sütun 114

24 Ağanyantz, a.g.e., cilt VIII, s. 328; Zartaryan a.g.m., s. 117

25 Cilt XI, üçüncü kısım, sütun 218

26 Cilt XI, üçüncü kısım, sütun 319 ve 329

Kutsal bir şehir olan Kudüs'ün bütün tek Tanrılı dillerle çok yakın bağları vardır.

EMRE DÖLEN

Dünyanın en eski ve en kutsal kentlerinden biri olan Kudüs, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet açısından büyük öneme sahiptir. Kent dört tepe üzerine kurulmuş olup Akdeniz'den 50 km içerde ve Lût Gölü'nün 24 km batısında yeralır. İklim yarı subtropikal olup yazları sıcak ve kurak, kışları ise serin ve yağışlı geçer. 1990 yılında nüfusu 500.000 dolayındadır. Kudüs'ün surlarla çevrili bölümü "Eski Kent" olarak anılır. Eski kenti çevreleyen surlar kenarları yaklaşık birer km olan bir dörtgen biçimindedir. Bu surlar en son olarak 1538-1540 yıllarında Kanunî Süleyman tarafından antik, Bizans ve Haçlı dönemlerinden kalan surlar üzerine yaptırılmıştır. Eski Kent içinde Yahudi, Hıristiyan, Müslüman ve Ermeni mahalleleri olduğu gibi dinsel yapıların hemen tümü bu bölümde yeralır. Birbirinden caddelerle ayrılmış mahalleleri, karmaşık sokakları, kapalıçarşısı ve dinsel yapıları ile Eski Kent Ortaçağ dönemine ilişkin tipik bir Ortadoğu yerleşim yerinin örneğini gösterir. Gerek sur dışındaki eski Yahudi yerleşimleri ve gerekse sur içindeki Hıristiyan yapıları, bunları yapanların kendi ülkelerindeki yaygın mimarlık anlayışlarının izlerini taşırlar. Bunlara İslâm dönemi yapıları da eklenince burada bir mimari mozayik ortaya çıkmıştır. Sur dışındaki bölüm ise genellikle modern bir görünüm taşır.

Arkeolojik buluntular Kudüs'teki ilk yerleşimin İ.Ö. 3500 dolaylarında ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde Kenânî'ler bölgeye göç etmişlerdir. Kentin adının en eski biçimi "Tanrı'nın kurduğu yer" anlamına geldiği sanılan "Urusalim"dir. Kentin adı ilk kez İ.Ö. XIX. - XVIII. yüzyıla ilişkin Mısır metinlerinde geçmektedir. İ.Ö. XIV. yüzyıla ilişkin Tel Amarna mektuplarında "Yürüsalem", Asur kaynaklarında "Ürüşalimü" ve Ahd-i Atîk'de "Şalim" veya "Ürüşalim" olarak anılmaktadır. İ.Ö. XII. yüzyılda Mısır'daki Yahudiler

Günümüzde Tapınak Tepesi ve Eski Kent'in genel görünümü. Dikdörtgen biçiminde duvarlarla çevrili bölüm Haremü'-ş Şerif, bunun sol köşesinde bulunan yapı Mescid-i Aksa ve ortasında yer alan yapı da Kubbetü's-Sahra'dır. (Solda)

Eski Kent'in batısındaki Zeytin Dağı'ndan günümüzdeki görünüşü. (Altta)

Hz. Musa'nın önderliğinde bölgeye göç ettiler ve İ.Ö. 1000 dolaylarında Kudüs başkent olmak üzere Yahudi Krallığı'nı kurdular. Hz. Davud ve oğlu Hz. Süleyman bu dönemde krallık yaptılar. Kent İ.Ö. 922'de Mısırlılar ve ardından çeşitli kavimler tarafından yağmalandı.

Kudüs İ.Ö. 586-332 sırasında Pers egemenliğinde kaldı ve İ.Ö. 332-63 arasında Hellenizm dönemini yaşadı. İ.Ö. 63'de Pompeius'un kenti ele geçirmesiyle Roma dönemi başladı. Bu dönem önce Roma ve ardından Bizans egemenliği altında İ.S. 638 yılına kadar sürdü. İ.Ö. 40'da kendisini Galile valisi ilan etmiş olan Herodes Roma Senatosu tarafından Yehuda Kralı yapıldı. Herodes'in 36 yıl süren saltana-

❶ Mukaddes Kabir Kilisesi
❷ Kurtarıcı İsa Kilisesi (Alman Protestan)
❸ Şam Kapısı
❹ Rockefeller Museum (Eski Filistin Arkeoloji Müzesi)
❺ Kırbaçlanma Kilisesi
❻ Azize Hanna Kilisesi (Katolik)
❼ Kubbetü's Sahra
❽ Tapınak Dağı (Mona Dağı ya da El-Şerif Tepesi)
❾ Altın Kapı ya da Yaldızlı Kapı
❿ Aziz Stefan Kilisesi
⓫ Mescid-i Aksa
⓬ Güneybatı arkeolojik kazı alanları
⓭ Çöplük Kapısı
⓮ Ağlama Duvarı
⓯ Eski Kudüs Surları
⓰ Eski Sinagog Bölgesi
⓱ St. James Katedrali
⓲ Sion Kapısı
⓳ Meryem Ana'nın Ölümü Kilisesi
⓴ Kale (Herod'un Saray)
㉑ Yafa Kapısı

National Geografik Magazin'den alınmıştır.

(Üstte) Karl Badeker'in Palastina und Syrien *adlı kitabından bir Kudüs panoraması. (Yanda) Eski Kent surlarının hemen güneyinde yeralan Hz. Davud'un mezarı.* (E. Dölen Koleksiyonu)
(Altta) Eski Kent'teki iç kalenin köşesinde bulunan Yafa Kapısı (E. Dölen Koleksiyonu).

Jerusalem

tından sonra Romalılar yerine geçen oğlunu azlederek yerine kendi valilerini atadılar. Bu valilerin beşincisi olan Pontius Pilatus Hz. İsa'nın ölüm kararını onaylamasıyla tanınır. İ.S. 66'da Roma'ya karşı büyük bir Yahudi ayaklanması oldu ve 70 yılında kente giren Romalılar kentin hemen tümünü yıktılar. Kent 50 yıl sonra yeniden iskân edildi ve 132-135 yılları arasında Roma'ya karşı yeni bir Yahudi ayaklanması oldu. Bu-

(Solda) Kudüs'te sırtındaki tulumla su taşıyan bir sucu (E. Dölen Koleksiyonu). *(Altta) Kudüs'te bir hamal.* (E. Dölen Koleksiyonu)

nun üzerine İmparator Hadrianus, Roma tarzında bir kent oluşturarak kente kendi adına izafeten "Iliya Kapitolino" adını verdi. İmparator Constantinus'un 313'de Hıristiyanlığı resmen tanıması üzerine Kudüs Hıristiyanlığın kutsal merkezi olarak gelişmeye başladı ve çok sayıda kilise inşa edildi. Sasanîler 614 yılında kenti ele geçirdiler ve kiliseleri yıktılar. Roma döneminde İ.S. 50 yılında Havariler Kudüs'te toplanarak Yahudi kökenli olmayan Hıristiyanların sünnet gibi Yahudi kurallarına uyma zorunda olmadıklarına karar verdiler. Bu meclise "Kudüs Konsili" adı verilir.

Kudüs 638 yılında Hz. Ömer döneminde Araplar tarafından zaptedildi. Bunu izleyen Emevi ve Abbasi dönemlerinde Hıristiyan ve Yahudilere karşı ılımlı bir siyaset izlendi. Bunun sonucunda yeniden kiliseler inşa edildi. Kudüs, 969'da Fatımîler'in eline geçti ve 1010'da Halife Hakim bütün kiliseleri yıktırttı.Müslümanlar Kudüs için ilk olarak "Beyt el-Makdis" adını kullandılar. Daha sonra, "Beyt el-Mukaddes", "Beyt el-Makdas" ve "El Kuds" adları kullanıldı.

1095 yılında başlayan I. Haçlı Seferi sonucunda kent 1099'da Haçlıların eline geçti ve burada bir krallık kurdular. 1099-1291 yıllarını kapsayan ve "Kudüs Krallığı" olarak anılan bu krallığa tâbi Antakya, Urfa ve Trablusşam'da üç tane Haçlı dev-

1831'de kenti ele geçirdi ve bir dizi reformlara girişti. Kent 1840'da Osmanlılar tarafından geri alındı, fakat başlanan işler sürdürüldü. 1877'de yapılan idari düzenlemede bağımsız mutasarrıflık biçimine getirildi. Bu dönemde, 1887'de Kudüs Belediyesi kuruldu. XX. yüzyıl başlarında "Müstakil Kudüs-i Şerif Sancağı" adını aldı. 22.000 km²'lik bir alan kapsayan bu sancak 5 kaza ve 11 nahiyeden oluşuyordu. Kudüs Yafa'ya demiryolu ile bağlandı ve Kudüs istasyonu 26 Eylül 1892'de açıldı. Avrupa'dan gelen Yahudi göçleri sonucunda XIX. yüzyılın ortasından sonra nüfu-

leti vardı. Haçlılar bölgeyi kontluklara böldüler. Haçlıların 1187'de Selâhaddin Eyyubî tarafından Hıttîn Savaşı'nda yenilmesi üzerine Kudüs Krallığı sona erdi. XIII. yüzyıl ortalarında Yahudiler kente gelerek yerleşmeye başladılar. 400 yıl süren Osmanlı egemenliği 1517'de Yavuz Selim tarafından Kudüs'ün zaptedilmesiyle başladı. Kanunî Süleyman döneminde kent büyük bir gelişme gösterdi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa

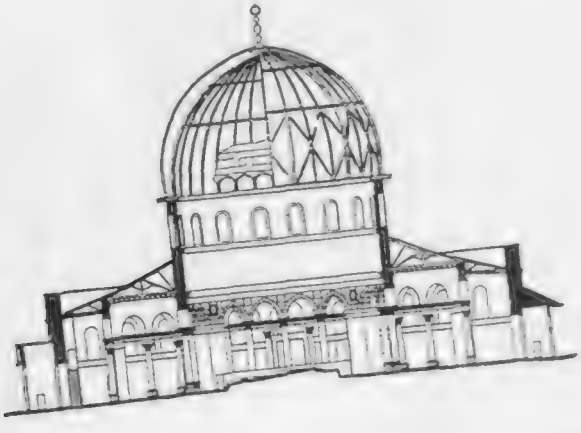

(Üstte) Kubbetü's Sahra'nın (Ömer Camii) bulunduğu platforma doğu yönünden çıkan merdivenlerden görünüşü. Merdivenlerin bitiminde Mavazin (teraziler) adı verilen ve mahşer gününde her şeyin burada adalet terazisine konulacağına inanılan kemerler görülmektedir (E. Dölen koleksiyonu).
(Ortada) Kubbetü's Sahra'nın günümüzdeki görünümü.
(Altta) Kubbetü's-Sahra'nın kesiti.

sun çoğunluğu Yahudilerden oluşmaya başladı. Bu dönemde çeşitli Avrupa devletleri kentte konsolosluklar açtılar. I. Dünya Savaşı'nda 1917 yılı Ekimi'nde İngilizlerin Gazze'den başlattıkları taarruz sonucunda kent 9 Aralık 1917 günü Osmanlı Ordusu tarafından boşaltıldı. İngilizlerin Mısır Seferî Kuvveti Komutanı General Allenby, 11 Aralık 1917 günü kente girdi ve kendisine "Kudüs Fatihi" ünvanı verildi.

1948 yılında İngilizlerin bölgeden çekilmesi üzerine Arap-İsrail Savaşı sonunda Kudüs, Ürdün ile İsrail arasında bölüşüldü. Eski Kent ile doğu bölümü Ürdün'e ve batı bölümü de İsrail'e kaldı. 1967'deki savaşta kentin tümü İsrail'in eline geçti.

(Üstte) Eski Kent'in batı duvarına bitişik olan iç kalenin günümüzdeki görünümü.
(Yanda) Eski Kent içinde bulunan Haremü'ş-Şerif'in "Batı Duvarı" veya öteki adıyla "Ağlama Duvarı"nın günümüzdeki görünümü. Arkada Kubbetü's-Sahra görülmektedir.
(Altta) Eski Kent'in kuzeyinde bulunan Şam Kapısı'nın günümüzdeki görünümü

Müslümanlar tarafından "Haremü'ş-Şerif olarak anılan alan Eski Kent'in güneydoğu köşesindedir. Burayı oluşturan "Tapınak Dağı" adı verilen tepe üzerinde Birinci Tapınak, İkinci Tapınak, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa yeralır. İkinci Tapınak'ın batı duvarının bir bölümü "Ağlama Duvarı"dır. Burası Tapınak Tepesi'nden çıkarıldıklarından beri Yahudiler tarafından en kutsal yerlerden biri sayılır.

İslâm'ın en kutsal yerlerinden biri sayılan Mescid-i Aksa'nın adı (Mekke'den) "en uzaktaki cami" anlamına gelir. Burası Müslümanlara Tanrı tarafından gösterilen birinci kıble ve üçüncü haramdır. Medine'ye hicretten sonra 1,5 yıl kadar kıble olarak alınmıştır. Kuran'da İsrâ Suresi'nin birinci ayetinde Tanrı'nın Hz. Muhammed'i bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürdüğü belirtilir. Yapının ilk biçimini Bizans İmparatoru I. Justinianos tarafından yaptırılan bir bazilika oluşturur. Kudüs'ün fethi üzerine Hz. Ömer tarafından hiçbir değişiklik yapıl-

(Üstte) Kudüs'te Saint-Jean d'Acre (Akkâ'lı Aziz Jean) caddesi ve pazar. (E. Dölen koleksiyonu)
(Yanda) Kudüs'te Eski Kent'in sokaklarından birinin günümüzdeki görüntüsü

madan camiye çevrilmiştir. Daha sonra Emeviler döneminde büyük bir onarımdan geçirilerek yenilenmiş, Abbasiler ve Fatımîler dönemlerinde geçirdiği depremlerden sonra yeniden onarılarak genişletilmiş ve Haçlılar döneminde saray haline getirilmiştir. Kenti Haçlılardan geri alan Selâhaddin Eyyubî tarafından yeniden camiye çevrildiği gibi, çinilerle kaplanmış, eski mihrabı mermer döşenmiş ve bugünkü mimberi yaptırılmıştır. Bu minber fildişi ve sedef kakmalı ahşap oyma yapısıyla görkemli bir sanat eseridir. Son önemli onarım 1923'de mimar Kemaleddin Bey tarafından yapılmıştır. Bütün bu onarım ve yenilemeler sonunda ilk yapıdan bazı sütun ve sütun başlıklarından başka bir şey kalmamıştır. Burası Müslümanlara Tanrı tarafından gösterilen birinci kıble ve üçüncü harâmdır. Medine'ye hicretten sonra 1,5 yıl kadar kıble olarak alınmıştır. Mescid-i Aksa 21 Ağustos 1969 günü önemli bir yangın geçirmiştir.

Eski Kent'teki Haremü'ş-Şerif'te Mescid-i Aksa'nın hemen kuzeyinde bulunan bir başka önemli yapı Kubbetü's-Sahra'dır. Yanlış olarak Ömer Camii olarak anılan bu yapı 691 yılında Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından yaptırılmıştır. Yapı, Müslüman, Musevi ve Hıristiyanlarca kutsal sayılan ve "Sahra" veya "Hacer-i Muallak" adı verilen bir kayanın üzerine bu kayayı örtecek biçimde yerleştirilmiştir. Bu kaya konusunda Hz. İbrahim'in burada kurban kestiği, Hz. Davud'un burada dua ettiği, Nuh'un gemisinin üzerine oturduğu ve Hz. Muhammed'in Mirac sırasında Burak'a binerken üzerine bastığı gibi çeşitli inançlar vardır. Kubbetü's-Sahra 831'de Abbasi Halifesi Memun tarafından onartılmış, Haçlılar döneminde kiliseye çevrilmiş, Selâhaddin Eyyubî tarafından 1187'de yeniden camiye dönüştürülmüş, Kanuni Süleyman döneminde iki kez onarılmış ve en son olarak 1923'de Mimar Kemaleddin Bey tarafından onarılmıştır.

Palestine - Mosquée Djezzar à Saint-Jean d'Acre

(Solda) Kudüs'te Saint-Jean d'Acre caddesi üzerinde bulunan Cezzar Camii. (E. Dölen koleksiyonu)
(Altta) Kudüs'te Sekizinci Durak olarak adlandırılan kilise (E. Dölen koleksiyonu).
(Altta solda) Kudüs'e ilişkin Osmanlı posta ve telgraf damgaları.

Kudüs-i Şerif Filistin
Jerusalem
4-7Ş*12-20-327

Kudüs-i Şerif 2 Filistin
Jerusalem 2
5-10-12*22-7-28

قدس (تلغراف)
Kudüs (Telgraf) Filistin
12 24*28 4-332
1

Kudüs Telgraf Merkezi Filistin
Telegraphes Imp. Ottomane Jerusalem

Kubbetü's-Sahra, tabanı taş kaplı yüksekçe bir teras üzerinde yeralan ve kenarlarının uzunluğu yaklaşık 20 m olan düzgün bir sekizgen biçimindedir. Dört ana yöne bakan cephelerinde birer kapısı vardır. Ahşap iskelet üzerine kaplanarak yapılmış olan kubbesi 20,2 m çapında ve 20 m yüksekliğindedir. Günümüzde kubbenin üzeri kurşun kaplı ve altın yaldızlıdır. Hacer-i Muallak veya Sahra adı verilen kutsal kaya 18 m boyunda, 13,5 m eninde ve 2 m yüksekliğinde olup yapının orta bölümünü hemen tümüyle kaplar. Binanın gerek iç ve gerekse dış bezemelerine büyük özen gösterilmiştir. Bu bezemeler yapının geçirdiği çeşitli dönemlerin izlerini taşır.

KAYNAKLAR

AnaBritannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, cilt 19.

Fahri Belen: **20. Yuzyılda Osmanlı Devleti.** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

İslâm Konferansı Teşkilatı: **Kudüs - Tarihî Belge.** Çeviren Acar Tanlak, 1988.

Hıdayet Y. Nuhoğlu ve Talip Mert: **PTT Müzesi Osmanlı Posta Damgaları Kataloğu.** IRCICA Yayınları, İstanbul, 1990.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Kudüs'ün günümüzdeki görünümlerini sağlayan Prof. Dr. Turay Yardımcı'ya teşekkür ederim.

Dr. Karl Ambros Bernard'ın

Mekteb-i Tıbbiye'nin Kuruculuğu Meselesi

AYTEN ALTINTAŞ

Viyana'dan İstanbul'a getirtilip Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de altı sene görev yapan Doktor Karl Ambros Bernard hakkında, Türk Tıp Tarihçileri tarafından birçok makaleler yazılmıştır. Türk Tıp Eğitim tarihi üzerine çalışır ve bu konudaki belgeleri incelerken K. A. Bernard'ın İstanbul'a gelişi ve Tıbbiye'deki görevi hakkında birçok bilgi edinmiştim. Bu bilgiler bazı Tıp Tarihçilerinin Bernard ve onun görevi konusunda yazdıklarından farklı idi. Üstelik son senelerde sadece Bernard'ı esas alan 5 kongre ve seminer yapılıyor bu konuda birçok makaleler yazılıyor ve neticede Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kurucusu, Tıbbiye'nin Nazırı ve Mekteb-i Tıbbiye'nin ruhu olduğu ısrarla söyleniyordu.[1] Bu sebeble III. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde bu konudaki belgeleri de vererek bir tebliğ sundum.[2] Tıbbiye'ye 6 yıl hizmet veren bir asker hekim olan Bernard'ın bu hizmetlerini reddedmeden, bu 6 senelik hizmeti koskoca bir Türk Tıp Tarihinin içinde gerçek yerine oturtmağa çalıştım. Bu konudaki karşı görüşleri de dinledim ve bir kere daha belgelerle bu konuya eğilmeğe karar verdim.

(Resim 4) *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de altı yıl hocalık yapan Muallim-i Evvel, Dr. K. A. Bernard'ın bilinen fotoğrafından S. Ünver tarafından yapılan resmî,* (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Arşivi.)

Bernard'dan bahseden makalelerde gördüğüm ve durmadan tekrar edilen yanlışların başlıcaları şunlardı: Mezartaşında "Mekteb-i Tıbbiyenin kurucusu ve ilk müdürü" yazıldığı gibi:[3] Tıbbiyemizi Garb metotları esaslarına göre kurmak üzere getirtilen[4], Tıbbiye'yi kuracak ve yönetecek birinin bulunması için Sultan II. Mahmud'un Avusturya sarayına başvurarak... Bernard'ın getirilişi[5], Viyana Tıp Mektebi Muallimlerinden[6], Viyana Tıp Fakültesi muallimi... ve buradan gelen misafir hoca[7], Bernard'ın sarayla yaptığı özel antlaşma "hiçbir taraftan müdahale olunmamak şartı ve herbir harekatında müstakil olmak" şartı ile bu vazifeyi kabul ettiği[8], Mekteb-i Tıbbiye'nin Nazırı ve Mekteb-i Tıbbiye'nin Dekanı[9], Mektebi Tıbbiye'nin yaratıcısı ve ruhu[10] olduğu gibi yazılardı. Durum böyle mi idi, belgeler ışığında görelim:

Bernard'ın İstanbul'a Gelişi

Mesele Sultan II. Mahmut'un Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa'dan; Viyana'dan İstanbul'a getirtilip sarayda kullanılmak üzere iki hekim talebinde bulunmasıyla başlar. Bilindiği gibi bu istek, Batıdan hekim ge-

Doç. Dr. Ayten Altıntaş, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı

Mektebi-i Tıbbiye-i Şahane binası olan, Galatasaray Enderun Mektebi ve Yenişeri Yokuşu, Gudenus 1740. (Sedat Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, İst. 1979)

tirtilmesi talebinin ne ilki ne de sonuncusudur. Viyana'dan getirtilmesi istenen iki hekimle ilgili elimizde birçok belge var. Bu belgelerin varlıkları ilk defa Prof. Dr. Ercüment Kuran tarafından Prof. Dr. Süheyl Ünver'e bildirilmiş ve Süheyl Ünver de Başbakanlık Arşivi'ndeki bu belgeleri inceleyerek 1957 yılında belgeleri de tek tek veren bir makale yazmıştı.[11] Biz de bu belgelerin aslı ve Başbakanlık Arşivi'nde bulduğumuz bu konu ile ilgili diğer belgelerle meseleyi inceledik.

Bu konuda atılan ilk adımı Osmanlı'nın Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa'nın mektubundan öğreniyoruz. 21 Temmuz 1838 tarihli ve Ahmet fethi mühürlü maruzat özetle şöyle: Sultan II. Mahmud tarafından istenen hekimlerin araştırılması ve tedarik edilmesi Prens Metternich'den istenmiş, mesele Baron Ottenfels'e ihale edilmiş, matluba muafık birkaç tabib bulunmuş ise de genç olduklarından başkaları aranmış ve nihayet kendilerinin Viyana'dan hareket günü hem Prens Metternich'in hekimi hem de Baron Ottenfels tarafından üstad olduklarına taahhüd edilen biri 32, diğeri 30 yaşında iki tabib tedarik olunmuştu. Bunlar şimdiye kadar bulunan hekimlere nisbetle daha yaşlıca ve tecrübeli bulunmuş, Ahmet Fethi Paşa bundan sonraki gelişmeleri Viyana Sefiri Rifat Bey'e bırakarak Paris'e hareket etmişdi.[12]

İkinci adımı Viyana Sefiri Mehmet Rifat Bey'in mektubundan öğreniyoruz.[13] 1 Ağustos 1838 tarihli hariciyeye yazılan mektupta, Ahmet Fethi Paşa'nın yazdığı bilgiler tekrarlanır, 32 yaşındaki Neuner ve 30 yaşındaki Bernard zikredildikten sonra özetle: "bu iki hekim Viyana'daki Asâkir-i Nizamiye Tıbhane ve Teşrihhanesi'nde ecnebi lisan, tababet, cerrahlık, göz hekimliği ve ebelik fenlerini layıkıyla tahsil etmiş ve tamamlamışlar, ellerinde diplomaları var. Beş senedir askerî alay ve hastahanelerde tababet ederek tecrübelerini arttırmışlar. Bu iki şahıs tekrar imtihan edilerek hazâkat ve maharetleri tasdik olunmuş. Bunlara verilecek yol harçlığı maaş ve aylığın ne olacağı Avusturya Hariciye Müsteşarı Baron Ottenfels tarafından kendilerince müzakere edilerek istediklerine uygun bir kıta sened sureti hazırlanmış" olduğu zikredilir. Fakat gene de Viyana sefirinin içine sinmemiştir. Padişahın ve sarayın hekimi olacak bu iki doktorun seçimi önemlidir. "... Bu gibi tıbhanelerden tababet tahsil ederek çıkan hekimlerin ekserisine bu gibi diplomalar verilirse de asıl lazım olan daha sonra tecrübe ile pratikte malumat iktisap etmek elzem olacağından şayet bu zevat hakkında şehadet edilen taraflar kendilerinde çıkmaz ve kendileri de mizaca muafık gelmezler ise ileride değiştirilmeleri hususuna yol bırakılarak ve bazı lazım şartları tadil ve izahı keyfiyeti tekrar Baron Ottenfels ile müzakere olundu, tarafımdan bir senet sureti hazırlandı" diyerek memnun kalınmazsa geriye gönderilmeleri için açık kapı bırakılmıştır. İş bununla da tamamlanmamış Viyana sefiri bu doktorları tekrar imtihan ettirmişti, şöyle yazar: "... Bir an önce intihap ve lazım gelen yol harçlık ve maaşları tanzim edilerek gönderilmeleri istenmiş ise de hemen resmî senet yapılarak gönderilmelerine cesaret olunamamış... bu hekimlerin ustalıkları Viyana Türk sefareti hekiminden de sorulmuş, o şahıs da bunları çağırarak diploma ve ihtisas vesikalarına bakmış, kendileriyle bir ilmî konuşma yapmış, verilen cevaplar üzerine imtihanlarının muaffak olduğu ve kendilerinin yüksek derecede malumat sahibi oldukları ifade edilmiştir" diyerek durumu saraya arz ediyor.[13]

Üçüncü adımı Viyana sefiri Mehmet Rifat Efendi'nin 7 Kasım 1838 tarihli mektubundan öğreniyoruz: "...Avusturya Devleti tarafından matlub-ı ali buyurulan hekimlerin eski mukavele vech ile senetleri yapılmış ve hariciye Müsteşarı Baron Ottenfels ile Viyana Sefiri Rıfat Bey tarafından imzalanmış... Bu hekimlere 1600 florin yol harçlığı verilmiş,

Tuna'dan vapurla gelmeleri (mevsimden dolayı) mümkün olamayacağından, karadan Trieste'ye ve oradan İstanbul'a gelecekleri... Hekimlerin bugünlerde Viyana'dan hareket edecekleri, Ramazan-ı Şerif'in ortalarına doğru İstanbul'a gelmeleri tahmin ediliyor... İstanbul'a vardıklarında hemen işe başlamaları ve izinsiz, harici bir yere gitmemeleri ve lazım olan umurda güzel hareket ve dikkat etmeleri diğer tavsiyelerle birlikte kendilerine tenbih olunmuşdur" denilmektedir.[14] Görüldüğü gibi Dr. Bernard ve Dr. Neuner'in seçimleri birkaç basamaklı olup her halükârda memnun kalınmazsa geri gönderileceği bildirilerek mukavele yapılmıştır. Elimizde bu mukavele şartları var. Bu belgelerin ilki Avusturya Devleti tarafından verilen beş maddelik ön mukavele senedi tercümesidir.[15]

Avusturya Devleti Umur-ı Ecnebiyesi tarafından ortaya konulan bu beş maddelik şartlar tamamen maddi isteklerden ibarettir. Yalnız şartnamenin dördüncü maddesinde hekimler, bilgilerinin gelişmesi amacıyla saraydan başka hastalara da gitmek izni isterler, burada bir çıkma yapılarak "iş bu mezuniyete sarayı imparatorhanede bulunan etibba dahi naildir" denilmektedir. Yani istenen şart, diğer saray hekimlerinin de sahip olduğu ayrıcalıktır. Bu ön şartnameden sonra mesele görüşülmüş ve esas mukavele yapılmıştır. Taraflar arasında yapılan esas mukavelenin bir nüshası S. Ünver tarafından yayınlanmıştır (Resim 1)[16]. Bu arada şunu da belirtmekte yarar var. Sayın Terzioğlu bu konu ile ilgili iki makalesinde mukavele senedinin fotoğraflarını vermektedir. Fotoğrafını verdiği belgeler mukavele metni değildir. Belgelerden biri ön mukavele şartları, diğeri ise Viyana Başkatibi Muhtar Bey'in doktorların temin edildiğini bildiren mektubudur.[17] Esas mukavelenin bir başka nüshası da tarafımızdan bulunmuştur (Resim 2).[18] Bulduğumuz bu belge Bernard'ın 5 hizmet yılını doldurduktan sonra 5 Eylül 1844'de yapılan mukavelenin uzatılması için hazırlanmıştır. Bu yenilenme yazısının üstünde Bernard gelirken yapılan mukavelenin aslı yeralmaktadır. S. Ünver ve bizim bulduğumuz her iki mukavele senedi de esasda aynı olup on maddeliktir. Mukavele özetle şöyledir: 1. madde, iki hekimin ve bir ispençiyarın Viyana'dan Dersaadet'e gelmeleri için ödenecek paranın verilmesi. 2. madde, padişaha hizmet edecekleri için heyet ve alamet tahsis ve ihsanı, 3. madde, iskânlarına mahsus bir konak tahsisi, 4. madde, Devlet-i Aliyye'de başhekim olacak Neuner nam tabibe 1000 adet ve şerikine (Dr. Bernard) 800 adet Macar altını verilecek denmekte (ön şartnamede 1200 Macar altını istenmişti), 5. madde, Sarayı Hümayun'dan ve Tıbhane'den müsaade ve hariçde bazı hastalara gitme ve diğer tabiblerle istişarede bulunulmasına izin verilmesi, 6. madde hizmetleri beğenilir ise beş sene çalışacakları hizmetlerinin uzatılması murad edilir ise müzakere edilmesi, 7. madde, beş sene hizmetten sonra veya on, onbeş sene hizmetten sonra geri dönerlerse alacakları para miktarı, 8. madde, üç sene

(Resim 1) (Solda) K. A. Bernard'ın mukavele senedi sureti. Bu mukavele senedi S. Ünver tarafından yayınlanmıştır. Bakınız kaynak. 16. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, no: 46760-B. (Resim 2) (Üstte) K. A. Bernard'ın tarafımızdan bulunan mukavele senedi sureti. 5 Eylül 1838 tarihinde mukavelenin yenilenmesi sırasında yapılan ilk sened şartları aynen alınmış, altına da Osmanlı Devleti Sefiri Mehmet Rıfat ve Avusturya Devleti Hariciye Müsteşarı'nın mühür ve imzaları vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif Tasnifi, no: 8221.

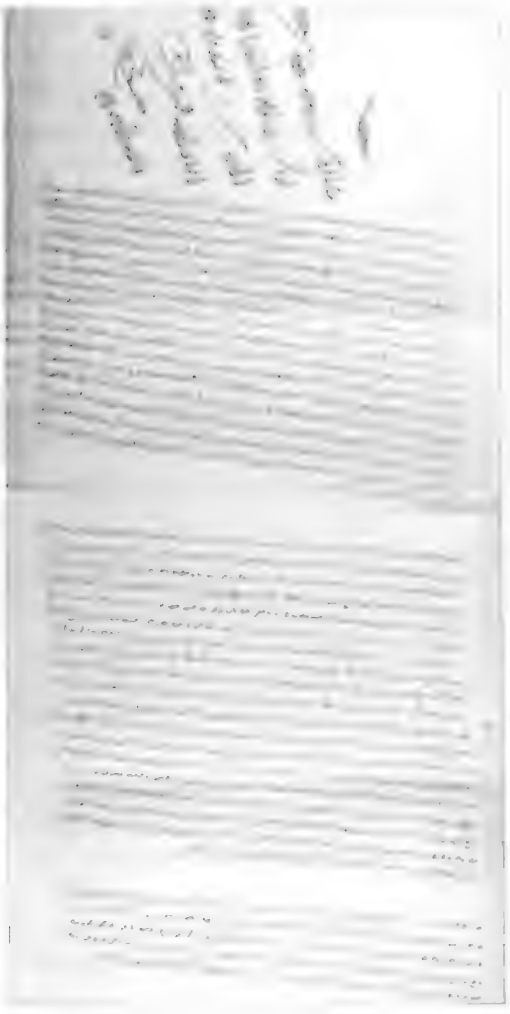

(Resim 3) K. A. *Bernard gelmeden önce, Tıbbiye olmasına karar verilen Galatasaray'daki binaların, Tıbbiye olarak yeniden düzenlendiği ve tamiratının bittiğini bildirir belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Sıhhiye, no: 598.*

hizmetten sonra ölüm olursa tazminatın ne olacağı, 9. madde, dört beş sene içinde sakatlık olursa tazminatın ne olacağı, 10. madde, ispençiyarın tertip edeceği eczanın parasının Devlet-i Aliye tarafından karşılanması ayrıntılı olarak yazılmıştır. Maddelerin altında "Bahsedilen hususlar bu şekilde aramızda mukavele senedi olarak iş bu mazbata 1254 sene-i Hicriyesi Şaban ayının 13. günü, Miladî senenin 1838 senesi Teşrin-i sânî ayının ilk günü mühür ve imza ile değiş tokuş yapılmıştır" denilmiş ve "Mehmet Rifat Sadık-ı Sefir-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye" ve "Avusturya Devleti İmparatorunun Umuru Ecnebiye Müsteşarı" denilerek imzalanmıştır.[18] (Resim 2)

Bernard'ın İstanbul'a gelişi özetlenecek olursa: 21 Temmuz 1838 tarihli Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa'nın mektubunda saray için istenen iki hekimin tedarik edildiği, 1 Ağustos 1838 tarihli Viyana sefiri Mehmet Rifat Efendi'nin mektubunda seçilen hekimlerin tekrar imtihan edildikleri ve imtihan neticesi anlatılmış, 1 Kasım 1838'de esas mukavele imzalanmış, Ramazan-ı Şerif'in ortalarına doğru (Aralığın ortasında) gelecekleri bildirilmiş olmakla beraber, 3 Aralık 1838'de İstanbul'a gelmişlerdi.[19] Yukarıda kısaca özetlendiği gibi Dr. Bernard, Dr. Neuner ve Ecz. Hoffman beraber İstanbul'a gelmişlerdi. İki doktorun ve eczacının getirilme sebebi "Saray-ı Hümayun" içindi. İki hekim de Josephinum'dan mezun olup Viyana Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi'nin hocalığı ile bir alâkaları yoktu.

Viyana Üniversitesi'nden anlaşmalı olarak İstanbul'a getirilmesi de mevzubahs değildir. Yapılan anlaşmada Dr. Bernard'ın "hiçbir taraftan müdahale olunmamak" şartı ile getirildiğine dair hiçbir madde yoktur.

Aksine kendilerine "İstanbul'da izinsiz hiçbir yere gitmemeleri ve lâzım olan umurda güzel hareket etmeleri" tenbih olunmuştur.[20] Maddi isteklerin dışında istenen yegâne şart sarayda görevli diğer hekimlerin de sahip olduğu dışarıdan başka hastaya da gitme müsaadesidir.

Bernard, İstanbul'a Geldiğinde Mekteb-i Tıbbiye'nin Durumu

Bilindiği gibi 14 Mart 1827'de açılan "Tıbhane-i Amire" Yeni Tıbbın öğretilmesi esas alınarak açılan tıp okuludur. Yeni tıbbı iyi anlayabilmek için İtalyanca ve Fransızca dilini de öğretecek şekilde programlanmıştı. Bu eğitim kendi içinde yapılan düzenlemelerle (1833'de ve 1836'da) devam etmekteydi.[21] Tıbhane 1827'de Şehzadebaşı'nda Tulumbacıbaşı Konağı'nda iken, 1836'da Sarayburnu'nda Otlukçu Kışlası'na taşınmıştı. Eğitim bu şekilde Sarayburnu'ndaki Askerî Kışla'da devam ederken, Hekimbaşı ve Mektebin Nazırı Ahmet Necip Efendi, Mayıs 1837'de yer darlığı nedeniyle yeni bir bina talep eder.[22] Ahmet Necip Efendi bunun için bir takrir verir. Verdiği takrirde o günkü binanın yapılan eğitime yeterli olmadığı bildirildiği gibi, bu eğitim için istenen yeni binanın sahip olması gereken bölümleri de tek tek zikredilmektedir. Hekimbaşı Ahmet Necip Efendi özellikle şunları istemektedir: 45-50'şer yataklı 4,5 adet yatakhane, birkaç basamakla çıkılır kürsüsü olan dershane, kütüphane, levhalar, maketler, resimler için odalar, teşrih odası, kimya ve fizik aletleri ve takımları bulundurulacak bölüm ve tıbhane civarında büyük bir hastahane binası.[22] Durum gerekli yerlere bildirilmiş, mesele görüşülmüş, yeni bir bina inşa edilmektense Galatasaray'daki Enderun Mektebi'nin düzenlemeler yapılarak Tıbhane binası olarak kullanılmasına karar verilmişti.[23] Galatasaray'daki binanın halihazırda istenen birçok bölüme sahip olduğu bildirilerek "...Dört adet koğuş, üç adet hamam yıkılmamış ayakta olup, bunlardan biri hastahane ve taâm mahalli olarak ayrılması, Daire-i Hümayun'un biraz mahalleri dershane ve girişde Teşrihhane, Kütüphane..."

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane binası ve civarı plânı, Abdülaziz dönemi. (Cahid Kayra, Eski İstanbul'un Haritaları İst. 1950)

denilerek istekleri rahatlıkla karşılayacağı zikredilir. Tıbhanenin buraya taşınmasının uygun olacağına karar verilir, keşif yaptırılır ve Hekimbaşının bütün istediklerini de içine alan inşaatın 4-5 ayda tamamlanmasına 8 Ağustos 1837'de tarihinde karar verilir.[22] Bu binaların ilk bölümü 5 Ağustos 1837 tamirata başlanmış, 6 Nisan 1838'de tamamlanmış,ikinci bölümüne de 6 Nisan 1838'de başlanmıştı.[24] İlk bölümlerin bitip teslim edildiğini 18 Mayıs 1838 tarihli belgeden öğreniyoruz. Bu tarihde bina bitmiş ve binanın tefrişatı ısmarlanmıştır.[24] Elimizdeki belgelerden görebildiğimiz kadarıyla Ekim 1838 tarihinden itibaren Tıbbiye yeni binaya taşınmıştır.[25] Bu tarih ve bundan sonraki aylara ait öğrenci ve hoca maaş belgelerinde Tıbbiye'nin adı "Mekteb-i Tıbb-ı Cedid" diye geçmektedir.

Burada Bernard'dan bahseden makalelerin çoğunda yeralan Galatasaray'daki Tıbbiye binasının Bernard'ın tahsil ettiği Viyana'daki Josephinium'u örnek alarak yaptırıldığı iddialarına cevap vermek isterim. Bazı makalelerde yeralan "Galatasaray'daki tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye örnek olarak alınan Viyana'daki Askerî Tıbbiye Josephinium'un planı"[26] veya "Viyana'daki Josephinium örnek alınarak İstanbul'da Galatasaray'da 1839'da tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılışı"[27] gibi cümleler okuyucuda şöyle bir etki yapmaktadır: Bernard, Viyana'dan gelip Tıbbiye'de görevlendirildikten sonra kendi mezun olduğu Josephinium'un planını örnek alarak Galatasaray'daki bu binayı inşa ettirmiş, eğitimi düzenlemiş ve 17 Şubat 1839'da bu binanın açılışı yapılmıştı gibi düşünülebilir. Halbuki dikkat edildiğinde kolayca görülecektir ki, 17 Şubat 1839'da Bernard İstanbul'a geleli iki buçuk ay olmuştu. Galatasaray'daki bu bina ise Enderun Ağaları Mektebi iken...[28] Yukarıda anlatıldığı gibi bu binanın Tıphane olmasına, Bernard'ın İstanbul'a gelmek için mukavele imzalamasından çok önce karar verilmişti. Bina tamir edilmiş, yeni bölümler ilave edilerek, Ekim 1838'de öğrenciler bu binaya taşınmış ve eğitime devam edilmiştir. Tıphane binasının yapılması için Galatasaray Enderun Mektebi'nde yapılan bütün işlerin ve inşaatın başındaki ustaların isimleri de dahil detayları elimizdeki belgelerde mevcuttur.[29] Bernard tarafından kurulduğu iddia edilen bölümler Mayıs 1837'de planlanmıştır. Binanın açılış merasiminin yapıldığı söylenen 17 Şubat 1839 tarihinde Bernard İstanbul'a geleli iki buçuk ay olmuş, halbuki inşaat başlayalı birbuçuk sene biteli birkaç ay olmuştur. Galatasaray'daki Tıphane bütün bölümleriyle hazır durumdadır.

Galatasaray'a Taşınan Mekteb-i Tıbbiye'de Eğitimin Başlaması ve Eğitim Kadrosu

Mekteb-i Tıbbiye'nin kurucusu ve ruhu olduğu tekrar edilen K. A. Bernard, Tıbbiye'nin yeni binaya taşınmasından (Eylül 1838) sonra İstanbul'a gelmişti (3 Aralık 1838). Saray hekimi olarak kullanılması düşünülen Bernard, son anda Mekteb-i Tıbbiye'de görevlendirilmişti. Binanın açılışının yapıldığı 17 Şubat 1839'da ise İstanbul'a geleli ikibuçuk ay olmuştur. Tıbhanede eğitim 1838-1839 dönemine çoktan başlamış ve devam etmektedir. Ekim 1838'de daha önceki senelerde yapıldığı gibi hastahanelere pratik için öğrenciler gönderilmişti.[25]

Tıbbiye'deki eğitimin 1838-39 ders yılında Bernard'sız başladığı, Bernard'ın raporlarında da görülmektedir. Kendisi 1842-43 eğitim yılı sonunda verdiği raporda "Galatasaray Tıp okulunun beşinci öğretim yılı sona ermiş bulunuyor..." demektedir.[30] 1843-44 eğitim yılı raporunda "Galatasaray Tıp okulunun altıncı öğretim yılı yapılan imtihanlar sona ermiş olup..."[31] demektedir. Basitçe bir hesap yapıldığında 1842-43 yılı raporu beşinci yıl olursa, 1838-39 öğrenim yılı birinci yıl kabul edilmektedir. Diğer raporlarda da bu böyledir. Bernard'ın büyük bir bölümünde bulunmadığı bu eğitim yılı da Bernard'ın

hizmetlerine dahil edilerek bu okulun kurucusu olduğu iddia edilmektedir.

Sayın Terzioğlu'nun Viyana'da bulduğunu söylediği Ziver Efendi'nin Galatasaray'daki Tıbbiye için yazdığı şiir[32] Türk tıp tarihinin klasikleşmiş bilgilerindendir.[33] Şiirin tümü okunduğunda Galatasaray'da yeni açılan Tıbbiye'yi uzun uzun öven Ziver Efendi, her nasılsa kurucusu ve ruhu olan Bernard'dan hiç bahsetmemiştir. Ayrıca düşürdüğü tarih gayet açık olarak 1254'dür. Bu hicri senenin bilindiği gibi 10 ayı 1838 yılına tekabül eder, yalnızca iki ayı 1839 senesine tekabül eder ki Sayın Terzioğlu 1839 yılını esas almaktadır.[34]

Tıbbiye'de Bernard'ın ölümüyle yerine gelen Dr. Spitzer 1945-46 eğitim yılı padişaha bir rapor verir. "Her zaman Zat-ı Şahanelerinin emrinde aciz ve itaatkâr hizmetkârınız doktor Spitzer" diyerek imzaladığı raporun başlarında "... sekiz yıl önce Doktor Bernard'a yeni esaslar üzerinde sağlam bir tıp öğretimi planı hazırlamak gibi zorlu bir görev verilmiş ve Doktor Bernard pek az imkânla işe başlamıştır..."[36] diyerek bu hizmetleri bir daha vurgular. 1845-46 yılından sekiz yıl önceki iki yıl 1838-39 yılı idi ve o eğitim dönemi başladıktan çok sonra Bernard kadroya katılmıştı, ama o sene de onun eseri gibi gösterilmiştir.

1838-39 eğitim yılı Bernard'sız başlamıştı, Bernard'ın Tıbbiye'de aktif görevi ancak 1840 yılı Mart ayından itibaren başlamıştır. "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Viyana'daki Josephinum örnek alınarak 1839'da tesis edildiği"[37] iddiaları ve önemle üzerinde durulan Josephinum'daki eğitim programını esas alması ve bu programda "muallimi evvel" olarak yeralması, ancak 1840 yılı Mart ayındadır. Elimizdeki belgelere göre durum şöyledir; Kasım 1838 tarihinde Tıbbiye'nin kadrosunu bildirir belgelerde.[38] Mektebin adı "Mekteb-i Tıb-ı Cedid-i Amire" diye geçmektedir. Yani yeni binaya taşındığından adı yeni tıp mektebidir. Tıbbiye'nin başında Osman Saib Efendi vardır. Kadroda dört adet muallim, dört adet muid ve sekiz adet mümeyyizan (16 hoca) yeralıyor. Birinci sınıfta 29, ikinci sınıfta 42, üçüncü sınıfta 45, dördüncü sınıfta 59 öğrenci (toplam 175) görevlilerle beraber kadro 208 kişidir.[39] Bu tarihte Mekteb-i Tıbbiye'nin Nazırı Osman Saib Efendi'dir. Mekteb-i Tıb-ı Cedid Nazırlığı'na 22 Ağustos 1838 tarihinde, Nazır Reşid Paşa'nın tekavüdlüğü neticesinde Osman Saib Efendi atanmıştı.[40]

6 Kasım 1839 tarihli Tıbbiye'nin kadrosunu bildiren belgede elimizde[41] Ekim ayına ait olan ve mektebin kadrosu ve maaşlarını bildiren bu listede; hoca ile muallimler, serhülefa ve talebe, bir de memurin-i saire ayrı ayrı gösterilmiş, karşılarına bir ayda ne kadar maaş aldıkları yazılmıştır. Bu hocalar listesinde Bernard "Nazırı ders" olarak gösterilmiştir. Diğer hocalar kadrosunda çok az değişiklik var. Listede altı adet muallim var, ayrıca bir hoca (Osman Saib Efendi) bir nazır-ı ders (Bernard) bir vekil-i ders var. Öğrenci sayısı 237'dir. Bu tarihte (Kasım 1839) Mekteb-i Tıbbiye'nin Nazırı Abdülhak Efendi'dir. Bu aya ait maaş listesinin üstünde Hekimbaşı Abdülhak Efendi'nin bir takriri var ki, baş kısmını buraya almakta yarar var. "Nezaret-i mütehavvil uhde-yi daiyanem olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de mevcut 290 nefer hoca ve muallim ve talebe ve memurin-i saire kullarının işbu 255 senesi Şaban'ü'l-azimeye mahsuben bir aylık maaşlarına merbuten..." denilerek verilecek ücret için takrir yazılmış ve altında da "Abdülhak" mührü yeralıyor.[41] Yani mekteb nazırının Abdülhak Molla olduğu çok açıktır.

1840 yılının Mart ayına ait okulun kadrosunu bildirir bir başka belge de[42] Bernard hocalar listesinde "Muallim-i evvel" olarak yeralmıştı. Bilindiği gibi o devirde sadece Tıbbiye'de değil, Mühendishane'de de pek çok örneğini gördüğümüz her dersin "muallim-i evvel"i bir de "muallim-i sâni"si vardır. Hoca ve öğrencilerin toplam sayısı Kasım 1839'da 290, Mart 1840'da 288 kişidir. 1840 yılının Temmuz ayına ait belgede[43] ise mektebin kadrosu 517 kişiye çıkmıştır. Mart 1840 tarihinde Bernard esas kadrosunu oluşturmuştu. O tarihte okul listesinde ilk defa eczacı öğrencisini de görüyoruz (altı aded şakirdan-ı ispençiyar). Bernard'ın Padişaha sunduğu raporlar 1842-43 eğitim yılından itibaren başladığı için o senelerden önceki durumu raporlardan izlemek mümkün olmamaktadır. Kendisi de daha önceki senelerdeki çalışmalara değinmemektedir. Yani Bernard kendi raporlarında ve onun zamanında gelen giden seyyahların yazdığı gibi Viyana'dan gelir gelmez bu mektebin idaresi ve eğitiminin ona verildiği doğru değildir. Ayrıca seyyahlar eğitimin 1839'da başladığını söylerler. Belgelerden Bernard'ın eğitiminin Tıbbiye'nin yeni binaya taşınmasından iki sene sonra uygulandığını görüyoruz.

Bernard'ın Ünvanı ve Görevi

Dr. Bernard'ın Tıbbiye'deki ünvanının ne olduğuna gelince; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî yazışmalarda o şahsın ünvanına ne kadar dikkat edildiği ve hata yapılmadığı bilinmektedir. Biz de Bernard'la ilgili yazışmalarda özellikle bu konuya dikkat ettik ve incelediğimiz bütün belgelerde "muallimi evvel"likten başka hiçbir ünvana rastlamadık. Bernard'ın ölümü üzerine tanzim edilen resmî belgelerden Bernard'dan "...Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin muallim-i evveli olup..."[45] veya Bernard'ın ölümünden sonra Hariciye Nezareti'nden gelen takrir-

de[46] "...Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin muallim-i evveli olup geçende vefat eden..." diye yazılmaktadır. Bu konuda elimize geçen bütün belgelerden birinde bile mektebin Nazırı olduğuna dair bir bilgiye rastlamadık. Sayın Baytop'un gösterdiği diplomadaki titre gelince (Salih Efendi'nin aldığı 1 numaralı diploma) hem Osmanlıca hem de Fransızca yazılan bu diplomada[47] Osmanlıca olan kısımda Bernard'ın titri olarak "Muallim-i Evvel-i Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye Dr. Bernard" ve Abdülhak Molla için "Reisül etibba-ı cenabı cihandari Nazır-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Abdülhak, el-kadı bi askeri-l Rumeli sabıkı" ünvanı verilmiştir. Diplomanın Fransızca olan kısmında ise Abdülhak Molla için "Le President de la Fakulté de Médecine, ancien Grand Juge de Roumelie Harreül fakir Abdülhak Seretibba-i hassa" ve Bernard için "Délivré par nous Directeur et Doyen de la Faculté de Medecine Dr. Bernard" diye yazılmaktadır. Diplomadaki esas metni (Osmanlıca) dikkate almadan ve Abdülhak Molla'nın görevine hiç değinmeden yalnızca Fransızca Bernard'ın titrindeki Doyen'i bugünkü Dekan olarak alıp onu da o günkü "Mektebin Nazır"lığı titri ile eşleştirmenin ne kadar yanlış olduğu ortadadır. Kaldı ki Bernard en parlak devrinde Tıbbiye'deki eğitim yılı sonunda padişaha sunduğu raporlar Journal de Constantinople'da yayınlanmıştır. Orada da kendi raporu altına "Klinikler direktörü ve profesörü"[48] diye imza atmıştır. Üstelik Sayın Terzioğlu'nun Bernard hakkında bulduğu ve yayınladığı kaynakların hiçbirinde Tıbbiye'nin nazırı olduğu yazılmamaktadır. Bernard kitaplarının başında yeralan ünvanında da mektebin dekanı veya nazırı olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur.[49] Mekteb-i Tıbbiye'nin nazırlarının isimlerine ve atanış belgelerine sahibiz ve nazırları tek tek tanıyoruz ki bu listede Bernard yoktur.

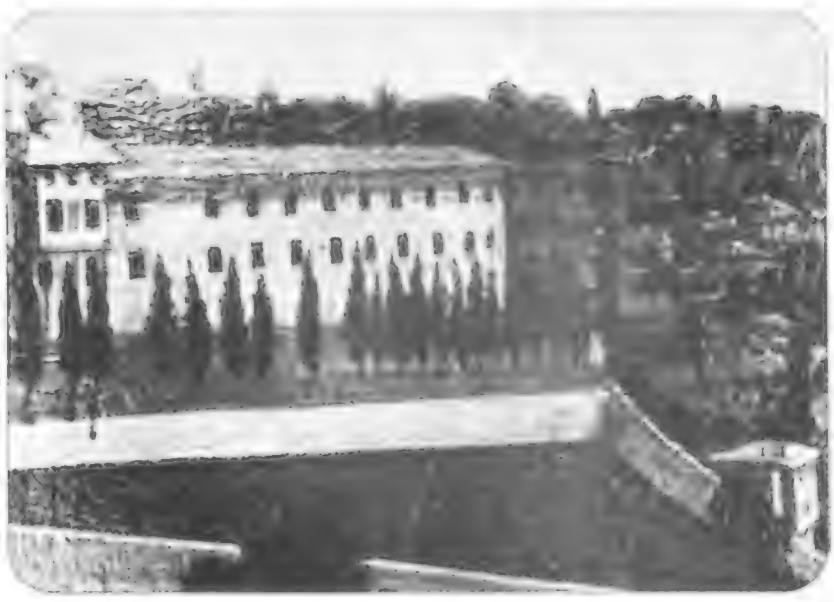

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası olan, Acemi Oğlanlar Sarayı 18. yüzyıl ortalarında. (Sedat Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, İst. 1979)

Bernard'ın bir başka çok önemli görevini de Sayın Terzioğlu'nun makaleleri sayesinde öğrendik. Mekteb-i Tıbbiye hocası olan K. A. Bernard, Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmut'un hastalığını Avusturya sefareti kanalıyla muntazam olarak Viyana sarayına ulaştırmaktadır.[50] Bernard'ın raporları hayli ilginçtir. Biz burada sadece görevi ile ilgili bölüme değineceğiz. 1. Rapor. (Pera'daki Avusturya İmparatorluğu Büyükelçisi'ne verilen Dr. Bernard'ın raporunun sureti, 19 Haziran 1839, sabah saat 6). "Ekselansları herhalde uzun zamandan beri Majestelerinin hastalığı hakkında bir bilgi vermediğimiz için merak etmişlerdir. Bunun sebebini açıklamak çok basit, çünkü uzun zamandan beri dün 18 Haziran'da tedavi eden hekimler tekrar konsultasyon için toplandılar... konsultasyon dün 18 Haziran öğleden önce saat 10'da yapıldı... (bu konsultasyonda Bernard saray hekimi olmadığından tabiî ki yoktur. Bu bilgileri kader arkadaşı Dr. Neuner'den almaktadır.) bu raporu "... Dr. Neuner'le birlikte Ekselanslarına en derin saygılarımla" diye bitiriyor.[51] II. Rapor. (Dr. Bernard'ın Pera'daki Avusturya İmparatorluğu Büyükelçisi'ne verdiği 22 Haziran 1839 tarihli raporunun sureti) "Majesteleri padişaha yapılan 9. konsultasyonun neticesini Ekselanslarına bildirmek benim için büyük bir şerefdir..." diyerek raporuna başlıyor ve duyduğu her şeyi yazılı olarak ulaştırıyor. III. Rapor. (Dr. Bernard'ın Pera'daki Avusturya Büyükelçisi'ne gönderdiği 28 Temmuz 1839 tarihli rapor.) Burada Sayın Terzioğlu, Dr. Neuner devre dışı bırakıldığı için, uzun zaman bilgi ulaştırılamadığı notunu koymuştur. Bu raporda Bernard bilgileri Hekimbaşı ve Mektebin Nazırı Abdülhak Molla'dan öğrenmiş ve bilgileri hemen gereken yerlere ulaştırmıştır. Fakat durumun ciddiyetini çok iyi bildiği ve işinden olmak istemediğinden raporunda şöyle der. "... Bu size bildirdiklerimin kimseye karşı kullanılmamasını, bunun benim Hekimbaşı nezdinde zarar görmeme yolaçacağını belirterek Ekselanslarına saygıları-

mı sunarım."[52] Bernard'ın ulaştırdığı bilgiler hayli ilginçtir, ilgilenenlerin tamamını okumasını tavsiye ederim.

Viyana'daki yetkililer Bernard'a her nedense çok önem vermektedirler. Bernard, Tıbbiye'deki görevine başlar başlamaz, Almanca kaynaklar da bu konuda makaleler yazılmaktaydı. 4 Temmuz 1839 tarihli Innsbruch'ta yayınlanan Medicinish-chirurgische Zeitung adlı dergide Bernard'ın görevini ilgilendiren şu satırları okuyoruz.[53] "...Bu yeni esere başarı ve kamuoyunun da alkışlarıyla garanti etmek için daha şimdiden bütün güçler elele vermiş bulunmaktadır. Bunda sultanın okulu kuracak ve yönetecek yetenekli birinin bulunması için başvurmuş olduğu Avusturya sarayının yerinde seçiminin de payı vardır. Bu ilk kefalet tam olarak yerini bulmuş olup, kendisine bu onurlu görevin verildiği, Prof. Bernard buna lâyık olduğunu Osman Efendi'yle uyuşarak giriştiği ustaca ve yerinde tasarruflarla şimdiden isbat etmiş bulunmaktadır..." denilmektedir. Mektebin Nazırı Osman Efendi ile iyi ilişkilere giren Bernard, daha sonraki Nazır Abdülhak Molla ile de iyi ilişkilere girmişti. Kamuoyunun alkışlarını garanti etmek için bütün güçler elele vermiş bulunduğu bilgisindeki "bütün güçlerin" ne olduğunu bilmemekteyiz. Bu derginin yayın tarihi olan 4 Temmuz 1839 tarihinde daha Dr. Bernard, Tıbbiye'deki gerçek yerini almamıştı. Bernard'ın bu büyük başarısının keşfedilip bunun her yönden alkışlanmasını sadece Almanca kaynaklarda değil, Fransızca kaynaklarda da yeralması enteresandır.

Bernard'ın Aldığı Ücret ve Nişan

Bernard'ın görevi konusundaki tartışmada ortaya atılan bir konu da Bernard'ın "İftihar Nişanı"na sahip olduğu ve bu nişanın çok önemli şahıslara verildiğinden, Bernard'ın da bu derece önemli olduğu iddiası idi.[54] O dönemi çalıştığım için Bernard'ın ve dönemindeki diğer hekimlerin sahip olduğu nişanların ne olduğunu biliyordum. Bu sebeble burada bu nişan meselesini de açıklamak isterim. Bernard yazdığı kitaplardan "Precis de Percussion et d'Auscultation" (constantinople 1843)in başında kendini tanıtan ünvanının içinde "de'coré du Nichan İftihar" diyerek, İftihar Nişanı'na sahip olduğunu yazmıştı.[49] Bu nişan Sultan II. Mahmut döneminde çıkarılan büyük nişan "Nişan-ı İftihar" değildir. Nişan-ı İftihar murassa olup (elmas taşlarla bezenmiş) yüksek rütbeli devlet adamlarına verilen ve hemen hemen hepsi 15 adet olan en yüksek imparatorluk nişanıdır[55] ki kimlere verildiği listesi mevcuttur.

Bernard'ın sahip olduğu yegâne nişan, kendisinin birçok yerde yayınlanmış olan resminde de açık olarak görülmektedir[56] (Resim 4). Aynı nişana Dr. Spitzer de sahip olduğu için Dr. Spitzer'in fotoğrafında da açık olarak görülmektedir.[57] Bu boyuna asılan Nişan-ı Alişan'dır ve Meclis-i Tıbbiye üyelerine verilen nişandır ki Bernard'da burada üyedir. Meclis-i Tıbbiye üyelerine verilen nişan meselesini bu konudaki belgelerle açıklayalım: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bir Tıp Meclisi kurulması iradesi 3. Mart 1840 tarihinde çıkmışdı.[58] Bu "Meclis-i Umur-u Tıbbiye" Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hekimbaşı'nın görevi olan birçok görevi üzerine alan yetkili bir meclisdir.[59] Çıkan bu iradede görevler yazıldığı gibi meclisin nasıl çalışacağı da belirtilmiş ve bu arada bu meclis üyelerine bir de nişan verilmesi kararı alınmıştı. Bu belgede, "meclis azasının fesarlarına (boyunlarına) lazım gelen nişanların emsali vechile imalî ve müteferriat-ı sairesinin icrası..." denerek irade çıkmışdı.[58] Bu meclis azasının kimler olduğu ve listesini Mart 1840 tarihli belgede görüyoruz.[60] Bu listede Bernard, Spitzer ve Abdülhak Molla'nın da yeraldığı 12 kişi vardır. Burada da anlaşılacağı gibi Bernard'ın sahip olduğu nişan çok özel bir nişan değildir. Bu nişanlar ilk defa Meclis-i Tıbbiye'ye verilen nişan da değildir. Daha önce de tıp hocalarına ve öğrencilerine nişanlar verilmişdi. Abdülhak Molla yazdığı takrirde Meclis-i Tıbbiye üyelerine nişan talep ederken, Tıbbiye'deki diğer hoca ve şakirdana da nişan verilmesini talep eder. Özetle şöyle denilmektedir: "... Bundan 6-7 sene evvel muallimlerin murassa ve onbaşıların altından ve şakirdanın füzadan mamul nişan-ı zişanları olup onunla iftihar ediyorlardı. Mektebin yenilenmesi münasebetiyle nişanların değiştirilmesi gerekmiş ve şimdi hoca ve şakirdanın hiçbirinin nişanı olmadığından üzüntülere sebep olmuştur..." diyerek Tıbbiye'deki hocalara nişan-ı alişan ve diğer hocalara, nazır-ı ders (Hayrullah Efendi) de dahil olmak üzere nişan-ı zişan inayet ve ihsan buyurulması..." istenmişti. Bu istek doğrultusunda 25 Mart 1840 tarihinde "Meclis-i Tıbbiye'nin etibba ve memurin-i sairesine 12 kıta nişanları ve mektepteki diğer hoca ve görevlilere de gereken nişanların imal ve itasına..." irade çıkmıştır.[61] Hekimbaşı ve Tıbbiye Nazırı Abdülhak Molla bu teklifi yaparken, 6-7 sene önceki durumu örnek göstermişdir ki doğrudur. 6 Mart 1834 tarihinde Sultan II. Mahmut Tıbhane-i Amire'ye gelerek büyük bir merasimle hocalara elmas taşlarla süslenmiş âlâ mertebesinde, öğrencilerin onbaşılarına ve son sınıfdakilere büyük altından, diğer sınıfdakilere daha küçük altın ve gümüş nişanlar takmıştı.[62] Bu nişanlar Tıbbiye'ye özel olup "ortası yürek şeklinde ve onun ortasında nabza bakmayı gösterir" nişanlardı. Bernard ve Spitzer'in boynunda asılı olan nişanda ise ortasında kalp ve o-

nun ortasında bir asaya sarılı çift yılan vardı. Bunu da Abdülhak Molla'nın verdiği bir başka takrirden öğreniyoruz. 22 Eylül 1841 tarihli takrirde Tıbbiye'deki öğrencilere de başarılarına göre nişanlar verilmesini talep etmiştir ama bu istek "ileride iktizasına bakılacağı" yazılarak reddedilmişti.[63] Bu takrirde "Tıbbiye'ye mahsus olan Nişan-ı alişanların kalp üzerinde Nişan-ı Etibba olan asa-yı Bukrat ile mücessem" olduğu zikredilmektedir. Bernard'ın sahip olduğu bu tek nişan önce 12 kişi olan "Tıp Meclisi" üyelerine daha sonra da Tıbbiye hoca ve görevlilerine verilen nişan-ı alişan'dır. Sadrazam ve devlet büyüklerine verilen ve göğüse takılan elmaslarla bezeli Nişan-ı İftihar ile bir alakası yoktur.

Son olarak Bernard'ın Tıbbiye'de aldığı ücretin neden diğer bütün hocalardan çok olduğunu, böyle bir ücretin çok önemli şahıs olmasa verilemeyeceği iddiasını cevaplamak isterim. Bernard dönemi Mekteb-i Tıbbiye hoca ve öğrencilerinin aldığı maaşların listesini yayınlamıştık.[64] Bu listeye bakıldığında Bernard'ın 3500 kuruş, Osman Saip Efendi'nin 2500 kuruş, Dr. Spitzer'in 2000 kuruş aldığını ve diğer hoca ve görevlilerin de ücretlerinin bunlardan düşük olduğunu görüyoruz. Durum gayet açıktır. Dr. Neuner ve Dr. Bernard, İstanbul'a gelirken Saray hekimi olarak düşünüldüğünden senelik Dr. Neuner'e 1000 ve Dr. Bernard'a 800 Macar altını verilmesi üzerinde anlaşılmıştı. Bernard'ın aldığı bu ücret aylara bölünüyor ve onun karşılığı olan maaşı veriliyordu. Tıbbiye'de görevlendirilen diğer Osmanlı hekimlerinin maaşları ise çok sıkı uygulanan belli kurallar içinde yükseltiliyordu. Bernard'ın maaşının yüksek olması bu anlaşma gereği idi. Ayrıca Bernard'dan önce Tıbbiye'de görevli hocaların maaşlarına baktığımızda da aynı durumu görüyoruz. Kasım 1838 tarihli bir belgede Muallim usta Olirus'un 3000 kuruş maaş aldığını görüyoruz.[65] Anlaşma ile dışarıdan getirtilen bu görevlilerin maaşları zaman zaman Tıbbiye'de görevli hocalardan yüksek olabiliyordu.

Sonuç

Dr. K. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye'ye gelişi ve buradaki görevi hakkında bu araştırmamız; Mekteb-i Tıbbiye'de altı sene görev yapan bu hekim hakkında son senelerde gittikçe artan hataları düzeltmek içindir. Bu hata Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tıp eğitimini bir bütün olarak görmeyip sadece 1839'da başlayan bir altı yılın esas alınmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Tıp eğitimi araştırmalarımızda gördüğümüz bu çelişkili durumu açığa kavuşturmak istedik. Bu çelişki bir taraftan her şeyin Bernard'la başladığını yazan makaleler ve yapılan toplantılar, diğer taraftan önümüzde yığılı pek çok orjinal belgeden kaynaklanıyordu. Bu araştırma hiçbir zaman Bernard'ın verdiği hizmeti küçültmek gayesiyle yapılmamış, sadece Bernard'ı belgelerle "doğru yerine" koymayı hedeflemiştir. Bernard, Viyana'dan getirtilen iki hekimden ikinci derecede önemli olandır (Neuner 1000 altın alırken, Bernard 800 altın alıyordu). Sadece bir asker hekimdi. Mekteb-i Tıbbiye'de görevlendirilmişti. Bu göreve başladığında Tıbbiye Galatasaray'ına taşınmıştı. Öğrenci ve hoca kadrosu tamamdı ve eğitimde yenilenme çalışmaları çoktan başlamıştı. Bernard'ın yaptığı düzenleme 1833 ve 1836'daki düzenlemelerden sonra yapılan bir başka düzenlemedir. Tanzimat'ın ilanı ile zaten birçok yenilikler otomatik olarak tıp eğitimine yansımıştır. Bernard mektebin idari müdürlüğünü bir müddet yapmış olabilir ama "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Nazırı" olması mevzubahis değildir.

NOTLAR

1 Bernard'ın öneminin vurgulandığı toplantıları sıralarsak; Türk Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu (18-19 Ekim 1976), II. Türk Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu (24-25 Eylul 1981), I. Türk Avusturya Tıbbi İlişkiler Sempozyumu (28-29 Nisan 1986). Türk Tıbbının Batılılaşması. Gülhane'nin 90. Kuruluş Yılı (11-15 Mart 1988), Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları. Kuruluşunun 150. Yıldonümü (18 Eylül 1989). V. Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu (5 Ekim 1994) "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Dr. K.A. Bernard Sempozyumu" v.d

2 III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 20 22 Eylül 1993, İstanbul A. Altıntas, K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında

3 Bernard'in mezarı hakkında bakınız: Semavi Eyice, Mekteb-i Tıbbiye'nin İlk Mudurü Dr. Bernard'ın Mezarı, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, c. I, sayı 3, 1952, sah. 89-96, A. Süheyl Ünver, 1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi, İ.U. Tıp Fakültesi Mecmuası, No 3-4 1956, sah 508

4 Rıza Tahsin, **Mirat-ı Mekteb Tıbbiye, Tıp Fakultesi Tarihçesi** cilt III, eklerle yayına hazırlayan Prof Dr Aykut Kazancıgil, İst. 1991, sah 9, A. S Unver, 1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelisi, İ.Ü. Tıp Fak. Mecm., No: 3-4, 1956, sah. 495

5 Rıza Tahsın, **Mirat-ı Mekteb Tıbbiye, Tıp Fakultesi Tarihçesi, cilt III** eklerle yayına hazırlayan Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İst. 1991, sah. 9, Arslan Terzıoğlu, **Turk Islâm Hastahaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına**, İstanbul 1992, sah. 24. 25.

6 Rıza Tahsın, **Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, Tıp Fakultesi Tarihçesi, cilt III**, eklerle yayına hazırlayan Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İst. 1991, sah. 9, Dr. A.S. Unver, Dr. Metin Belger, Tam Bir Asır Evvel, İstanbu. Tıbbiye Mektebi'nde Avusturyalı, Bir Muallimi Evvel Dr. C.A. Bernard, Tıp Fak. Mecm., yıl 3, sayı 11, 1940, sah. 1420

7 Esin Kahya, **Tanzimat'ta Eski ve Yeni Tıp, 150. Yılında Tanzimat**, Turk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, sah. 296

8 Rıza Tahsın, **Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, Tıp Fakultesi Tarihçesi, cilt III**, eklerle yayına hazırlayan Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İst. 1991, sah. 9, Esin Kahya, **Tanzimat'ta Eski ve Yeni Tıp, 150. Yılında Tanzimat**. Turk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, sah. 296

9 Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi, cilt II**, İstanbul 1976, sah. 221

10 Arslan Terzıoğlu, **Başlangıcından Bugune Kadar Turk Avusturya Tıbbi İlişkilerine Kısa Bir Bakış, Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri**, İstanbul 1987, sah. 22 ve 23. Manfred Skopec, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Sahanenin Yaratıcısı ve Ruhu Karl Ambros Bernard'ın Hayatı ve Eserlerine Dair, Turk-Avusturya Tıbbi İlişkileri, İstanbul 1987, sah. 100

11 Süneyl Unver, 1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelisi, İ.Ü. Tıp Fak. Mecm., No. 3-4, 1959

12 Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa'nın Mektubu, Basbakanlık Osmanlı Arsivi, Hatt-ı Humayun Tasnifi, No. 46760 A, 27.R.1254, (21 Temmuz 1838)

13 Viyana Sefiri Rifat Bey'in Mektubu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatti Humayun Tasnifi, No: 46760, 9 CA. 1254 (1 Ağustos 1838)

14 Avusturya'dan Temin Edilen Hekimler Hakkında Viyana Sefiri Rifat Bey'in İkinci Mektubu, Başbakanlık Osmanlı Arsiv, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No: 46759 E, 18. S. 1254 (7 Kasım 1838)

15 Ön Mukavele Senedi Tercümesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No: 46760-C, tarihsiz, Metni için bakınız: S. Ünever, Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi, İ. Ü. Tıp Fak. Mec., No: 3-4, 1959, sah. 501

16 S. Ünver'in Yayınladığı Mukavele, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No: 46760 B. Bugünkü metni için bakınız. Kaynak no: 9, sah. 502, 503, 506

17 A. Terzioğlu, Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri, sah. 69 ve **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1992'deki makalesi sah. 21'de Bernard'la yapılan mukavelenin resmini yayınlamıştır. Gerçekte bu resmin sağındaki belge Avusturya Devleti'nin verdiği on mukavele senedi ve soldaki belge ise esas mukavele olmayıp, Viyana Sefiri Muhtar beyin doktorların temin edildiğini bildiren ikinci mektubudur. Bakınız B.O.A., Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No: 46759 E

18 Bizim Tarafımızdan Bulunan Esas Mukavele, Başbakanlık Osmanlı Arsivi, Cevdet Maarif No: 8221'dedir, Bu dosyada Bernard'ın ölümü üzerine karısının tazminat alabilmesi için yazılan iki takrir ve bir mukavele senedi vardır. Bu mukavele senedi 1 Kasım 1838'de Bernard'la yapılan ilk mukavele ve bunun altında beş sene sonra 5 Eylül 1844 tarihinde yapılan mukavele yenilemesi yeralmaktadır.

19 Arslan Terzioğlu, Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri, İst. 1987, sah.

20 Viyana Sefiri Mehmed Rıfad beyin mektubundan B.O.A. Hatti Hümayun Tasnifi No: 4675 E

21 A. Altıntaş, Tıbhane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı, **Tarih ve Toplum**, Eylül 1993, sayı 117, sah. 45-56

22 Hekimbaşı Ahmet Necip Efendi'nin Tıphane için yeni bina istediğini bildirir takriri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye no: 534, evrak no: 1, 7. s. 1253 (13 Mayıs 1837)

23 Galatasaray'daki Enderun Mektebi'nin Tıbhane olarak yeniden duzenlenmesi için İradeyi bildirir takrir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, No: 534, evrak no: 2, 6. CA. 1253 (8 Ağustos 1837)

24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 598, evrak no: 1: Derdest inşa olunan Tıbhane-i Amire ebniyesi için 5 Ağustos 1837'den 6 Nisan 1848'e kadar inşa ve tamir olunan mahallere harcanan parayı gosterir belge. Evrak no: 2, Tıbhane-i Amire ebniyesi için inşa olunan mahallerin icraat, mübayat ve mefruşat ve bazı masarifat varakası, Evrak No. 3, İradeyi Seniye'yi Şahane üzre Galata'da kain Tıbhane'yi Amire ebniyesi, inşa ve ikmal olunarak 5 Ağustos 1837'den 6 Ocak 1839'a değin kullanılan masarifat akçesini gösterir belge, evrak no: 4, Insasına irade çıkan Galata'da Tıbhane-i Adiye binası bitmiş ve geçenlerde teslim edilmiş, Daire yi Hümayun için kanape, masa ve levazımatı saire, binalara mefruşat bahası vesaire için ödenecek parayı yazan dört kıt'a takrir.

25 Mekteb-i Tıbbı Cedıd-ı Amire talebesinden olup bu defa Şaban ayının başlangıcından itibaren hastahanelere irsal olunan 83 adet şakirdanın listesi ve alacakları maaşı gosterir belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif, no: 7441, Şaban 1254 (Ekim 1838) tarihli

26 A. Terzioğlu, **Başbangıcından Bugune Kadar Türk-Avusturya Tıbbi İlişkilerine Kısa Bir Bakış, Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri**, Istanbul 1987, sah. 66'ya ek

27 A. Terzioğlu, **a.g.e.**, sah. 67

28 Fethi İsfendıyaroğlu, **Galatasaray Tarihi, cilt 1**, İst. 1952

29 Galatasaray Enderun Mektebi'nin Tıbhane binası olarak ilave ve tamiri için keşif defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 534, evrak no: 3 (altı belge), son belgedeki tarih 6 RA 1253 (12 Mayıs 1837)

30 Yeşim I. Ülman, **Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Donemi**, Yüksek lisans tezi, İstanbul 1994, sah. 36

31 Yeşim I. Ülman, **a.g.e.**, sah. 46

32 A. Terzioğlu, **Istanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Türk-İslâm Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Ronesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına**, İstanbul 1992, sah. 29. A. Terzioğlu, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1992, sayı 100, sah. 24

33 Kemal Özbay, **Turk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, cilt II**, İst. 1976, sah. 50

34 A. Terzioğlu, **Türk İslâm Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'daki Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına**, İstanbul, 1992, sah. 29

35 Yeşim I. Ülman, **a.g.e.**, sah. 59

36 Yeşim I. Ülman, **a.g.e.**, sah. 60

37 A. Terzioğlu, Dr. K. A. Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1992, sayı 103, sah. 18

38 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 123, Cevdet Sıhhiye, no: 478, Cevdet Sıhhiye, no: 918

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 918, Ramazan 1254 (Kasım 1838) ayına ait liste.

40 Mekteb-i Tıb-ı Cedid Nazırlığı'na Osman Saip Efendi'nin Cemaziyelahır 1254 gurresinden (22 Ağustos 1838) itibaren atandığını gösterir belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif, no: 2217, + Eylül 1838 tarihli belge.

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 996, 27 Şubat 1255 (6 Kasım 1839)

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 499, M. 1257 (Mart 1840) ayına ait Mekteb Tıbbiye'nin hoca öğrenci ve diğerlerini ve maaslarını gosterir liste, Liste için bakınız A. Altıntaş, 14 Mart Tıp Bayramı, sah. 183

43 1840 yılı yaz mevsimine mahsuben Mektebi Tıbbiye'ye verilecek yazlık kıyafet için mektebin kadrosu, 35 ders nazın hoca ve muallim vesaire ve 234 talebeyi zikreden belge. Başbakanlık Osmanlı Arsivi Cevdet Maarif, no: 5178, S. 1256 (Nisan 1840) ve Temmuz 1840 ayına ait Mektebi Tıbbiye'ye verilen sebze bedeli için mektebin kadrosu. B.O.A. Cevdet Maarif, no: 6444

44 A. Terzioğlu, **Türk Islâm Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Ronesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına**, İst. 1992, sah. 26

45 B.O. A. Cevdet Maarif, no: 8221, takrir no: 1, 4. M. 1261 (13.1.1845) tarihli

46 B.O. A. Cevdet Maarif, no: 8221 takrir no 2, 24 m 1261 (3.2.1845) tarihl.

47 Dr. Saffet Eren, Hekımbaşı Salih Efendi Hakkında Türk Tıp Tarihi Arkivi, cilt 6, No: 21 22, 1943 sah. 12, 13, 14

48 Yeşim, I. Ülman, **a.g.e.**, İst. 1994

49 Bernard'ın kitaplarından; **Elemens de Botanique** (1842), **Précis de Percussion et d'Auscultation** (1843) de aynen şöyle yazmaktadır." Docteur en médecine et chirurgie, directeur et professeur de pathologie interne et des cliniques interne et externe a l'école de médecine de Galata Sérai décoré du Nichan Iftihar, membre de la societé des Médecins a'Vienne.

50 A. Terzioğlu, II. Mahmud'un Son Hastalığı ile İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı, **Tarih ve Toplum**, Kasım 1990, sah.

51 A. Terzioğlu, **a.g.e.**, sah. 38, 39, 40

52 A. Terzioğlu, **a.g.e.**, sah. 40, 41, 42

53 A. Terzioğlu, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahaneye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1992, sayı 100, sah. 19

54 Bu iddia Prof. Dr. Turhan Baytop tarafından "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Dr. K. A. Bernard" sempozyumunda yapılmıştır (5 Ekim 1994, İstanbul, V. Türk, Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu içindeki ikincil oturumdur.)

55 İbrahim, Cevriye Artuk, **Osmanlı Nişanları**, İst. 1967, sah. 14 ve Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar, Cilt II** sah. 910, 912

56 Bernard'ın bu fotoğrafı için bakınız. S. Unver, **1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi**, ayrı baskı, İst. 1957, sah. 494

57 Spitzer'in bu fotoğrafı için bakınız; A. Terzioğlu, **Türk İslâm Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına**, İst. 1992, sah. 60. Bu büyük fotoğrafta nişan gayet güzel görülmektedir.

58 B.O.A. İrade Dahiliye No: 345, 27 Zilhicce 1255 (3 Mart 1840)

59 A. Altıntas, Osmanlılarda Hekimbaşılık Müessesenın Bazı Yetkilerini Elinden Alan Bir Diğer Müessese, "Meclis-i Umuru Tıbbıye" baskıda

60 B.O.A. Cevdet Maarif, no: 4020, belge no: 1, belge no: 2, muharrem 1256 (Mart 1840)

61 B.O.A. İrade Dahiliye No: 507, 20 m. 1256 (25 Mart 1840)

62 A. Altıntaş, Tıbhane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı, **Tarih ve Toplum**, Eylül 1993, sah. 51

63 B.O.A. İrade Dahiliye No: 2234, belge no: 2, Abdülhak Molla takriri 5, ş. 1257 (22 Eylül 1841)

64 A. Altıntaş, Tıbhane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı, **Tarih ve Toplum**, Eylül 1993, sayı 117

65 B.O.A. Cevdet Sıhhiye, no: 918, Ramazan 1254 ayına ait maaş takriri (Kasım 1838)

BİR BELGE

HALİKARNAS BALIKÇISI'NIN MAHKÛMİYETİ

Bu sayıda sunduğumuz belge asıl adı Cevat Şakir Kabaağaçlı olan Halikarnas Balıkçısı'na ait bir temyiz kararı. Cevat Şakir'in biyografilerinde pek yeralmayan, yazarın gençlik yıllarında cereyan etmiş olay hakkında son olarak dostumuz Alâaddin Eser de Müteferrika'*da eksik bilgiler vermektedir. Eser'e göre babası Şakir Paşa'yı öldüren Cevat Şakir, 1917'de 34 yaşındayken 7 yıllık cezasını bitirmiş olarak İstanbul'a dönmüştür. Oysa sunduğumuz belgeden anlaşılacağı gibi Cevat Şakir olayın cereyan ettiği 1914'da (doğum tarihini 1890 olarak alırsak) 24 yaşındadır. Ayrıca mahkûmiyetini çektikten sonra değil, Mütareke döneminde çıkarılan bir afla, onbeş yıllık (yedi yıl değil) cezasını doldurmadan serbest kalmış, daha sonra da 1925'te İstiklâl Mahkemesi tarafından* Resimli Gazete'*de yazdığı bir yazıdan dolayı Bodrum'a sürgün edilmiştir.*

Dergimizin arşiv sorumlusu Feza Kürkçüoğlu'na ait olan ve kendisinin hurdacıda kağıt eşelerken bulduğubu belgenin Halikarnas Balıkçısı ile ilgili biyografileri tamamlayacağına inanıyoruz. Belgede yeralan vizelerin aftan sonra yurtdışına çıkan yazarın, temyiz kararı ile birlikte bulundurmasının zorunlu olduğunu sanıyoruz. Ancak bu konudaki hukuki kurallar hakkında bilgi edinemedik.

Tarih ve Toplum

Mahkeme-i temyiz heyet-i umûmiyyesinden verilen 10 Mart 334 tarihli ve üçyüzdoksandört numerolu ilâmın suretidir.

Karahisar-ı sahib sancağı bidâyet mahkemesi cezâ dâiresinden sâdır olan 27 Teşrinievvel 332 tarihli ve yirmi üç numerolu ilam ile evrâk-ı müteferri'ası baş müddei umumilik memuriyet-i aliyyesinden 22 Safer 336 ve 8 Kânunuevvel 333 tarihli ve ikibinyüzyirmiüç numerolu tebligatnâme ile mahkeme-i temyiz ceza dâiresine tevdi' edilmekle âidiyyeti cihetiyle heyet-i umumiyye bittedkik ısrarı muhtevi olduğu müttefikan taht-ı karara alındıktan sonra mütalaa olundu.

İ'lâm-ı mezkûrün hulâsa-i meâli üçyüzotuz senesi Temmuzunun onaltıncı gecesi Karahisar-ı sahib'ın mandıra çiftliğinde müsâfereten ikamet eden pederi mütekaidîn-i ferîkandan Şakir Paşa'yı katl eylediği iddia kılınmasından dolayı cinâyetle ittiham olunan İstanbul'da Büyükada'da ikamet eden yirmidört yaşında Musa Cevad Bey bin Şakir Paşa'nın icrâ kılınan muhâkemesi neticesinde müttehem-i merkumun taleb eylediği parayı vermemesinden dolayı pederi Şakir Paşa'yı katle cüreti sâbit olmağla mücrimiyyeti ve kanun-ı cezanın yüzüncü ve esbâb-ı muhaffefe-i takdiriyyenin mevcudiyetiyle binâen kırkyedinci maddeleri ahkâmına tatbikan ve ibtidâ-yı tarih-i tevkifı üçyüzotuziki senesi Ramazanın ikinci gününden itibaren onbeş sene müddetle küreğe konulmasına dâir mukaddemâ verilmiş olan i'lâm inde't-temyiz müteveffânın akrabasından olup izhâr-ı hakka medâr olmak üzere istimâ' edilen Sâbit Efendi müttehemin çiftliğe gideceği gün eczâhâneyi kendisinden bissuâl irâe etmesi üzerine alelacele giderek yarım saat sonra avdet ettiğini vukuât gecesi müttehemi sabaha yakın bir pınar civârında dolaşırken köylüden İzzet ve Mustafa'nın gördüklerini ve müttehem pederini birkaç defa olarak ba'de'l-vukuat müteveffânın büyük mahdumu Asım Bey'in ve müteveffanın odasında dâimâ bulunan kelbe mukaddemâ zehir içirmiş idüği enişteleriniin nakl ve hikâye eylediğini ihtiyâr ve vukuât gecesi odada birlikte bulunan Hacı Muhiddin de gürültü üzerine uyandığında bir sersemlik hissedip gözünü açamadığını ve yüzünde su serpilmiş gibi bir yaşlık hissettiğini beyân etmesine ve aynı hâlin müteveffânın küçük mahdumunda da vâki' olduğu anlaşılmasına ve müttehemin mevâdd-ı kimyeviyye ile iştigalât-ı hususiyyesi edilmesine mebni evvel-i emrde eczâcının hüviyyeti tahkik edilerek bilcelb malumatı istifsâr ve zehir meselesi hakkında tahkikat icrâ edilmek icâb ettiği halde bu ci-

* Müteferrika, Dört Aylık Kitabiyat dergısı, Bahar 1995, Sayı 5, s. 133

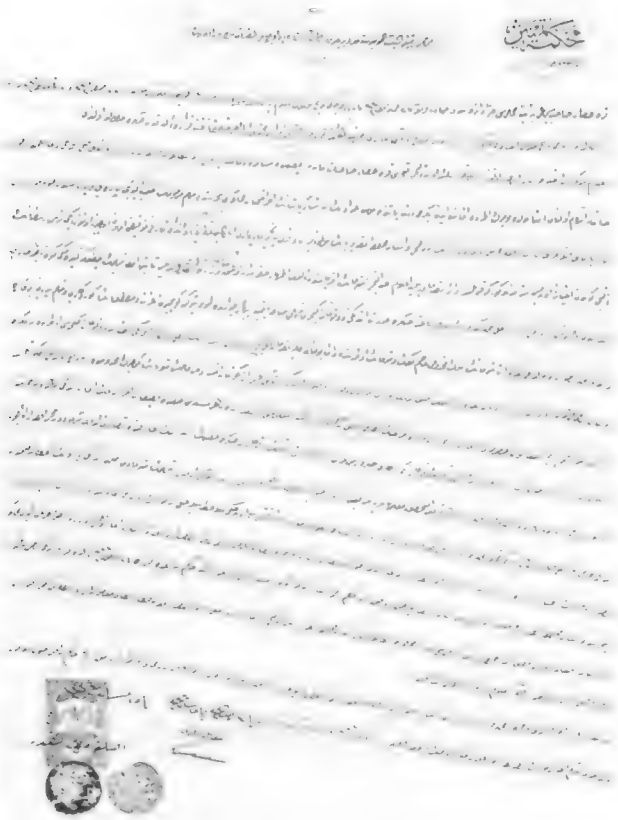

Feza Kürkçüoğlu koleksiyonu

het meskûtünanh bırakılmış ve müteveffânın büyük mahdumu Asım Bey'in müttehemi ba'de'l-vukuât gördükleri haber verilen İzzet ve Mustafa'nın ve müttehein vukuâttan sonra çiftlik ebniyesinin hâricinde tesadüf edip şühûddan Mehmed Efendiye irâe içün haber gönderdiği onyedi yaşlarında kısa boylu şahsın isim ve hüviyeti badettahkik malumatlarına mürâcaat eylemek suretiyle tahkikatın ta'miki lüzumundan da zühûl edilmiş ve müttehemin müteveffâdan taleb eylediği paranın ita edilmemesinden mütevellid hırs ile fiil-i katli irtikâb eylediği mahkeme-i celsece kabul edilmiş iken mücerred evlâdın pederine olan irtibât-ı manevîsi tasavvur ve icrâ-yı katli men' edeceği mülâhazasıyla katl-i mezkûrun nâ-kabil-i mukavemet bir hisse tebaan icrâ edilmiş olduğu tasvir edilerek ihtiyâr ve irâdeye tesir eden ve esbâb-ı muhaffefe-i takdiriyeden addolunan ahvâl ve keyfiyât fıkra-i mücrimiyette izah kılınmamış olmaktan nâşi nakz olunarak evrâkın iâde kılınması üzerine ahiren cereyân eden muhâkeme neticesinde esbâb-ı muhaffefe-i takdiriyye mücrimiyyet kararında tafsilen beyân ve izah olunmuş ve lâhık olan hüküm dahi esbâb-ı mucibe-i kâmileye müstenid olduğundan bahsle hükm-i sabıkdaki *ısrâr* 24 Eylül 333 tarihinde karar verildiğini mutazammın bulunmuştur.

Zikr olunan tebligatnâmede ahi tahkikatın tamiki ve sâbit görülen fiil üzerine mahkemece mütalaa olunan esbâb-ı muhaffefe-i takdiriyyenin tavzih ve ityânı lüzumuna mübteni olan nakz-ı vâkıa tevfikan ifa-yı muâmele edilmesi lâzım gelirken ısrar kararı verilmesi muhâlif-i kanun olduğundan bahsle i'lâm-ı mezkûrun nakzı taleb olunmuştur.

Tedkikât-ı temyiziyye icrâ olundukta mahkeme-i mahalliyece dermiyân olunan esbâba ve münderecât-ı zabtnâme ve ilâma nazaran nakz-ı vâki gayr-i vârid olup merkum Cevâd hakkında ahîren cereyân eden muhâkeme ile ısraren lâhık olan hükm muvâfık-ı usul ve kanun bulunduğundan hükm-i ahîr-i mezkûrun tasdikine ve yüz guruş ilâm harcının merkumundan tahsiline 10 Kânunusâni 334 tarihinde ekseriyyetle karar verildi.

3 Receb 336 ve 15 Nisan 334 [1918]

Eski Lazistan*

W. E. D. ALLEN

Çoruh Vadisi, kuzey çizgisi boyunca dağlarla çevrilidir. Bu dağlar bazı yörelerde yerel adlarıyla bilinirler. Ancak yaygın olarak Pont Alpleri olarak adlandırılırlar.

Etnik bir adlandırmayla Eski Lazistan, Rize'nin iç bölgesinden Çoruh ağzına kadar uzanan Pont Alpleri bölümüdür. Alpler, Kerasund (Giresun) Bölgesi'nden doğuya doğru Çoruh'un koyağına kadar uzanır ve batıdan doğuya doğru yükseklikleri artar. Atina (Pazar)'nın ardındaki 50 mile kadar olan bölgede Perşambek (Kaçkar) Dağı'nda en yüksek (12.000 fit) tepeye ulaşılır. Palgrave, bu sivri tepeyi Matterhorn'a benzetmiştir.[1] Perşambek'e tırmanmanın zorluklarından çok, politik zorluklar Perşambek'e ulaşmayı engellemiştir. Palgrave, Atina'dan İspir'e kadar olan yolculuğu sırasında 4.000 fit'lik doruğun içinden geçti. Dağa, Atina'dan İspir'e bir patika yolu ile ulaşılabilir ve yolculuk -tırmanma ve geri dönüş- on günden fazla sürmez.

Perşambek'in hemen doğusundaki Parkhal'ın sivri uçlu yükseklikleri görülür (W. O. Map, Sh. K. 37, 3500 metre). Kazbeg, bu dağları 1876'da gezdi ve kendisine yabancı bir dili konuşan insanların yaşadığı Parkhal Köyü'nü keşfetti -kendisi, bölgenin tüm dillerine aşina olduğundan, bu durum oldukça ilgi çekici-. Belki de, Parkhal Dili Gümüşhane ve Bayburt arasındaki bölgede yerleşmiş olan "Khalt" köylüleri arasında geçerli olan, üzerinde çalışma yapılmamış özel bir dildi.

Pont Alpleri'nin belkemiği, denizden 40 milden 50 mile kadar olan bir mesafede devam eder. Yükseklikler sarp ve çıplaktır, ancak kuzey alanında daha alçak olan yan kollarını denize doğru açar. Yan alanlar zengin orman bitkileriyle kaplıdır ve aralardaki çeşitli vadiler sıcak, nemli ve verimlidir. Çoruh'a iniş güneyde daha kademelidir ve çeşitli dağlarla denizin etkisinden mahrum kalan bölge ise rüzgara açık, çıplak ve seyrek yerleşimin olduğu bir kesimdir.

Gürcüler, Lazistan'a Chaneti (Ç'aneti) ve halkına Chan (Ç'ani), çoğul şekli olarak da Chan-ni derler.** Chaneti'nin, Svanca'da adlandırılması (bundan Türkçe Lazistan sözcüğünün türediği gözükmektedir) Lazan'dır. (La-bölgesel ön ek+Zan Chan). Chan Son, kök şekli, Kafkasya'nın her yerinde, özellikle de batı kesiminde kabile ve yer adlarına atfedilmiş olarak çok yaygındır.[2]

Lazlar dilleriyle, Megrellerle yakından ilişkilidirler. Megreller, komşu Svan halkın tarafından Chan-ar olarak anılırlar. Bu durum, Channi (Lazlar), Chanar (Megreller) ve Swanni (Svanlar) topluluklarının, bir zamanlar Karadeniz sahilleri etra-

* Bu makale, Parlamento üyesi W.E.D. ALLEN'ın, **"The Geographical Journal"**, vol. LxxIV (1929)'da yayımlanan "The March-Lands Of Georgia" adlı makalesinden alınmıştır. Bu makale 1. The Two Trunk Roads To Asia; 2. Samtzkhe-The March-Land; 3. Lazistan; 4. The Chorokh: Achara: Shavsheti; 5. The Sources of The Kura; 6. History of Samtzkhe, bölümlerinden oluşmaktadır. 3. bölüm özetlenerek Türkçe'ye çevirilmiştir.

1 Stebnitski, "Pontiski Khrebet" (Pont Silsilesi), Izvestiya of Caucasian Section of Imp. Russ. Geog. Soc., Tome VII. 1882-3, Palgrave aktarması. 12.000 fit yükseklik yaklaşıktır. Avusturya, Türk, İngiliz haritalarının hepsi değişiktir: Stebnitski yüksekliği yaklaşık olarak 13.000 fit olarak öne sürer.

** Gürcüce ve Lazca'da bulunan "yumuşak ç" yazar tarafından "Ch" şeklinde yazılmıştır. Ancak "Chan-ni" çoğul form değildir. Çoğul form, Gürcüce'de "Ç'anebi"; Lazca'da "Ç'anepe" şeklindedir.

2 Daha fazla bilgi için, **Asiatic Review**, Ekim 1928, "The Ancient Caucasus and the Origin of the Georgians" başlıklı makaleme bkz.

Eski bir kartpostalda Trabzon.

fında yayılmış olan bir ırk grubunun yaşayan öğeleri olduklarını göstermektedir. Channi, Megrellerinkine çok benzeyen ve Kartlili (Doğulu Gürcü), Ermeni ve Türklerinkinden oldukça farklı etnik, bir fiziksel görünüşe sahiptir. Aynı şekilde Pont Greklerinden fiziksel olarak kolayca ayırd edilemezler.

Channi, zayıf endamlı, sırım gibi, ince kemikli, koyu saç ve gözlüdür. Tenleri güneşten dolayı esmerdir. Kadınlar ise, geleneksel peçelidirler ve ufak çocukların narin beyaz ciltleri ve sıklıkla gül renkli tenleri vardır. Lazın tavırları çevik ve hızlıdır. Yabancılara karşı utangaç ve şüpheci olmasına rağmen, dost olarak tanıdıklarına karşı neşeli, zeki ve hazırcevap olduğunu gösterir.

Bir halk olarak, bir veya iki Gürcü ve Rus dilbilimcisi dışında, yüzeysel olarak bile incelenmemişlerdir. Dilleri, gelenek ve görenekleri, sahillerinin arkeolojisinin daha titiz bilimsel bir çalışmayla incelenmesi birçok tarihsel soruna yeni bir ışık tutacaktır.

Geçen yüzyıl içinde, Kuzey Kafkasya'da ve Transkafkasya'da yapılan arkeolojik kazılar, Argonatika'da korunan, Bronz Çağ döneminde Karadeniz'in doğu sahilleri etrafında varolan refah ve uygarlık hakkındaki hikâyeyi teyid etmiştir. Bu kazıların sonuçları, Kafkasya ve Doğu Akdeniz ile Güney-Batı Asya'nın birbirini izleyen kültürler arasındaki ilişkiyi de göstermiştir. İster Kafkasya Uygarlığı, Doğu Akdeniz'den gelen yabancı kolonilerinin sonucu olsun, daha sonraki Grek şehir krallıklarının Karadeniz'in kuzey sahillerindeki gibi, ister yerel ve orijinal olsun, bu durum gelecekteki araştırmalar için bir konu teşkil eder. Bu bağlamda, geçtiğimiz günlerde *Prof. Zakharov*'a ait çalışmayı özetleyen ve geliştiren Prof. Hall'ın[3] çabası anlamlıdır. Bu çalışma M.Ö. 13. yüzyılın sonunda Doğu Akdeniz'de "Deniz Halkları" olarak ortaya çıkan yeni insan öğelerinden bazılarının Kafkasya'dan gelmiş olabileceğine işaret eder. Prof. *Rostovtseff*, *İranlılar ve Grekler* isimli çalışmasının önsözünde, Kafkasya'nın Bronz Çağ uygarlığının yerli ve orijinal olduğuna ve Karadeniz denizciliğinin Kafkasyalıların kendileri tarafından geliştirildiğine işaret eden bazı arkeolojik ve mitolojik kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Batum ve Samsun arasındaki Karadeniz sahilleri boyunca denizcilik alışkanlıkları ve denizcilikle geçinen, tekne yapımıyla ilgili köylerde dikkatli bir çalışma, sanırım, günümüzün yetersiz arkeolojik verileri üzerine dayandırabilecek bu teorileri teyid eder.

Bu sahiller boyunca yeralan328 köyler, karışık nüfusludur. Rize'nin doğusuna kadar Türkçe konuşulur. Birçok bölgede Türkçe, son zamanlarda Grekçe'yle yer değiştirmiştir. Bu durum genellikle, Grek nüfusun kırım, sürme ve göçünden dolayıdır, ancak kısmen, 18. ve 19. yüzyıllardaki zora dayanan din değiştirmelerle ve Türkçe'nin sonradan kabulüyle açıklanabilir. Karadeniz kıyıları boyunca birçok bölgede konuşulan Grekçe, kadim ve Klasik dönemden beri, kıyıların uzun aralıksız Helen karakterinin bir belirtisidir. Son za-

3 Hall, H. R., **"The Caucasian Relations of the Peoples of the Sea in Klio""** Band IV, Heft 3, s. 335-344.

Yüzyılın sonunda Giresun Limanı

manlarda eritilen veya daha önce Grekçe konuşan öğelerin sürülmeleri gibi, Greklerden önce burada varolan nüfus da benzer bir şekilde ortadan kalkmış olmalıdır. Lazların bir kısmı da benzer bir şekilde Grekleşmiştir. Bu bölgedeki nüfus, Helen nüfusu öncesi Lazdı.

Bu halk, en batıdaki Galata gibi, bütün Türk limanlarındaki denizci ve taşıyıcı olarak bulunmalıdır. Ancak bir halk olarak, Rize ve Çoruh arasında denize açılan dar alanlardaki köylerle, balıkçı köyleri arasına sıkışıp kalmışlardır. Burada, hepsinin sayısı 8000'den*** fazla değildir. Ancak Lazca yer adları, daha batıda Trabzon ve Giresun'da, en azından Samsun'a kadar ve Cevizlik (Maçka) içlerine kadar izleri araştırılarak bulunabilir. Laz dili temelinde Pont yer adlarıyla ilgili yapılacak bilimsel bir çalışma, hiç şüphe yok, ilginç sonuçları ortaya çıkaracaktır.[4] Laz aile isimleri bozulmuş terminolojiyle, Ortaçağ Trabzon İmparatorluğu kayıtlarında görülebilir. Ve belki de, imparatorluk politika sahnesinde "Kasaba Partisi" ve "Taşra Partisi" arasında varolan husumetin gerçekte Lazlar ve Grekler arasındaki etnik bir husumet olduğunu hatırlatmak cüretkâr bir davranış olmayacaktır.

Lazların yaşantısıyla ilgili rastgele bir çalışma bile, Karadeniz'in Helen öncesi tarihinin sorunlarına ilginç bir açıklık getirebilecektir. Yılda bir şenlikleriyle tanınan Venedikliler gibi, Lazlar ilk ve köklü olarak kendilerini denize adamışlardır. Dağların korkunç silsilesi, onların dar, verimli sahil arazilerinin üzerinden sarkar ve iç kesimlerle olan bütün bağlantılarını koparır, sadece batıda Trabzon'dan iç bölgeye dağ yolu ve doğuda Çoruh'un sarp vadisi hariç.

Çevredeki ormanlar, ustalara en iyi kayık yapım malzemesini sağlar. Şimdiki yaşamları sadece balıkçılık, kaçakçılık ve denizciliktir. Eski zamanlarda, daha kârlı girişim olan korsanlık ve köle yağmaları yapabiliyorlardı. Klasik zamanlardan beri mükemmel gemi yapıcılar ve cüretkâr korsanlar olarak tanınmışlardır. Yaşadıkları bölgenin doğası, onları denizde yaşamaya zorlar. Karadeniz boyunca ulaşım, bazen ani fırtınalardan dolayı tehlikelidir, bazen küçük yelkenli bir taka, sahilden birkaç yüz yard mesafede gidebilir ve insandan veya hava durumundan kaynaklanabilecek herhangi bir tehlike belirtisine karşı sayısız koylara sığınabilir. Bu yıl yaz boyunca, Rize'den Hopa'ya ve Trabzon'dan Kerasund'a dönüşüyle birlikte, Pont sahillerinde yedek motorlu bir takayla üç sefer yaptım.[5] Zephur Koyu'nda, burunun diğer tarafında daha da kötü olacağını gösteren, kötü bir kasırgayla baştan karşılaştık. Üç Laz kayıkçı bu yüzden, Zephur Köyü altındaki küçük bir limanda beklediler ve birkaç saatlik bir beklemeden sonra yolculuğa devam ettik, Zephur

***W.E.D. Allen, Lazların nüfusunun 1929'da 8000'den fazla olmadığını belirtmesine rağmen, Hüseyin Avni Alpaslan, Laz nüfusunun 1921'de 50.000'i geçmediğini yazmaktadır. (Bkz. H.A. Alpaslan, Trabzon İli Laz mı, Türk mü? **Tarih ve Toplum**, sayı 138, s.51/b, Haziran 1995).

4 Bir Rus otorite, CHAN SON IAN kökleri arasında bağlantı kurmaya çalışarak **Ionians** adının ondan geldiğini açıklama yoluna gidiyor. Pontos Exenos'u da "San/nic Deniz" olarak türetmektedir, Grek türetmesi "dost olmayan", O'nun görüşüne göre; yaygın bir etimoloji. Strabo, Karadeniz'i "Kolh Denizi" ve Gürcüler de, Orta Çağ'da "Speris Zghva" (İspir Denizi) olarak adlandırdılar. (Lazcası Uça Zuğa).

5 Son ikisinde, Mr. W.D.W. Matthews, Trabzon'daki H.B.M. Konsolosu ve Trabzon'lu Nemlezade İhsan Bey ile.

Eski bir kartpostalda Trabzon'da Boztepe mahallesi.

Burnu etrafında döndük, kötü bir fırtına çıkıyor olduğundan Kerasund'a döndük. Dönüşte hava, Kerasund'dan Trabzon'a vapuru geciktirecek kadar fırtınalıydı, ama Laz takası yine de rüzgâr hafifledikçe burundan buruna koyları kestirmeden giderek iyi mesafe katetti. Hava kötü olduğunda, kıyı çizgisini 200 yarda kadar bir mesafeden izleyerek yoluna devam etti. Şüphesiz motorun da avantajından faydalandık ve havanın kötü olduğu zamanlarda bile, yelkenli veya 6-8 kişiden oluşan ekiplerin çektiği birçok tekneyi geçtik. 500 yarda veya daha fazla bir uzaklıkta, denize doğru olan tarafımızda, hemen hemen yumurta şeklinde, sepet gibi, ilkel, üç köşeli ve bir adam ile iki kadını taşıyan küçük yelkenli bir kayığın farkına vardık. Lazların, küçük kayıklarla olan denizcilik faaliyetleri, Millî Mücadele sırasında oldukça ünlüdür, aralıklarla gelen engellemelere rağmen, büyük miktarda silâh ve savaş gereci Batum'dan Samsun'a kıyı boyunca getirildi.

Dağınık arkeolojik kanıtlardan ve Klasik masallardan ve Kafkasya'daki kabile adlarının "Deniz Halkı" ile olan kıyaslamasından çıkan sonuçlardan başka, bu kıyı boyunca var olan doğal koşullar, burada denizciliğe dayanan en erken kültürlerden birinin geliştiğini ortaya koyma yönündedir. Henüz üzerinde çalışma yapılmamış olan yer isimleri, Laz dilinin Pont sahilleri boyunca yayılmış olduğuna işaret etmektedir. En eskiden yerleşilmiş alanların karakteri, doğal olarak küçük sayıdaki yerli denizci halkı, iç bölge insanları için nakliyeci ve tüccar olarak davet etmiş gözükmektedir.[6]

Samsun, Kerasund, Trabzon ve Rize'nin yerleşim alan (ve özellikle de son üçünün) karakterleri aynıdır, bu dikdörtgen masa şeklinde dik sahil, hakim olan bir liman ve nehir vadisidir. Bunların en ilginci, Rize ve Trabzon'unkine eş bir yerleşim alanı olan, Vitza Köyü yakınındaki, Eski Trabzon olarak adlandırılan kayalıktır, şimdi eski bir kule hariç tamamen terkedilmiş ve açalya ve çalılıklarla kaplanmıştır.

Samsun ve diğer yerlerdeki Klasik döneme ait kalıntıların varlığı, Trabzon ve Rize'de Ortaçağ Bizans ve Latin kalıntıları çok iyi bilinmesine rağmen, şimdiye kadar bu sahil arkeolojik olarak araştırılmamış bir durumdadır.

Birkaç yıl önce, Trabzon'da bir öğretmen, Trabzon'un doğusundaki Kovata Köyü'nde, bahçelerinde çalışan köylülerin bronz ve altın ziynet eşyaları bulduklarını anlattı.

Atina (Pazar)'lı bir maden mühendisi olan Fevzi Efendi, on yıl kadar önce, kullanılmayan bir bakır madeninde taştan bir balta başının bulunduğunu hatırladı, bunun orijinal işçilerinin, yaygın olduğu şekilde, "Cenevizliler" olduğunu anlattı.

Çeviren: Ali İhsan AKSAMAZ

6 Laz dilini bilmediğim için, Pontik yer adlarının Lazca karşılıkları için Atina (Pazar)'lı Fevzi Efendi'ye minnettarım. Bir veya iki halde açıklamaları yanlış anlamış olabileceğimden ihtiyatla aktarıyorum:

SAMSUN Grekçe AMİSUS)=Samı-zeni= üç düzlük.

TREBİZOND= Dubı-zeni= iki düzlük.

RİZA= Eri-zeni = askerlerin ta lım yeri.

ATİNA= Işıklı yer (Megrelce Oteni).

MAPAVARİ= Mapavri= yapraklı.

Halk Müziğimizin Ustaları

Hocam Nida Tüfekçi

CAN ETİLİ

Sanatçı vardır san'ata yeni bir bakış açısı getirir, yeni bir boyut kazandırır. Türkü vardır çalıp söyleyeni meşhur eder. Sanatçı vardır çalıp söylediği türküleri gönüllere nakış nakış işler. İşte bu ustalığa ulaşmış ve nice halk müziği ustalarına el vermiş bir hocadan, Nida Tüfekçi'den söz etmek istiyorum. Hayatının en verimli çağında aramızdan ayrılan Nida Tüfekçi 1926 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde dünyaya geldi. İlkokulu orada bitirdikten sonra ilçede ortaokul olmadığından şehir merkezine gitmeleri gerekiyordu. Ama o senelerin savaş yılları olması nedeniyle eğitimine iki yıl ara vermek zorunda kaldı. Daha sonra Yozgat ortaokuluna yazıldı ve eğitimini Boğazlıyan'da sürdürdü. Bir müddet sonra da maliye okulunun sınavlarını kazanarak Ankara'ya geldi.

Babası marangoz Hamdi Tüfekçi'dir. Dayısı ve amcaları da tıpkı babası gibi halk müziğine gönül vermiş güzel saz çalan kimselerdi. Bu nedenle küçük Tüfekçi daha doğru dürüst yürüyemez ve konuşamazken bağlama ile tanıştı, arkadaş oldu. Halk türkülerini amatörce icra etmelerine karşın müzik folkloruna sahip çıkmış bir aile ortamında yetişmiş olması, halk müziği adına birçok değerin bilinç altında, korumaya alınmasına sebep oldu. Onun bir ilke adamı olmasında bu aile ortamının etkisi çok büyüktür. Henüz okula başlamadığı dönemlerde "Sarı kurdelem sarı" isimli parçayı bağlamasıyla çalarak dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. İlkokula başladıktan sonra hocası ondaki müzik yeteneğini görmüş ve kendi kemanını hediye ederek, keman çalmasını arzu etmişti. Ancak o, bir müddet keman derslerine devam ettikten sonra tercihini kara sevdalısı olduğu bağlamadan yana kullandı. Sanatçının olgunluk yıllarında kemane çalmasında muhtemelen küçük yaşlarda aldığı bu keman derslerinin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca ud çalmayla da meşgul olmuştur.

Sarısözen'le Tanışma

Tüfekçi bağlama ile kolkola, yürek yüreğe birlikteliği sürdürürken, diğer taraftan eğitim yaşamını da devam ettirerek maliye okulundan mezun olup, Akdağmadeni mal müdürlüğünde 6 ay süreyle stajyer memur olarak çalışmaya başladı. Bazı insanlar doğuştan sanatkârdırlar ve onlar dünyaya adetâ sanatlarını icra için gelmişlerdir. Onun için "sanatkâr olunmaz, sanatkâr doğulur" sözü sanırım Tüfekçi gibi insanları anlatmak için kullanılmaktadır. Yaşamı boyunca sanat çizgisindeki her faaliyeti hep bu deyişin ekseni etrafında dönüp durmuştur. Nitekim babası Hamdi Tüfekçi'den ilk feyzini alan sanatçı kısa bir müddet sonra babasından daha güzel bağlama çalar hale gelip, daha o yıllarda müsamerelerde ve halk evlerinde verdiği konserlerde üstün yetenekli çocuk diye bağlamasıya birlikte anılır olmuştu. Hayatının hiçbir döneminde sazından kopmayan Tüfekçi'yi dinleyen Abdülkadir Sarısözen onun çalışındaki ustalığa hayran kalarak Muzaffer Sarısözen'e kendisinden söz edeceğine dair söz verir. Ancak Tüfekçi'nin Sarısözen'le tanışması daha sonraki yıllarda maliye okulu'nun giriş sınavlarının yapıldığı döneme rastlar. Saz çalmadaki doyumsuz güzelliği gören Sarısözen ondan ayrıca bir de türkü söylemesini ister. Yozgat türkülerini de en

Doç. Can Etili, TTDMK Temel Bilimler Bölüm Başkanıdır.

Nida Tüfekçi bir halk müziği topluluğunu yönetirken

az sazındaki ustalığı kadar güzel icra eden Tüfekçi o günden sonra Ankara Radyosu'nun yayınlarına zaman zaman katılmaya başlar. Yıl 1946'dır. Bu tarihlerden sonra Yozgat tavrını ifade eden tezene kullanımındaki mahareti, bastığı temiz perdelerle birleşince Yozgat'ın abideler haline gelen sürmeliler efsanesi yurdun dört bir yanına yayılmaya başlar. O kadar ki Yozgat sürmelisiz, sürmeli ise Nida Tüfekçi'siz anılmaz olmaya başlar. Yozgat, sürmelisi ve Nida Tüfekçi bir saçayağı olup birbirlerini yıllarca yücelttiler, birlikte anılır oldular. Hattâ zaman zaman bu tavrın salt Tüfekçi'nin kişisel tavrı olduğu söylentileri bile yayılmaya başladı. Zira doğma büyüme Yozgatlı olan ve de iyi saz çaldığı iddia edilen kimselerin çaldıkları sürmeli örnekleriyle, hocamızın çaldıkları karşılaştırıldığında sanki sürmeli çalma tekniğinin hocaya ait olduğu izlenimi ağır basmaktaydı. Ama bu doğru değildir. Sürmeli çalma tekniği ondan önce de vardı, sonra da olmaya devam edecektir. Zira sürmeli çalma tekniğinin yaratıcısı hoca değildir. Yıllar sonra ben de "Bizim Sazımız, Bizim Sözümüz" isimli televizyon programının çekimleri için Yozgat'ta bulundum. Orada dinlediğim kişilerin çaldıkları sürmeli örneklerinden aynı tadı alamadım ve aynı hazzı duymadım. Bunu hocaya söylediğimde O'ndan şu yanıtı aldım. "Türkülerde tavrı halk yaratır. Ama üslup ve yorum ve de tekniğin üstün bir şekilde kullanımı ise kişiseldir. Bu özellik çalan veya söyleyen kişiyi diğerlerinden farklı kılar." Gerçeği söylemek lazım gelirse türkülerdeki genel karakter Tüfekçi'nin yüreğinde, soluğunda, estetik ve artistik görüşünde ve parmaklarının kendine özgü ses ve tını çıkarısında, üslup ve yorumunun muhteşem kucaklaşmasıyla dinleyenleri can evinden vuruyordu. Kâğıt üzerinde ve uygulama yolu ile gösterilen çalıp söyleme tekniği, kucakta bağlama ile olan randevusuna geldiğinde derhal hocamız gibi san'atçıların kişiliğindeki ustalığın ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Yoksa daha önce de değindiğimiz gibi sürmeli ve Yozgat tavrı hocadan önce de vardı, sonra da olacaktır. Ancak onun gibi çalan ve söyleyen ikinci bir Nida Tüfekçi türkü dünyasının ufkunda kolay kolay doğmayacaktır sanırım. Zira o, dilinin sustuğu yerde yüreğini parmaklarına geçirerek gönülden gönüle yol bulmanın büyük ustasıydı.

Radyoya Girişi

Tüfekçi'nin içindeki sanat aşkı, radyoda resmi olarak görevli olmamasına rağmen, o dönemlerde bir eğitim yuvası haline gelen yurttan seslere sık sık gitmesine neden oluyordu. Orada her biri ayrı bir ekol olan bir çok değerli san'atçıyla tanışma olanağını buldu. Her fırsatta onlardan çok şey öğrendiğini vurgulamaktan geri kalmadı. Bu arada Ankara Halkevi de Tüfekçi'nin yaşamındaki önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Sanat adına yaptığı uğraşlar sırasında, sanatçı kişiliğinin gelişmesinde Ahmet İşbilen'in de katkılarını unutmamak gerekir. Tüfekçi o yollardan şöyle söz eder: "Radyoya girmeden önce, halkevi gibi müzik çalışmaları yapan yerlere ısrarla devam ettim. Buralarda gruplar kurarak kendi aramızda çalışmalar yaptık. Radyoya girişim ise, 1953 yılında oldu. Böylece daha disiplinli ve programlı bir çalışmanın içinde kendimi buldum 1953-1959 yılına kadar Ankara Radyosu yurttan sesler konusunda ve solo yayınlarında saz sanatçısı olarak hizmette bulundum. Sınavda "Gine Gördüm Elif Kızın Yüzünü" ve "Asker Yolu Beklerim" isimli türküleri divan sazıyla çaldım söyledim. Osman Özdenkçi, Emin Aldemir ve ben saz sanatçısı olarak, seste ise büyük desteğimiz Mustafa Geceyatmaz'dan oluşan ilk kez bugünkü bağlama takımı olarak bilinen grubu kurduk. Bu bağlama takımı çok sevildi ve tutuldu."

Tüfekçi'nin yüreğinde ne varsa daha o zamanlar şekillenmeye başlamıştır. Hattâ daha da gerilere gidecek olursak, yedek subaylığını yaptığı zamanlarda bile boş durmayarak asker ocağındaki yetenekli memleket çocuklarından oluşan ilk korosunu kurmuş onlara türküler öğretmiştir. O günlerden sonra sanatçı kişiliği öğreticilik vasfı ile at başı gitmiş ve bu durum 1959 yılında eşi Neriman Tüfekçi ile İstanbul'a geldiği zaman da devam etmiştir. Aksaray Musiki Cemiyeti ve Musiki Kültür Derneği'ndeki çalışmaları hep bu yönde olmuştur.

Yönetici Nida Tüfekçi

1966 yılında İstanbul Radyosu şube müdürlüğü yaptıktan sonra, 1972 yılında Ankara müzik dairesinde Türk Halk Müziği merkez şube müdürü olmuştur. 1975 yılında ise, aynı dairenin başkanlığını yürütmüştür. Nihayet 1976 yılında da Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nın kurucu kadrosunda yer alarak başkan yardımcılığı ve bölüm başkanlığı da yapmıştır. Aynı okulun yönetim kurulunda da üye olarak görevine devam etmiştir. İstanbul radyosundaki mesai arkadaşları eşi Neriman Tüfekçi, Yücel Paşmakçı ve Ahmet Yamacı'dır. Kendi ifadesine göre de buradaki çalışmalarını 1965'e kadar sürdürmüştür. İdari kadrolardaki yaşamını Tüfekçi kısaca şöyle anlatmaktadır: "O yıllarda halk müziği idari açıdan hep ikinci planda görülüyor, ücretler de ona göre tahakkuk ediyordu. Eşimle beraber halk müziğinin radyolarda müstakil bir hale gelmesi için radyolar dairesi başkanı Refik Ahmet Sevengil'e meseleyi anlattık. Halk müziğinin idari meselelerini yürütecek bir büronun kurulmasının artık kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu belirttik. Refik Ahmet Sevengil duygularını pek belli etmeyen bir kişiliği vardı. Bu nedenle kendisinden ümitsiz ayrıldık. Fakat yılmadık. Mücadelemize devam ettik. Ve TRT Kurulu'nca gördük ki; Türk müziği şube müdürlüğüne bağlı bir halk müziği yardımcılığı yerinde bir karar olmuştur."[1] Nida Tüfekçi resmen memur olmadığı için bu göreve atanmamış olmasına rağmen, şube müdür yardımcılığına atanmış olan eşi Neriman Tüfekçi uygulamada çok yardımcı olmuştur. Resmen atanması ise 1965 yılındadır. Şubenin bağımsız olması konusunda da çalışmalarını büyük bir özveriyle sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim, TRT Müzik Dairesi'nin kuruluşunu şöyle anlatır: "O yıllarda TRT yayınlarının yüzde 75-80'ne varan oranı müzik yayınlarıydı. Böyle olduğu halde TRT.'nin genel müdürlük katında bir müzik yayınları temsilcisi yoktu. O zaman uğraşlarımı TRT içinde bir müzik dairesinin kurulmasına yönelttim ve bu daire kurıldu. Zamanın genel müdürü Musa Paşa, bu görevi benim almamı istedi. Fakat ben kabul etmedim. Nedeni ise tarafsız olamayacağım idi. Oysa böyle bir müzik dairesinin başkanının tarafsız olması gerekirdi. Bu nedenle 1972 yılının Eylül ayında atandığım merkez müdürlüğü görevine 1975 yılına kadar devam ettim. Bu arada repertuar kurulunda da üyelik yaptım. Daha sonraları ise o sırada müzik dairesi başkanı olan Cüneyt Orhon'un yönetim kurulu üyeliğine seçilmesiyle boş kalan daire başkanlığına ben atandım."[2]

Can Etili ve hocası Nida Tüfekçi

Tüfekçi'nin kurucu üye olarak verdiği uğraşlar bu kadarla da kalmamıştır. TRT müzik dairesinden belki çok daha önemli olan bir alanda, eğitim alanında çalışmıştır. O uğraşılarını da şöyle anlatır: "İstanbul'da Türk Müziği Konservatuarı kurulması çalışmaları başlamıştı ve kurucu üyeler arasında benim de ismim vardı. Bu çalışmalar 1976 yılının 3 Mart tarihinde okulun kurulmasıyla sona erdi. Bu yıllarda TRT içinde bazı sanatçıların sahneye çıkması, bir kısım idarecilerin ise denetimden geçmemiş bantların yayınlanmasına göz yummaları ve en önemlisi de İstanbul'da tarihimizde ilk kez kendi müziğimizin devlet katında ele alınıp öğretilmesi TRT'deki memuriyet görevimden 1 Eylül 1976 tarihinde istifa etmeme neden oldu. Zira kurulan konservatuarda halk müziğinin eğitim ve öğrenimini o gün için yürütebilecek bir beyin yoktu. Yücel Paşmakçı gibi değerli bir arkadaşımız başkan yardımcılığı görevine getirilmişti. Fakat radyodaki memuriyeti nedeniyle bu görevi devam ettiremedi. Böylece ben konservatuar'daki başkan yardımcılığı görevine başlamış oldum."[3]

Tüfekçi hayatı boyunca, yorgunluğunu, kırgınlığını, küskünlüğünü ve hastalığını hep halk ezgileri ile ilgili ça-

1 Yeni Radyo Dergısı, 1982, İstanbul.

2 Yeni Radyo Televizyon Dergisi, 1982, İstanbul.

3 Yeni Radyo ve Televizyon Dergısı, 1982, İstanbul.

lışmalar yaparak gidermeye çalışmıştır.

Büyük Saz Sanatçısı

İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı öğretim görevlisi olan sayın Yücel Paşmakçı hocanın en büyük hizmetlerinden birinin kaybolmaya yüz tutmuş sürmeli üslubunun onun tarafından 1/4'lük senkoplar içinde, 2'li aralıklarda sağ ve sol eli dengeli bir biçimde kullanarak Türk Halk Müziğine kazandırmış olmasına özellikle dikkat çekmektedir. onun sanatçı profilini çizmek elbette kolay bir iş değildir. Ama onun öğrencisi olmak bahtiyarlığına erişmiş, onun ekolünde yetişmiş bir sanatçı olarak, saz sanatçısı Nida Tüfekçi için şunları söylemek isterim: Parmaklarının bastığı perdelerdeki temiz tını, lezzet ve açışlarındaki olağanüstü kompozisyonlar onu bağlamanın en büyük ustası konumuna getirmiştir. Sür'atli saz çalmaktan ziyade, insanda haz uyandıran, sıcak ve lezzetli bir çalış tarzını yeğlerdi.

Yurdun dört bucağından ister tanısın, isterse tanımamış olsun, gerek radyonun, gerekse gönlünün kapılarını ardına kadar mahalli sanatçılara açmıştır. Onlardan duyduklarını ve gördüklerini halk kültürü adına öğrencilerine ve sanatçı arkadaşlarına aktarmadaki cömertliğini vurgulamadan geçemeyeceğim. Dün onun omuzlarında bugünle kucaklaşmış ve yarınlara doğru en emin yolla taşınabilme olanağına kavuşmuştur. Sözün sustuğu yerde Tüfekçi'nin yüreğindeki titreşimlerin parmakları aracılığı ile bağlamanın tellerinden, gönül tellerine nasıl aktığını duyan, dinleyenleri haklı olarak geçmişte şu hükme vardılar: "Tüfekçi sazını konuşturuyor." O milyonlarca gence bağlamayı sevdirmiş ve kendi otantik anlayışını aşılamıştır. En yaygın halk çalgımız olan bağlamada kendi ekolünü milyonlarca gence aşılayabilmiş nadir sanatçılarımızdan olmuştur. Bu kadarla kalmaz sanatı adına yaptıkları. Sayısız insanlara da bağlamayı yeniden sevdirirken onlara ilham kynağı olmasını bilmiştir. Tabii bunda halk müziğimizin otantik yapısına bağlı olarak ortaya koyduğu yorum güzelliğinin ve üstün icra gücünün büyük etkisini de unutmamak gerekir. Bu bakımdan onun halk müziğindeki önemini şöyle belirtebiliriz. Türk Halk Müziğinin ülke sathında yayılmasında TRT ve plak piyasası başta olmak üzere, yüksek seviyede ve kaliteli icra yeteneğine ulaştırmaya sağladığı kaatkılarıyla ve yine Türk halk müziğinin üniversite seviyesine ulaşmasındaki çalışmalarıyla önemlidir. Bir başka önemi de şunlardır: Türk Halk Müziğinin nazariyatı konusunda derin bir araştırmaya sahip olması ve bütün bunların yanında da Sarısözen'in başlattığı hareketi Neriman Tüfekçi ile birlikte devam ettiren özellikleriyle ve Türk halk müziğine olan büyük sevgisi ve aşkı dikkate alındığında bu alandaki yerini ve görevinin önemini açıkça belirtmiş oluruz.

Kaynak kişi

Onun saz ustalığının yanısıra en büyük özelliklerinden biri de kaynak kişiliğidir. Tüfekçi tüm yaşamı boyunca halk müziğimizi hoyrat ellerden sakınmayı kendine kural edinmiştir. Bunun içinde en güzeli, en doğruyu, en kaliteliyi ve en gerçek olanı repertuara kazandırmaya çalışmış, binlerce türküyü bilmesine rağmen sadece Yozgat türkülerine kaynak kişi olarak imza atmıştır. Zira Tüfekçi, türkü pınarlarını sağda solda değil Anadolu'nun bağrındaki kaynaklarda aranması gerektiğine inanmıştı. Kaynakların bize ilk el olarak daima en doğruyu, en esas olanı vereceğinden kuşku duymuyordu. Buna olan inancını bir ilke adamı olarak hiçbir zaman yitirmemiştir. San'atta para kazanmak değil, memleketin milli kültürüne gelecek kuşaklar adına sahip çıkmak onun için en büyük idealdi. Hiçbir olay hiçbir kimse ve hiçbir ikbal yapısı onu bu anlayışından vaz geçirememiştir. Meslek namusu ve haysiyetine en çok değer veren örnek insanlardan biriydi. Kaynağa bu denli değer vermesi kuşkusuz onun araştırmacı yönünün en belirgin ifadesidir.

Derleme ve Notaya Alma

Yakınında olan bir sanatçı ve onun öğrencisi olarak kaynak kişiliğindeki titizliğinin aynısını derleyici kişiliğinde de gözledim. Türkülerin sicil fişlerinin doğru olmasına aşırı bir itina gösterir, bunları birer tarihi belge olarak nitelendirdi. Bunlardaki yanlışların hesabını gelecek kuşaklar bizden sorar, onun için bir arkeologun titizliğini göstermek zorundayız derdi. Hattâ sık sık şu saptamayı yapardı: "Derlemecilik bir sanattır. Derleme yapabilmek için öncelikle her yöre halkını tanıyıp sevceksin. Mahalli sanatçıları ve dillerini anlayacaksın. Anadolu insanımızın çekingenliği nedeniyle anlayış gösterip ona yakın olduğunu hissettirerek konuşmasını ve açılmasını sağlayacaksın. Samimiyetinize inandığı an ilk ve en önemli adım atılmış olur."[4] Hayatının sonuna kadar derleme konusunda dedikleri gibi davrandı. Derleme sırasında en güzel icrayı, seste veya sazda arayarak eserleri yılların verdiği bilgi birikiminin süzgecinden geçirerek gerçek halk ezgilerinin arasına ayrık otu gibi biten düzeysiz ve uydurma ezgilerle, anonim nitelikteki ezgilere gölge düşürmemeye hayat memat meselesi gözüyle baktı. Emeğe ve kişiye duyduğu saygı yüzünden hep gerçeği aradı, belirtti. Onlardan ticari kazanç sağla-

4 **Yeni Radyo ve Televizyon Dergisi**, 1982, İstanbul.

mayı aklına bile getirmedi. Halk müziğinin zirvedeki adamı olmasına rağmen daima tabandaki gücü gözardı etmedi ve ona saygı duydu. Zekâsını ve aklını yüreğindeki güzelliklerle harmanlayarak halk müziğinin ilerlemesi, gelişmesi ve yaygınlaşması yolunda kullandı. Bunun için elindeki silahın anonimleşme sürecini doldurmuş türküler olduğuna ve bunların derlenerek dağarcığımıza kazandırılmış olmasıyla doğru orantılı olduğuna inandı. Bunun için bizlere derlenen türkülerin her çizgideki insanların okuyacağı şekilde notaya alınması gerektiğini söylerdi. Nota yazarken her duyulan sese değil, yöre tavrını belirleyen her motife veya figüre dikkat edilmesinin gerekliliğine işaret ederdi. Onun için Tüfekçi'nin yazdığı her eser gün ışığına çıkma şansını elde edebilmiştir. Sayılamayacak kadar yüzlerce türkü ve oyun havalarını yurdun dört bir tarafından derleyerek halk müziği repertuarına kazandırmıştır. Uzun yıllar repertuar kurulunda da görev alarak, diğer derleyicilerin kurula gönderdikleri ezgiler üzerinde incelemelerde bulunarak karar mercii gibi görev yapmıştır. Onun sanatçı kişiliği, değerlendirme çalışmalarında daima ön planda tutulmuştur. Onun bulunduğu kurulda kabul gören eserler tartışmasız müzik folklorumuzun en kaliteli eserlerini oluşturmaktadırlar. Nota yazma tekniğine gelince: Tavrı belirleyen figürleri esas almak şartıyla kolay okunabilir. Sade, çarpma gibi kullanılan sesleri esas sese katmadan notaların ilgili figürleri üzerine yazarak tesbit ederdi. Türkülerin sicil fişlerinin doğruluğunun türkülerin namusu olduğuna dair inancını ölünceye kadar kaybetmedi.

Topluluk Yöneticisi

Tüfekçi büyük bir icracı olmanın yanı-sıra karizması olan bir koro şefiydi. Türkülerin tavır, üslup ve yorumlarının üstün düzeyde icra edilmesi için deneyimli san'atçıların da uzun uzun laboratuar çalışmaları yapmaları gerektiğinin şart olduğunu ileri sürerdi. Fikret Değerli'nin de işaret ettiği gibi otorite, sistem, koordinasyon, konulara hâkimiyet, iş ve sanata saygınlık. Onun gerek idareci ve gerekse topluluk yöneticisi olarak en belirgin vasıflarını oluşturmaktadır. Tüfekçi'nin belirgin bir diğer vasfı da idare edilen değil de, idare eden bir kişilik yapısına sahip olmasıydı. Onun için bir müddet Ahmet Yamacı'nın yönetiminde Yurttan Sesler'de saz çaldıktan sonra korodan ayrıldı. Ancak daha sonra İstanbul Radyosu Yurttan Sesler Kadınlar Korosu'nu, Dört Ses Dört Saz ve Bağlama Takımı'nı kurarak çalışmalarını koordine etti. Ama onun gönlünde hep Yurttan Sesler'i yönetmek yatıyordu. Nitekim uzun bir bekleyişten sonra bu isteğine kavuştu ve Yurttan Sesler'in başına geçti. Koronun aynı zamanda sunuculuğunu da üstlendi. O kurduğu bütün toplulukları kuruluş amaçlarına uygun olarak yönetti. O sanatçı psikolojisini de en iyi bilen yayın anında sakin, hoş görülü ve sabırlı bir şefti. Çok büyük bir sanatçı olmasına rağmen solo programlarda grup şefliği ve refakat sazı olarak yer aldığında, mevcudiyeti solistler üzerinde asla bir baskı unsuru oluşturmamıştır. Uyumlu ve güven verici bir yayın atmosferi yaratırdı. Bu nedenle solistler ki –onların içinde ben de vardım– Tüfekçili yayınları dört gözle bekler, ona göre program detayları hazırlardık.

Hoca ve Yazar olarak Tüfekçi

En kısır ve en zayıf bir malzemeden en yüksek verimi almasını bilen bir öğreticilik niteliği vardı. Öğrenciye konuyu veya çalmayı kavratmada, onlara nasıl yaklaşılması gerektiğini çok iyi bilirdi. Öğrencilerini ileri bir icra tekniğine ulaştırabilen ve bunun yollarını kendine has metodlarla uygulatan bir pedagojik yanı vardı. Öğretme esnasında, öğrencisinden cevap alamadığı zaman asla kaşlarını çatmaz, sesini yükseltmezdi. Hele hele ayıplaması sözkonusu değildi. Sabırlı, sert görünümüne rağmen öğretirken yumuşacık olan bir hocaydı. Bu vasıfları nedeniyle şöhreti bütün yurdu sarmış halk müziği san'atçıları onun önünde öğrenci olarak oturmaktan erinmemişlerdir. Onun anlattığını anlamamaya imkân yoktu. Zira her öğrenciye ve her yeteneğe göre bir öğretme ve yaklaşma tekniği yaratırdı. Ezbere değil, muhakemeye önem verirdi. En zor ve ürkütücü konular. onun üslubunda hemen çözülen, yumuşak anlaşılır bir hüviyete bürünürdü. Derslerini yer yer nüktelerle süsler, babacan tavırlarıyla akılda kalıcı örneklerle bezerdi. Yetiştirdiği yüzlerce öğrencileri arasında aklıma ilk gelen isimler Arif Sağ, Yavuz Top, Ümit Tokcan'dır. Profesyonel sanatçılara İstanbul Radyosu'nda, 1971-1976'da Erzurum Radyosu'nda ve Ankara Radyosu'nda hocalık yapmıştır. Aksaray Musiki Derneği ve Musiki kültür derneğinde sayısız öğrenciye halk müziğini öğretmiştir. İ.T.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı'nda öğretim görevlisi olarak çalışırken gerek saz, gerekse ses sanatçısı olarak yetiştirdiği ve hocalık vasfını kazandırdığı nice hoca sanatçılar yetiştirerek hocaların hocası konumuna gelmesini bilmiş ender müzisyenlerimizden biridir. Dışardaki sert görünümü sınıfta adeta çözülerek kadife gibi yumuşacık olurdu. Hoşgörü, engin sabır, yer yer nüktedanlığı ve babacan tavrı onu sert ifadesine rağmen korkuları değil hep aranan bir hoca konumuna etirmiştir.

Hayatı boyunca eline ne zaman kalem alsa, ya derleme yapmaya veya türküleri notaya almaya yönelmiştir. Ne yazık ki, derleme ve nota yazmadaki enerjisini kitap yazmada kullana-

Bir saz ustası

mamıştır. Bildiklerini hep daha ileriki tarihlerde yazmayı planlamıştır. Ancak ömrü bu konudaki düşüncelerinin gerçekleştirmesi için gerekli süreyi ona tanımamıştır. Tüfekçi, anlattıklarını dinleyerek kitap yazan öğrenciler yetiştirmesine karşın yayınlanmış olarak tek bir kitabı vardır. Buna karşılık çok sayıda makaleler yazmış, konferanslar ve panellerde elini erdiği dilinin döndüğü kadar halk müziği ile ilgili olarak konuşmalar yapmıştır.

MAKALELERİ

"*Halk Müziği ve Besteler Üzerine*" *Türk Yurdu.* 55 yıl. 5-c 323. 5.ci sayı 966

"Uzunhavalar" *Folklor Dağarcığı.* 1. sayı. s. 22-23 1969

"Bozlaklar" *Folklor Dağarcığı* Sayı 2. s. 24-25. 1969.

"Türkülerimiz" Baş yazı. *Türk Halk Müziği ve Oyunları* Cilt 1. sayı 2. 1982

SEMPOZYUM, PANEL VE KONFERANSLAR

Türk Musikisinde Çağdaş Eğitim, Çağdaş İcra 4-5-6 Temmuz 1988 İstanbul Kültür ve San'at Vakfı. Türk Musikisi Eğitiminde Türk Sazları.

AŞIKLARDA MÜZİK

İkinci Uluslararası Türk Folklor bildirileri.

Üçüncü cilt. Halk müziği oyun ve eğlence.

Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu. 1983, Ankara.

1989 yılında dünden bugüne Yurttan meselesi ile ilgili konuşması.

Program Yapımcısı

Tüfekçi, programcılık konusunda herhangi bir eğitim görmemesine rağmen, duyarak ve görerek birçok deneyim kazandı. Yılmadı, çalıştı, öğrendi ve gerek radyoda, gerekse televizyonda programlar üretti.

Radyo Programları

Ezgilerimizin getirdiği
Deyişler ve ezgiler
Halk ozanları geçiyor
Ozanlar ve bölge sanatçıları

Televizyon programları

Türkü ve oyunlarımız
Memleket türküleri.

Son Yılları

Tüfekçi yaşamı boyunca halk müziği adına canını dişine takarak savaştı, uğraşlar verdi. İlke adamıydı. İlkeler koydu. Kurallar yarattı. Ama bu arada, kendi sağlığını hiç ama hiç düşünmedi. İki tutkusu vardı. Onu bunlardan vazgeçirmek mümkün olamadı. Bu iki tutkusu bağlama ve sigara idi. Bu konuda sağlığı adına özveride bulunmadı. Daha sonraları şeker hastalığına yakalandı. Perhizine dikkat ediyorsa da sigara içmekten kendini bir türlü alamıyordu, almaktan da vazgeçmek istemiyordu. Uyarılara da aldırmıyordu. Bir ara parmakları kangren oldu. Kesilme tehlikesi sözkonusu edildi. Ama o, "ben bağlama çalamazsam zaten ölmüş sayılırım" deyip ameliyata yanaşmadı. Ama sigaranın vücutta yaptığı damar sertliği tahribatı yüzünden damar ameliyatı olmak zorunda kaldı.

Kendisini çok ama çok iyi hissettiği bir anda içindeki sanat aşkı güzellik ve insan sevgisi yükünü kaldıramayan kalbi 18 Eylül 1993 günü durdu. Aramızdan apansız ayrıldı ve biz 1991 yılında devlet san'atçısı ünvanını alarak bunu bağlamayla özdeşleştiren hocamızın gidişini bir türlü içimize sindiremedik, sindiremiyoruz.

Hocanın çaldığı bağlama birçok kaleme de esin kaynağı olmuştur. İşte onun çaldığı bağlamaya hayran kalarak, aldığı ilhamla bağlama isimli şiiri yazan Yitik Ozan'ın bir dörtlüğü ile yazdıklarımı noktalamak istiyorum...

Ak kuşlukta abdal öğütlemesi
Kara günde gardaş ağıtlaması
Kızıl tanda avşar yiğitlemesi
Nefesi, NİDASI narası vardır

Türk halk kültürünün başı sağ olsun.

İstanbul'da İki "İmparatoriçe" Mezarı

HANS-PETER LAQUEUR

Burada "imparatoriçe" sözcüğünün kullanımı pek doğru değil, çünkü bu terim batı geleneğinden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi, Müslüman Osmanlı toplumunda hükümdarın eşinin benzer bir fonksiyonu yoktur. Buna rağmen, bir padişahın kadını olmak, Osmanlı toplumunda Valide Sultan olmaktan sonra bir kadının ulaşabileceği en yüksek konum idi. Muhakkak ki padişahın kadınları Osmanlı Devleti'nin "First lady"leri idi.

III. Mustafa'nın dördüncü kadını olan Rıf'at Kadın'ın mazartaşı

Sultan kadınların çoğu padişahların türbelerinde defnedilirdi. Ancak bazılarının mezarları İstanbul'un çeşitli hazirelerinde veya mezarlıklarında yeralmaktadırlar. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin "First" veya "Fourth Lady" olan iki padişah kadını, ebedî istirahatgâhlarını Üsküdar'da Karaca Ahmed Mezarlığı'nın en güney ucunda bulmuşlardır. Harem istikametine doğru inen Ankara Asfaltı'nın yapımı yüzünden, ana mezarlıkdan ayrılmış olan, Kadıköy'den Üsküdar'a doğru giden Doktor Eyüp Aksoy (eski adı: Karaca Ahmed İbrahimağa yolu) caddesinin batısında ve Endüstri Meslek Lisesi'nin kuzeyinde, yani Üsküdar'a giderken, bu okulun hemen solunda yeralan dar ve uzun bir adada, üç-beş yüz kadar Osmanlı mezartaşları günümüze kadar kalabilmiştir. Bu bakiyyenin içinde, büyük sayıda 18. yüzyılın sonuna ve 19. yüzyılın başlarına ait yüksek rütbeli devlet ricâlinin ve ulemânın mezar taşları bulunmaktadır.

Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûn mensupları, kadılar ve hattâ bir de sadrıâzam mezarı bulunan, hâlâ ayakta kalma (bütün perişân durumlarına rağmen) şansını yakalamış görünmektedirler. Ancak, son durumlarına baktığımızda, bu şansı iyice zorladıkları anlaşılmaktadır. 1199/1785 senesinde azledilen ve Bozcaada'ya sürülerek, orada birkaç gün sonra idâm edilen sadrıâzam Halil Hamid Paşa'nın aile haziresi, bu perişan mezarlık içinde tamamen ortadan kalkacağı günleri bekler gibidir. Burada ayrıca, paşanın yedi kuşak ecdâdından otuz kadar aile mensubu, karısı, oğulları, damadları ve on-onbeş kadar hizmetçisi gömülü bulunmaktadır.

Halil Hamid Paşa haziresinin ku-

III. Osman'ın başkadını Leylâ Kadın'ın mezartaşı

zey kenarından birkaç metre ilerisinde, süsleme ve yazı türü bakımından birbirlerine çok benzeyen iki kadın mezartaşı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hicrî 10 Ramazan 1218, Miladî 12 Ocak 1803 tarihinde vefat eden, Sultan III. Mustafa'nın dördüncü kadını olan Rıf'at Kadın'a aittir. İkincisi ise Sultan III. Osman'ın başkadını Leylâ Kadın'ın mezarıdır. Leylâ Kadın, padişahın ölümünden (1757) sonra, Silahşör elhâc Mehmed Bey ile evlenip, 1209/1794-5 senesinde vefat etmiştir.

Özellikle Leylâ Kadın'ın mezar kitabesi bir tarih kaynağı olarak oldukça önemlidir. "Padişahların Kadınları ve Kızları" adlı eserinde M. Ç. Uluçay, Sultan III. Osman'ın kadınlarından ancak ikisinin ismini verebilmektedir. Üçüncü kadını Zevkî Kadın ve dördüncü kadını Ferhunde Emine Kadın. Adı geçen eserin bir dipnotunda yazar şöyle demektedir: "Alderson'da kadınlarının adı şöyledir: Zevki ve Leylâ" (s.97). Alderson, Leylâ Kadın hakkında ayrıntılı bilgi vermesine (III. Osman'ın ölümünden sonra Hacı Mehmed Emin Bey ile evlendiği, bu zatın 1199/1785 senesinde öldüğü, bu evlilikden Feyzullah Bey adında ve 1206/1792 tarihinde ölen bir oğlu olduğu ve kendisinin 1209/1795'de vefat ettiği) rağmen (s.173), Uluçay, Alderson'a güvenmeyip, Leylâ Kadın'a kitabında yer vermemektedir. Bu mezartaşından Alderson'un kaynaklarının sağlam olduğu ayrıca anlaşılmaktadır. Yine Uluçay, Rıfat Kadın hakkında şu bilgileri vermektedir: "III. Mustafa'nın dördüncü kadınıdır. III. Mustafa, Rıf'at Kadın'la uzun müddet dışarıda münasebette bulunmuş, sadrıâzam ve eşi tarafından bakılmış, daha sonra padişahın emriyle Harem'e getirilip, dördüncü kadınlık pâyesine yükseltilmiştir. 1803 (1218 Ramazan'ında) ölmüştür. Haydarpaşa'ya defnedildi" (s.99-100). Yazar ayrıca "Rıf'at Kadın'ın haremde nasıl konuşacağına, padişaha nasıl davranacağına ve sarayına gizlice nasıl getirileceğine dair sadrıâzam ile padişah arasında bir yazışma" mevcud olduğunu da bildirmektedir.

Hem Osmanlı tarihi hem de sanat tarihi ile ilgilenenler için çok ilgi çekici ve önemli olan bu mezarlığın üzücü tarafı, yukarıda belirtildiği gibi bugün içinde bulunduğu durumdur. Karaca Ahmed Mezarlığı'nın duvarları dışında kaldığı için bu alan mezarlık müdürlüğü tarafından bakılmamaktadır. Cadde ile mezarları arası, geçen seneler bir küçük dinlenme mahalli gibi tanzim edilmiş olmakla beraber, mezarların bulunduğu yer tam bir çöplük durumuna gelmiştir. Ayrıca, Halil Hamid Paşa haziresinin hemen arkasına moloz dökülmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu molozun mezarların bulunduğu alana da geçmesi, birbirinden güzel ve sanat değeri yüksek ve eski tarihli olan mezartaşları ile dolu, bu alanın tahribine etken olmakta ve burasının kısa zaman içinde yok olup, kayıplara karışması kuvvetli bir ihtimal olarak bizleri korkutmaktadır.

Bazı mezar taşlarının şimdiden kırılmış olduğu ise ayrıca gözlenmektedir. Birkaç ay önce burada, dolayısıyla Halil Hamid Paşa'nın haziresinde bir çingene ailesinin çadırlarını kurmuş olduğuna ise bizzat şâhid oldum. Ayrıca bu alan dört ayaklı hayvanlarca da zaman zaman işgal edilmektedir. On sene önce resimlerini çektiğim bazı mezartaşları maalesef, bugün artık ya mevcuddeğildir veya kırılmışlardır. Bunların korunması, başta Halil Hamid Paşa haziresi olmak üzere, hemen bitişiğindeki sözünü ettiğimiz iki "imparatoriçe" mezarlarının da, etrafdaki diğer kabirlerle beraber, koruma altına alınması, içlerinin temizlenmesi, çöken mezarların onarımı, yıkılan taşların yerlerine -karıştırılmadan- yerleştirilmesi, kırık taşların birleştirilmesi ve bu gibi onarım ve koruma çalışmalarının hemen yapılması, İstanbul şehri, şehrin tarihini ve sanatını seven herkes adına ilgililerden rica edilmektedir. Bu yazı, böyle bir beklentinin, gecikilmeden yerine getirilmesini uman bir çağrısıdır. İnşallah duyacak bir kulak bulur!

EMEK TARİHİNDEN SAYFALAR

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Kulüp ve Sendika Tesisleri

Umum Osmanlı telgraf memurları sınıflarının tekâmül etmek ve muavenet-i mütekabilede bulunabilmek için bir kulüp tesis edeceklerdir.

No: 1, 2 Ağustos 1324 / 15 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

Şehrimiz müessesat-ı maliyesi memurininin hukukunu muhafaza etmek ve muavenet-i mütekabilede bulunmak üzere teşkil eyledikleri sendika dün ictima etmiştir.

No: 2, 3 Ağustos 1324 / 16 Ağustos 1908, Pazar, s. 3.

Yevmiye Düzenlemesi

Vapurlarda çalışıp tatil-i eşgal eden amelenin metâlibi meselesinin tesviyesine dair aldığımız malûmat-ı mevsûke şundan ibarettir:

Evvelki gün liman reisi paşa bilcümle vapur acentalarını dairelerine davet ve teklifatını beyan buyurduktan sonra umum acentalar Filoryo Robatinu nam İtalya acentahanesine toplanmışlar ve liman riyaset-i aliyesine takdim eyledikleri kararnamelerinde ameleye gündüz yevmiyesi için yirmi kuruş, gece için dahi kırkar kuruş itâ ettiklerini imzalarıyla tebliğ etmişlerdir. Ergani Şirketi ile Foskolo Manko ve Gilfirst Kömür Kumpanyaları da liman riyaset-i aliyesine ayrıca bir liste takdim eylemişler ve bu listede tayin eyledikleri yevmiyelerden dûn bir fiyat ile çalışacak amele buldukları taktirde haklarını muhafazaya selâhiyetleri olacağını ilave etmişlerdir.

No: 2, 3 Ağustos 1324 / 16 Ağustos 1908, Pazar, s. 3.

Grevden Sonra İşbaşı

Tatil-i eşgal eylemiş olan amele ile Anadolu Demiryolu müstahdemini vesair amele İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin şayan-ı takdir teşebbüsatı üzerine işlerine başlamışlardır. Kaffe-i ahval ve hususatta kemal-i tedbir ve teennî ile hareket eden İttihâd ve Terakki Cemiyet-i muhteremesine bu münasebetle dahi arz-ı teşekkürat olunur.

No: 2, 3 Ağustos 1324 / 16 Ağustos 1908, Pazar, s. 4.

Hamalların terk-i eşgali

İstanbul rıhtımında bulunan hamallar dün terk-i eşgal ederek gemilerden humule ihracına mümanaat etmeleriyle bunlardan önayak olup tecavüz taaddisinde bulunanlardan on neferi tevkif ve diğerlerine nusâh-ı şedide icra olunarak işlerine devam ettirilmiş ve bu sırada mezkûr rıhtımda bulunan kayıkçı esnafının da terk-i eşgal etmelerine meydan verilmemiştir.

No: 6,7 Ağustos 1324 / 20 Ağustos 1908, Perşembe, s. 4.

İ'lân

Haliç Dersaadet

Cemile Sultan hazretlerinin tasarruflarında bulunan derûn-ı köprü vapurları işletme müdürü Con [John?] Paşa ve inspektör Valsmaki efendinin azliyle Rüşdü ve Nikolaki efendiler idare-i müdüriyete tayin kılınmışlardır.

Fi 5 Ağustos sene 324 tarihinden itibaren İdare'nin hesâbâtı Müdüriyet'ce muteber olacağı i'lân olunur. Tarih-i mezkûre değin İdare'nin muhasebatı ve deyni tamamen müşarü-

حرّیت

Hürriyet/Osmanlı gazetesi: Müessisleri: Mustafa Mazhar Mehmed Kâzım,Müdir: Mehmed Kâzım, Cenab Şahabeddin, tarih-i tesisi: 1324-1326 (1908) Mahall-i idare: Bâbıâli karşısında 49 numerolu daire-i mahsusadır. Agrâzdan berî ve menâf'i-i mülkü millete ve bâhusus tesis-i usul-i meşrutiyete kadim ve tevbiye-i medeniyeyi kâfil makalât maal memnuniye derc olunur.

nileyh paşa ve inspektör efendiye ait olduğundan müracaat edeceklerin doğrudan doğruya mehâkime müracaat eylemeleri.

No: 6, 7 Ağustos 1324 / 20 Ağustos 1908, Perşembe, s. 4.

Tahkikat Komisyonu

İdare-i Mahsûsa Eytâm Sandığı hesabatının ve Hicaz Demiryolu ianelerinin ve akdemce istikrâz olunmuş olan mebâliğ-i külliyenin nerelere sarf olunduğunu ve buna mümasil sair su-i istimâlâtın tedkik ve tahkiki hususunda Miralay Safvet beyin riyasetinde bir tahkikât komisyonu teşkil olunduğu, komisyon-ı mezkûr aza-yı daimesinden mâada iktizâsı halinde sivil ve çarhcı ve ketebeden birer aza bulundurulması takarrür etmiş olduğu ve işbu iki komisyonun dahi Cumartesi gününden itibaren ifâ-i vazifeye ibtidâr edecekleri işitilmiştir.

No: 7, 8 Ağustos 1324 / 21 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

Tütün işçilerinin tatil-i eşgali

Selanik'deki tütün fabrikası amelesi tatil-i eşgal eylemektedir. Metâlibatı günde yalnız on saat çalışmak ve yevmiyelerine yüzde elli zammından ibarettir.

No: 8, 9 Ağustos 1324 / 22 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 3.

Tercüman-ı Hakikat refikimizden: Tophane Nezareti'nde

Amele ve memurine su-i muamelesi ile marûf olan Tophane Sanayi Alayı Kumandanı Ahmed Paşa ile fabrikalar erkânından birkaç kişi hakkında Çarşamba günü umum fabrikalar zabitan ve müstahdemini tarafından Tophane Nezareti'ne bir arzuhal verilmiştir.

İşbu arzuhalde mumaileyhümün fabrika zabitanından birçoğunun terfilerine mani oldukları ve amelenin istihkâklarını ifâ etmedikleri maruz-ı şikâyette dermeyan edilmiştir. Keyfiyet Nezaret-i müşarünileyhce nazar-ı dikkate alınarak gerek paşa-i mumaileyha ve gerek fabrika memurlarından su-i istimalde medhaldâr olanlar azl edilmiş ve divan-ı harbe tevdii keyfiyet kılınmıştır.

Sanayi Alayı kumandanlığına da ehliyet ve istikâmet erbabından Ferik Ali Refik Paşa hazretleri tayin olunmuştur.

No: 8, 9 Ağustos 1324 / 22 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 3

Haliç Vapurları

İdare-i sabıka-i müstebidede kesb-i ma'rûfiyyet edenlerden Con Paşa tesmiye olunan Karaman'lı Yani Avramidi'nin Haliç Vapurları Tekaüd Sandığı'nda mevcud bulunması lazım gelen iki bin lira hakkında adem-i malûmat beyan etmesi üzerine refik-i seyyiâtı olan Valsamaki ile beraber mezkûr vapurlar nezaretinden azl edildiğini istibşâr ettiğimiz zaman, İdare'nin bu beliyyât-i menhûseden ta'arrisini, vapurların intizâm-ı âmed-

ü- şüddü için fâl-i hayr add etmiş idik. Fakat maalesef mahûd vapurların hâlâ eski intizamsızlıkları, yolsuzluklar içinde ahalinin şikâyet-i muhikkasına hedef olduklarını görüyor ve bununla Con Paşa'nın kim bilir ne gibi vesait-i gayr-ı meşrûa sayesinde pek çok seneler devam eden Nezaret-i muhribesinin öyle ufak tefek tedâbir ile tamir olunamayacak derecede vahim yaralar açmış olduğunu anlıyoruz. Merkûmun hesabatı rü'yet olunduğu sırada su-i istimâlâtının meydana çıkması kaviyen memûldür. Fakat bu ani-i karibin hulûlünden evvel bazı hem-tıynetleri gibi tarik-i ma'yûb-ı firarı ihtiyâr ile vücûd-ı levs olduğu pençe-i adaletten kurtarmaya çalışması ihtimalden baîd olmadığı cihetle milletin paraları, ale'l-husûs İdare-i Mahsûsa ve Haliç Vapurları'nın zavallı fakir memurlarının alınteri ile kazanmaya çalıştıkları paralar ile inşa ve tezyin edilmiş olan Büyükada'daki kâşâne-i mükellefin zabtının taht-ı tarassudunda bulun[ul]ması münasip olacağı fikrindeyiz.

No: 8, 9 Ağustos 1324 / 22 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 3.

Eski İstanbul'da bir hamal kahvesi

Fırıncılar

Şehrimizde bulunan fırınlarda müstahdem hamurkâr ve sair amelenin geçen gün toplanarak Şehremaneti'ne yevmiyelerinin azlığından dolayı şikâyet etmeleri üzerine Habbâzân Cemiyeti'nce münasip icraatlar tayin edilmiş ve bir çeşni tutulacağı da esnafa bildirilmişti. Dün yine mezkûr Cemiyet toplanarak akşama kadar müzakerede devam etmişlerse de netice verilemediğinden bugün tekrar müzakerede devam edeceklerdir.

No: 11, 12 Ağustos 1324 / 25 Ağustos, 1908, Salı, s. 3.

Ekmek Fiyatı

Habbâzân Cemiyeti tarafından on gün muteber olmak üzere tertip edilip Şehremaneti'ne takdim edilen listenin sûretidir:

Geçende amelenin yevmiyelerine zam talep edilmesi üzerine Şehremaneti celilesinden bir fiyat takdir edilmişti. Cemiyet buna bir karşılık olmak üzere atideki cedvel üzere tayin-i ücret etmiştir;

Hamurkâr: 105 kuruş, yardımcı: 50 kuruş, çırak: 35 kuruş, destgâhdar: 100 kuruş, pişirici: 105 kuruş, bu yevmiyelerinden maâdâ her birilerine müstahdem oldukları fırınlardan yevmiye birer buçuk okka ekmek verilecektir.

Birinci Madde- bâlâda gösterilen amele ücûratının mukarrerât vechile bugünden itibaren gazetelerle ilânı.

İkinci Madde- nan-ı azizin beher kıyyesi evzân-ı atika itibarıyla üçyüz dirhem olmak üzere müşteriye bizzat tartılıp verilmesi.

Üçüncü Madde- tablakâr, destgâhdarlar, bakkal ve sair dükkânlara verilecek nân-ı azizin ondalığı beraber olarak bir fiyat yani ellibeş paradan ziyade sattırılmamak üzre muvakkaten on gün müddet için esnaf umumiyetle kabul etmiştir.

Şu liste üzerine Şehremaneti'nce üçyüz oniki buçuk dirhemden yedi buçuk dirhem hakk-ı nâr tenzil edilerek üçyüz beş dirhem ekmeğin ellibeş paraya müşteriye tartılıp öyle satılmasına ve şu halde memurin-i belediyenin fırınları kontrol etmesine de hacet kalmadığına on gün için karar verilmiştir.

No: 13, 14 Ağustos 1324 / 27 Ağustos 1908, Perşembe, ss. 2-3.

Ekmek Meselesi

Habbâzân Cemiyeti'nin Şehremaneti'ne takdim eylediği liste ile bunun üzerine Emanet'ce üçyüz oniki buçuk dirhemden yedi buçuk dirhem hakk-ı nâr tenzil edilerek üçyüz beş

dirhem ekmeğin ellibeş paraya tartılıp satılması hakkında on gün için verilen karar dünkü nüshamıza derc olunmuş idi.

Bu bâbda erbâb-ı vukûf tarafından bilâtetraf icra edilen tedkikata müstenid olarak verilen malûmata göre: Habbâzân Cemiyeti'nin geçende tutturukları çeşni neticesinde ellisekiz okka farz olan bir çuval dakikden doksan kıyye ekmek hasıl olacağı itibarıyla işbu listenin ve kararın tertib ve i'tâ' edildiği muhakkak olup halbuki bu tertib ve karar nefsü'l-emrin hilâfınadır.

Çünkü elyevm bu karar üzerine satılan ekmeklerin tarz-ı tahmir ve tabhına göre bir çuval dakikten yüzbeş kıyyeden yüzoniki kıyyeye kadar ekmek hasıl olduğu fırıncıların ketm edemeyecekleri hakayık-ı tecerrübiyeden bulunduğu cihetle Cemiyet'in hamurkâr, yardımcı, çırak, destgâhdar, pişirici misillû müstahdemin için gösterdiği masraflarla fırın kirasından ve tablakâr aidâtından maâdâ mesârif tenzil olununca -her çuval dakikden mütehassıl ekmek kıyyesi yani üçyüz oniki buçuk dirhemlik bir adedi elli paraya satılmak şartıyla- yirmi, yirmiiki kuruş kâr bırakmaktadır ki, şu hesapça yevmi yirmi çuval dakik sarf eden vasati bir fırından dört lira kadar bir ticaret hasıl olmaktadır.

Bu kabil fırınların şehri otuz mecidiyeye kiralandığına tablakârları için üç re's bâr-gîr beslemek mecburiyetinde bulunacakları farz olunduğuna nazaran kazanç olan sâlifü'z-zikr dört liranın bir adedi dahi bu masraflara ve sahib-i sermayenin mesârif-i zatiyesiyle ind'el-istimâl köhneleşmesi tabiî olan fırın edevâtının tamir ve teceddüdüne ait ihtiyat akçesine karşılık tutulduğu taktirde sahib-i sermayeye yani fırıncıya sırf üç lira ticaret-i yevmiye kaldığı zahir olur ki şehrimiz esnafından hiçbir sınıfın bu kadar bir ticaret-i yevmiye temin edemediği aşikârdır.

Hakayık-ı muharrereye fırıncıların ve Habbâzân Cemiyeti'nin şu sırada tezyid-i fiyat için büyük bir insafsızlık göstermeleri cidden câlib-i nazar ve havâyic-i zarûriyyenin en ehemmi olan şu ekmek meselesinin böyle keşmekeşlere düşürülmesi pek layıksız olduğundan daire-i aidesince bu husûsda acilen bir tedbir-i sâlim ve musib ittihâzını ehemmiyetle isteriz.

* * *

Fırınlarda müstahdem amelenin yevmiyelerinin artması ve ekmek fiyatına beş para zam edilmesi hasebiyle bazı fırıncılar[ın] fazla gelen ameleden bir kısmını çıkarmaları üzerine amele-i merkûme münfail olarak Galata ve civarındaki fırıncılara tehditname gönderdiklerini ve dördü, beşi biraraya gelerek kafaları kirişledikten sonra fırınlara hücum ve fırın ustalarını darb etmekte olduklarını ve bu yüzden fırıncıların ekmek çıkaramamaya mecbur kaldıklarını haber aldık. Meselenin der-kâr olan ehemmiyetine binaen bir tedbir-i acil ittihâz edilmesi Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan beklenilmektedir.

No: 14, 15 Ağustos 1324 / 28 Ağustos 1908, Cuma, ss. 2-3.

Ecnebi Ameleye Karşı

Haydarpaşa Rıhtımı üzerinde Anadolu Şimendüfer Kumpanyası tarafından inşa kılınmakta olan ebniyede müstahdem amelelerden ecnebi olanların yevmiyeleri kendilerininkine nisbetle pek fazla olduğundan dolayı yevmiyelerinin musavât üzre itâ kılınması teba-i aliyeden olan amele tarafından makam-ı tehdidde bildirildiği direktör mösyö Huguenin tarafından Harbiye ve Zaptiye nezaretlerine beyan kılınmış ise de makamat-ı müşarünileyhümadan i'zâm Hassa Kumandanı Mahmud Muhtar ve Merkez Kumandanı Ferid paşalar ile Üsküdar Mutasarrıfı Azmi bey tarafından icra kılınan tahkikat neticesinde amele tarafından bu gibi muhâcemât vukû' bulmayıp tasvir olunan vak'anın bir istirhamdan ibaret olduğu anlaşılmış ve keyfiyet merci-i aidine bildirilmiştir.

No: 14, 15 Ağustos 1324 / 28 Ağustos 1908, Cuma, s. 3.

Anadolu Şimendüfer Kumpanyası Direktörü Mösyö Huguenin'nin Azli

Memleketimizde usûl-i meşrutiyet vaz'ından beri Anadolu Şimendüfer Kumpanyası memurin ve müstahdemini direktör Mösyö Huguenin'e bazı muhikk mutâlibâtını mükerreran beyan eyledikleri halde is'âf-ı arzularına muvaffak olamadılar. Bunun üzerine şehr–i halin onüçünde bir heyet-i mahsûsa direktörün nezdine i'zâm ve tekrar arzularının neden ibaret olduklarını beyan eyledikleri halde teşebbüsleri bir netice-i haseneye münhasır olmadığından memurin-i mezkûre direktörün azline müttehiden karar vermişlerdir. Direktör Huguenin'in azlini taraf-ı sâmî-i sedaret-penahiye, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne, Deutsche Bank idaresine, Anadolu Şimendüfer Şirketi Müdür-i Umumi Muavini mösyö Kavtes'e ba-telgrafname ihbar eylemişlerdir.

No: 15, 16 Ağustos 1324 / 29 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 2.

Birahanede İctima

Pazartesi günü saat dörtten beşe kadar Cemiyet-i Matbûat-ı Osmanîye müzakerat icrası için Sirkeci İstasyonu Birahanesi'nde ictimâ' edecektir.

No: 15, 16 Ağustos 1324 / 29 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 3.

KİTAP DAĞARCIĞI

Kitaplarınızı koruyan cin çıktı...

İlk sayısı elimizde bulunan yeni bir dergi var. Kebikeç. Yayın yönetmenliğini de yapan Kudret Emiroğlu sunuş yazısında "İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları yapmak, çalışmalara katkıda bulunmak üzere, malzemeyi tanıtmak, bibliyografyalar hazırlamak ve bu alandaki çalışmalar yardımcı olarak eleştiri getirmek amacıyla..." yola çıktıklarını belirtiyor. Derginin ilk yazısı "Ya Kebikeç" Hilmi Yavuz'a ait (s. 5-7). Yayın Tarihi konulu makalelerin yazarları ve başlıkları ise sırası ile şöyledir: Sami N. Özerdim "İlk Sayı Gazete ve Mecmualar" (s. 9-10). Mahmut H. Şakiroğlu "Unutulmuş Kitap ve Dergiler Arasında -I-" (s. 11-14). Yahya Erdem "Doğabilimci Langles'nin Notlarında Türkiye Matbaacılığıyla İlgili Bilgiler" (s. 15-25), Ali Birinci "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi" (s. 27-33), M. Bülent Varlık "Musavver Şikago Sergisi (1893) –ABD'nde İlk Türkçe Süreli Yayın–" (s. 35-42), Mehmet Ölmez "Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilgi Çevirileri" (s. 43-52).

Derginin fihristinde Ardından başlığını taşıyan bölümde ise İsmail Arar'ın "Türk Parlamento Tarihinin Başlangıç Dönemine İlişkin Bir Kaynakça Denemesi" (s. 53-59), Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun anılan kaynakçaya eki (s. 61), girişini Sami N. Özerdim'in yazdığı ve Metin Berge'nin hazırladığı "Ömer Asım Aksoy Bibliyografyası" (s. 63-70).

Aydın Sami Güneyçal'ın yakın tarihte yitirdiğimiz Halil Erdoğan Cengiz'in biyografisi ve bibliyografyasını verdiği "Halil Erdoğan Cengiz" başlıklı yazısı (s. 71-74), Cengiz'in sağlığında yayınlanmamış bir yazısı "Kimler Neler Bilmez!" (s. 75-80) yine Cengiz'in bir başka yazısı "Hilmi Yavuz'un Heybesinden Akan Küller" (s. 81) yer almaktadır.

Kitap/Eleştiri sayfalarında ise Ahmet Yüksel'in "Necip Asım'ın Yazık Edilen "Kitab'ı" başlıklı yazısı yanı sıra (s. 83-90), Ali Birinci "Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü" başlıklı yazısında Alpay Kabacalı'nın aynı adı taşıyan kitabını değerlendirmekte (s. 91-96), Kudret Emiroğlu da "Türkiye'deki Tarihsel Adlar" başlıklı yazısında Bilge Umar'ın kitabını değerlendirmekte (s. 97-102). Dergi'nin dosya konusunu oluşturan "Üretim Tarzı Tartışmaları"na ise Sencer Divitcioğlu, Mehmet Ali Kılıçbay, Metin Berge, Suavi Aydın, Süha Ünsal, Halil Bertay yazıları ve hazırladıkları bibliyografyalar ile katkıda bulunmaktalar (s. 103-181). Derginin bu bölümünde yer alan yazılar ayrı bir dağarcığın veya kitabiyat yazısının konusu olacak nitelikte ve zenginliktedir.

Mehmet Sarıoğlu'nun "Bir Vefa Borcu: Taşhan" ve Ethem Coşkun ve Ömer Türkoğlu'nun birlikte hazırladıkları ve "İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne Ait İki Kimlik" başlıklı Evrakı Metruke köşesi ile dergi sona ermektedir (s. 193-199).

Derginin bu ilk sayısında ek olarak 1943-1945 tarihleri arasında yayınlanan Hep Bu Topraktan adlı dergiye ilişkin M. Bülent Varlık'ın hazırladığı bir inceleme ve derginin dizini verilmektedir. Bu da Kebikeç'in sunuşunda Kudret Emiroğlu'nun derginin amacına ilişkin söyledikleri yönünde daha ilk sayıda atılmış değerli bir adımdır.

Murat KORALTÜRK

Kebikeç;
İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi

Yıl 1, Sayı 1, Ankara 1995, 200. ISSN 1300-2864

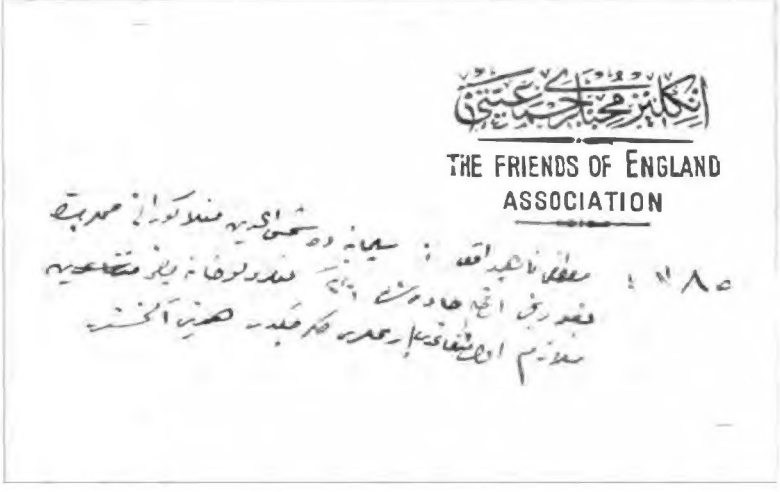

Kebikeç'in Evrak-ı Metrukesi'nde yer alan İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne ait bir belge